

MƏDƏNİ-MAARİFÇİLİK
TARİXİMİZDƏ
**AZƏRBAYCAN
QADINI**

Nərminə Məmmədova

Nərminə Məmmədova

**MƏDƏNİ-MAARİFÇİLİK
TARİXİMİZDƏ
AZƏRBAYCAN QADINI**

Azərbaycan milli
kitabxanası

Bakı-2019

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN
TƏBLİĞİ FONDU

Bu kitab Mənavi Dəyərlərin Təbliği Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap edilmişdir

Nərminə Məmmədova

MƏDƏNİ-MAARİFÇİLİK TARİXİMİZDƏ AZƏRBAYCAN QADINI

Redaktor: *Vüsalə Hüseynova*

Dizayner: *Raman Dadaşov*

TUNA
TƏBİLİQ FONDU

Kitabın girişində Azərbaycan qadınının keçdiyi tarixi dövrə nəzər salınmış, tarixdə iz buraxmış qadınlardan bəhs edilmişdir. Nəşrin *“Azərbaycan maarifçilik hərəkatında qadın izi” (XIX əsrin sonu, - XX əsrin əvvəlləri)* bölməsində tarixən müdriklik, müqəddəslik simvolu olan, dərin düşüncəsi sayəsində dövlətçilik işi ilə yanaşı mədəni inkişafımızda müstəsna xidmətlər göstərən Azərbaycan qadınının XX əsrin əvvəllərində ölkəmizdə yayılmağa başlanan maarifçilik ideyalarının inkişafı və tərəqqisindəki rolundan, qadınların təhsilə cəlb olunmasından danışılır.

“Azərbaycanın maarifpərvər qadınları” bölməsində isə XIX əsrin sonu, - XX əsrin əvvəllərində əsrlərdən gələn milli mədəniyyətimizə, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizə söykənərək milli maarifçilik ənənələrinin əsasını qoyan maarifpərvər, ziyalı xanımlarımızın həyat və yaradıcılıqlarından bəhs edilir.

Kitabın *“Azərbaycan tarixində iz qoyan qadınlar”* bölməsində tariximizdə, inkişafımızda ilklərə imza atan qadınlarımız haqqında məlumatlar yer alır.

Kitabın son - *“Müasir dövrdə Azərbaycan maarifçiliyi və qadın”* adlı hissəsində isə müasir dövrdə qadının cəmiyyətin inkişafı və tərəqqisindəki roluna toxunulur.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

GİRİŞ

Cəmiyyətin mahiyyətini qadına münasibət təşkil edir. Bu fikir tarixin bütün dövrlərində özünü sübut edib və qadın məfhumu öz böyüklüyünü, ucalığını fərqli zaman kəsiyində müxtəlif formalarda nümayiş etdirib. Cəmiyyətdə yalnız kişinin qadına, qadının kişiye münasibəti deyil, bütövlükdə qadının mövqeyi və qadına münasibət həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb edib. İstər dini, istər dini-fəlsəfi anlamda qadına münasibət, qadının cəmiyyətdə tutduğu yer hər zaman diqqəti cəlb edib. Əgər Bibliya əfsanələrində ilk bəşəri qadın kişi təmsalında təsvir olunursa, şumerlərdə və əski türklərdə dünyanın ana başlanğıcı əsas götürülür. Qədim türklərdə göy kişi təmsali kimi başa düşülsə, torpaq ana təmsali kimi qəbul edilir. Qadın bütün dövrlərdə, bütün cəmiyyətlərdə, bütün siyasi durumlarda əsas sima kimi, ana kimi, başlanğıc kimi, eyni zamanda cəmiyyətin idarəedicisi və tərbiyəedicisi kimi qiymətləndirilib. Bəşəriyyətin inkişafının bütün dövrlərində irqindən, dilindən, dinindən, milli-mənəvi, tarixi dəyərlərindən, yaşadığı tarixi dövr kəsimindən, həmin dövrdəki sosial-iqtisadi vəziyyətdən, coğrafi amillərdən asılı olmayaraq qadın özünəməxsus aparıcı qüvvəsi, özünəməxsus mövqeyi və rolu ilə seçilib.

Tariximizə nəzər salsaq şahid olarıq ki, dövlətimizin qədim tarixi proseslərində, cəmiyyətimizin inkişafının bütün mərhələlərində Azərbaycan qadını kişilərlə paralel istər dövlət quruculuğunda, siyasi qərarların verilməsində, istərsə də mədəni proseslərin inkişafı və tərəqqisində öz qabaqcıl məramı ilə seçilib. Azərbaycan qadını çətin tarixi, iqtisadi, mədəni və sosial proseslərdən keçib və bu gün öz ayaqları üzərində durmağı bacaran, müstəqil qərarlar verən,

dövlətçiliyimizin, mədəniyyətimizin, iqtisadiyyatımızın inkişafında müstəsna rola malik olan fiqura çevrilib.

Tarixboyu hər kəs Azərbaycan qadınlarının necə ziyalı, müdrik, ağıllı, cəsarətli olduğunu, tarixə qızıl hərfərlə ad salmış oğullar yetişdirdiyinin şahididir. Geriyə dönüb baxdıqda Azərbaycan xalqının yüksək mənəviyyət, cəsurluq və təmizlik simvolu olmuş görkəmli qadın nümayəndələrinin şəxsiyyət cizgilərinə və fəaliyyətlərinə daha dərinləndirən bələd oluruq. Bir çox tarixçilərin haqqında həvəslə danışdığı döyüşkən və qorxmaz qadınların yaşadığı Araz çayından şimala doğru uzanan Massaget şahlığının qadın hökmdarı Tomrisin (e.ə. VII-VI əsrlər) və onunla, təxminən, eyni dövrdə yaşayan Turan hökmdarı Alp Ər Tonqanın (Əfrasiyabın) nəslindən olan hökmdar Məhinbanu Şəmiranın dövlət başçısı və böyük sərkərdə kimi fəaliyyətləri, əslində, amazonkalar haqqında yazılanlarla həm tarixi baxımdan, həm də mahiyyətcə uyğun gəlir.

Qədim tariximiz bu faktlarla kifayət qədər zəngindir: qəhrəman qadın hökmdarlar Nüşabə, Şirvana hücum edən Kırım xanını və Osmanlı qoşunlarını məğlub edən Heyran Nisə Bəyim, mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı Fətəli xanın həyat yoldaşı Tuti Bikə, Sara xatın, Dəspinə xatın və Mehinbanu Sultanım xanım özlərini diplomatiya sahəsində sübut edən qadınlardandır.

Zəngin və qədim tariximizdə bunlar yeganə faktlar deyil. Şifahi ədəbiyyatımızda, nağıl və dastanlarımızda Azərbaycan qadını barədə ən müdrik fikirlərin mövcud olması da bizdə qadına verilən ən yüksək qiymətin təzahürü kimi qəbul edilməlidir. Azərbaycan xalqının ən qədim tarixi abidələrindən hesab edilən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında cəmiyyətdə qadının nüfuzu, qadının sözü eyni zamanda ana kimi ona münasibət də xüsusi yer tutur. Dədə Qorquddə qadın

evin qoruyucusu, nəslin yaradıcısı, tərbiyəedici və Vətənin əsgəri kimi təsvir olunur.

Tariximiz qadına münasibət baxımından o qədər ciddi örnəklərlə zəngindir ki, bunun əsasında Azərbaycan qadınlığının tarixini, onun keçdiyi çətin və şərəfli yolu dünyaya təqdim etmək bizə yalnız başucalığı gətirə bilər.

İstər Nizaminin, istərsə başqa şair və yazıçılarımızın əsərlərində qadına münasibətin çox yüksək nümunələrini görmək mümkündür. “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin” və “İsgəndərnamə”də qadınlıq şərəfi və ləyaqəti barədə kifayət qədər yüksək fikirlər yer alıb və bu bir daha ölkəmizdə qadına, o cümlədən anaya verilən yüksək qiymətin, cəmiyyətin idarə olunmasında, dövlətin formalaşmasında, gənc nəslin tarixi ənənələr əsasında tərbiyə olunmasında qadının vacib və əhəmiyyətli rolunun danılmazlığının sübutudur.

Orta əsrlər Azərbaycan tarixinin bütün tədqiqatçıları XII əsri xalqımızın tarix salnaməsində intibah dövrü kimi səciyələndirirlər. Bu baxımda məşhur rübailər ustası Məhsəti Gəncəvi, Eldənizlər dövlətinin (1136-1225) idarəçiliyində hökmdar anası, həyat yoldaşı və xeyriyyəçi kimi mühüm rol oynamış, dərin zəkaya malik Möminə xatın (Atabəy Şəmsəddin Eldənizin həyat yoldaşı, Məhəmməd Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslanın anası), Zahidə xatın (M.C.Pəhləvanın həyat yoldaşı, Eldənizlərin sonuncu hökmdarı Özbəyin anası) və Mehrican xatının (Səlcuq sultanı III Toğrulun qızı, atabəy Özbəyin həyat yoldaşı) bu dövrdə yaşamaları təsadüf sayılmamalıdır. Cahan Pəhləvanın kiçik qızı Cəlalyyənin anası Zahidə xatından sonra Eldənizlərin mərkəzi vilayətinə çevrilmiş Naxçıvanı yüksək səviyyədə idarə etməsi haqqında məlumatlar isə yalnız iftixar hissi doğurur. Bu qadınların, habelə Ağsunqurilər dövlətinin (1117-1228)

sonuncu hökmdarı Süləfə xatının və Hülakülər dövlətinin (1258-1357) ən qarışıq zamanlarında taxta çıxmış Satıbəy xatının fəaliyyəti tariximizin şanlı səhifələrinə qırmızı hərflərlə yazılıb.

Ağqoyunlu (XV əsr) hökmdarı Uzun Həsənin anası, dövrünün görkəmli diplomatı Sara xatının dövlət idarəçiliyində mühüm rolunu daim tədqiqatçıların böyük marağına səbəb olmuşdur. Belə ki, Uzun Həsən xarici siyasətdə ciddi problemə çevrilən bütün məsələlərin həllini, əslində isə bütün xarici siyasəti həm Teymuri və Osmanlı hökmdarları ilə münasibətlərdə, həm də avropalı tərəfdarlarla danışıqlarda mahir diplomat kimi özünü təsdiqləmiş Sara xatına etibar etmişdi. Səfəvilər dövlətinin qurucusu Şah İsmayıl Xətəinin ömür-gün yoldaşı Taclı Bəyim (Şahbəyim), Şah I Təhmasibin qızı Pərixan xanımın Səfəvilər dövlətinin tarixində oynadıqları rol XVI əsrdə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində və cəmiyyətdə qadının yüksək səviyyədə təmsilçilik simasına ən bariz nümunədir. Qubalı Fətəli xanın həyat yoldaşı, bir müddət Dərbənd xanı olmuş Tuti Bikə və bacısı, Bakı xanlığının idarəçiliyində müstəsna rol oynamış Xədicə Bikənin, qızları Pəricahan (Pərixan) xanımın və Xanbikə xanımın göstərdikləri şücaət, ağıllı qadın və dövlət xadimi obrazı isə XVIII əsr Azərbaycanının siyasi pərakəndəlik mühitində heyranlıq doğurmaya bilmir. Qarabağ xanı İbrahim Xəlil xanın yüksək təhsil görmüş və xan sarayında xüsusi mövqeləri olan qızları, İngiltərə kralı I Georq tərəfindən “Müqəddəs Georgi” ordeninə layiq görülmüş yeganə türk qadını Ağabəyim ağa Ağabacı, şairə, böyük xeyriyyəçi, maarif və mədəniyyətin hamisi Gövhər ağa əvvəlki əsrlərdə adını tariximizə yazdırmış Azərbaycan qadınlarının növbəti nəslinin ləyaqətli nümayəndələri olmuşlar.

XVIII-XIX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış qadın şairlərimizdən 4500 beytlik “Divan”ın müəllifi, yüksək təhsilə malik naxçıvanlı

Heyran xanımın, Naxçıvan xanı Ehsan xanın qızı Qonçabəyimim, qarabağlı Xan qızı, lirik qəzəllərin böyük ustadı, xeyriyyəçi, maarifçi Xurşudbanu Natəvanın fəaliyyətləri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin mühüm səhifələrini təşkil edir.

Bütün sadalanan bu faktlar Azərbaycan qadınının əsl simasını, əsl kimliyini gözlər önündə canlandırmağa kifayət edir. Azərbaycan qadını öz ağılı, zəkası, uzaqqörənliyi ilə daima seçilib və tarixdə bu keyfiyyətlərinə görə iz qoyub. Azərbaycan qadını fəaliyyətini yaşadığı tarixi dönmənin tələblərinə uyğun qurub hər zaman və dövrü proseslərdə yaxından iştirak edib. Bəli, Azərbaycanda qadın fəallığı ənənələrinin tarixi kifayət qədər rəngarəngdir. Azərbaycanın zəngin tarixi qadınları həyat mənbəyi və müdriklik mücəssəməsi kimi vəsf etmək üçün dolğun tarixi material verib.

Tarixin müxtəlif dövrlərində, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində qadın bəzən qul kimi, kölə kimi alınıb satılmışdır. Azərbaycanda da müxtəlif müharibələr dövründə qadına münasibətdə xeyli fərqli mövqelər olmuşdur. Xüsusilə, Azərbaycana gələn yadellilərin, yad tayfaların işğalçı hücumları nəticəsində qadınlar çoxlu əziyyət və məhrumiyyətlərə düşər olublar. Azərbaycanda matriarxatdan sonrakı dövrlərdə, istər orta əsrlərdə, istərsə də 19-20-ci əsrlərdə qadının ictimai-siyasi fəaliyyətinin artması xüsusilə diqqəti cəlb edir. 19-cu əsrin maarifçilik dövrü ədəbiyyatında qadın obrazlarının təsvir edilməsi, qadın ləyaqətinin cəmiyyətdəki təzahürlərinin qeyd olunması, analığın və qadınlığın şərəf və ləyaqətinin qorunması uğrunda mübarizə xüsusi yer tutub.

Azərbaycanda da qadın hərəkatı XIX əsrin sonu—XX əsrin əvvəllərində başlamışdır. İlk dünyəvi qız məktəbi “Müqəddəs Nina” adı ilə 1848-ci ildə Şamaxıda açılmış və 11 il sonra Bakıya köçürülmüş,

1885-ci ildə isə eyniadlı məktəb Gəncədə də təsis edilmişdir. 1915-ci ildə Azərbaycanda 11 qız gimnaziyası, 2 progimnaziya var idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarananaqədər, hələ 1917-ci il aprelin 15-dən 20-dək Bakıda keçirilən Qafqaz müsəlmanlarının qurultayında Qafqazda qadınların vəziyyəti haqqında məsələ də müzakirə obyektinə olub. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlləri - mədəni maarifçilik tariximizin inkişafı dönməində Azərbaycanda qadınların ictimai fəallığının çox gözəl nümunələri mövcuddur. O vaxtın qabaqcıl qadınları kifayət qədər düşünülmüş formada belə demək mümkündürsə yeni gender münasibətlərinin əsasını yaradıblar. Məhz bu qadınlar xeyriyyəçilik tədbirləri keçirməklə ilk qadın məktəblərinin, qadın yığıncaqlarının və klublarının yaradılması vasitəsilə digər sosial fəal qadın qruplarının formalaşmasına dəstək olublar.

Azərbaycan qadını öz iradəsi və mərdliyi, saflığı və sədaqəti ilə cəmiyyətimizdə, xalqımızın milli dəyərlər sisteminin formalaşmasında müstəsna rol oynayıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qadınlara seçki hüququ ilə yanaşı, çoxlarına bəlli olmayan, bilavasitə qadın taleyi ilə bağlı olan qərarlar da verib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika olmaqla yanaşı, qadınların seçib-seçilmək hüququnu tanıyan, qadın-kəşi bərabərliyini təmin edən ilk müsəlman ölkəsi olub. Məhz bu dövrdə milli qadın siyasəti dövlət statusu alıb. Bununla da nəinki Şərqdə, hətta demokratiyanın beşiyi sayılan bir sıra Avropa ölkələrindən və ABŞ-dən əvvəl məhz Azərbaycanda qadına cəmiyyətin həyatında siyasi proseslərə qoşulmaq hüququ verilib.

Mövcud olduğu dövrün ictimai-siyasi və iqtisadi çətinliklərinə baxmayaraq, bütün səylərini bir çox ümummilliy problemlərin həllinə yönəltmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Parlamenti maarif,

mədəniyyət və təhsil sahəsindəki islahatların həyata keçirilməsində qadınların təhsili və cəmiyyətdə kişilərlə bərabər hüquqlara malik olmasını da diqqət mərkəzində saxlayıb. Demokratik dəyərlər toplusuna Azərbaycan qadınlarının siyasi və hüquqi bərabərliyini daxil etmiş cümhuriyyət nəinki öz dövrünün, həm də indiki dövrün gender bərabərliyinin əldə edilməsi yollarını göstərib. M.Ə.Rəsulzadə qadın problemi haqqında yazırdı: “Əgər bütün millətlərin qadınları azad və təhsillidirsə, Azərbaycan qadını onlardan geri qala bilməz”.

Qadın azadlığı və maarifi məsələsinin dövlət səviyyəsində qaldırılması XX əsrin əvvəllərində çarizmin müstəmləkəsi altında olan müsəlman xalqlarının 1917-ci il aprel ayının 16-dan 22-nə qədər Daşkənddə keçirilən Türkünstan müsəlmanlarının ilk qurultayında da prioritet məsələ kimi diqqət mərkəzində saxlandı. Müsəlman qadınlarının təhsil problemi qurultay sənədlərində öz əksini tapdı və bu məsələ qurultayda qızğın diskussiyalar şəraitində müzakirə olundu. Qeyd olundu ki, Qafqaz və Türkünstanda yaşayan müsəlman qadınları din pərdəsi altında ictimai həyatdan uzaqlaşdırılır və onların hüquqları hər addımbaşı pozulur. Qurultay iştirakçılarından biri olan Ə. Topçubaşov qadınların da kişilər kimi ictimai-siyasi həyatda bərabər iştirakının təmin olunmasını irəli sürdü və o dövrün qadınlara həqarətinin əsas mənbəyi sayılan çoxarvadlılığa qarşı çıxdı. Lakin qurultayın bir çox mühavizəkar üzvləri bu fikirlərin əleyhinə çıxdılar və 197 imam, şeyx, o cümlədən mollanın imzaladığı etiraz ərizəsi ilə qurultaya müraciət etdilər. Qadın azadlıqlarının bir çox kişi nümayəndələr tərəfindən boğulmasına edilən ciddi cəhdlərə qarşı burada iştirak edən qadınlar çox kəskin çıxış etdilər: “Biz bura danlanmağa yox, düşündüyümüzü deməyə gəlmişik. Gəlmişik deyək: Nikolay hökuməti xalqın iradəsinə davam gətirə bilmədiyini kimi,

mütləq sizin də iradəniniz yıxılacaqdır. Biz sizin iradəninizi, şübhəsiz devirəcəyik. Yadda saxlayın: bizə azadlıq vermək istəmirsinizsə, deməli millətin irəli getməyini istəmirsiniz. Millət ananın tərbiyə etdiyi uşaqlarla irəli gedir. Sizin bayraqlarınızda ədalət olmasa, irəli gedə bilməzsiniz. Sizin bizə münasibətiniz isə ədalətsizlikdir. Ədalət yoxsa, şəərəflə qaldırmaq istədiyiniz bayraqları aşağı salın”.

XX əsrin əvvəlində cəmiyyətin qadın azadlığını boğan qüvvələrinə qarşı belə çıxışlar müsəlman Şərqiinin sosial asimetriyasına və zorakılığına qarşı geniş vüsət alacaq etirazların başlanmasından xəbər verirdi. Məhz bu hadisələrdən sonra cəmiyyətdə qadın probleminə ciddi yanaşma başlandı. Ölkənin Ali qanunverici orqanı olan Müəssisələr Məclisinə seçkilərdə cinsindən, dinindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların iştirak etmək hüququna malik olması Azərbaycan qadınları qarşısında yeni üfüqlər açdı. Müəssisələr Məclisinə qapalı və birbaşa seçilmək hüququ almış azərbaycan qadını islam aləmində ilk dəfə olaraq seçib-seçilmək hüququna malik oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən Azərbaycan qadınına verilən belə bərabərliyə nəinki Şərq ölkələrinin böyük əksəriyyəti, həm də Avropa dövlətləri həsəd apara bilərdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Şərqdə ilk müstəqil dövlət olaraq 1907-ci ildən təməli qoyulan qadın məsələsini de-yure həll etdi. Çünki hələ 1907-ci ildə Rusiya Dövlət Dumasında çıxış edən Azərbaycanlı deputat X. Xasməmmədov Azərbaycan qadınlarına kişilərlə bərabər seçki hüququ verilməsi məsələsini qaldırmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci ildə qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi ilə bərabər hüquqluluq prinsipinin, seçmək və seçilmək hüququnun təsbiti ilə yanaşı, həm də Şərqdə ilk dəfə qadına səsvermə imkanı vermiş oldu. Müqayisə üçün qeyd edim ki, ABŞ-da 1920-ci ildə, Avropanın

qabaqçıl ölkələrindən sayılan Fransada qadınların səsvermə hüququ yalnız 1944-cü ildə, İsveçrədə isə 1971-ci ildə qəbul edilib.

Ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan qadınları üçün çox məhsuldar bir dövr olub. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması bir sıra məhrumiyyətlər və əyintilər yaratsa belə, yenə də qadın hərəkatının genişlənməsi üçün böyük imkanlar açıb. 1921, 1957, 1967 və 1972-ci illərdə Azərbaycan qadınlarının 4 qurultayı çağırılmış və onlar Azərbaycanda qadın hərəkatının formalaşmasında və inkişafında mütərəqqi rol oynayıblar. İstər dinc quruculuq illərində, istər 1941-1945-ci illər İkinci dünya müharibəsində Azərbaycan qadınları kişilərlə birlikdə çiyin-çiyinə işləyib, vuruşub milli qeyrətlərini, milli adət və ənənələrimizi dünya miqyasında layiqincə nümayiş etdiriblər.

XX əsr Azərbaycan qadınlarının bir çox sahələrdə — kənd təsərrüfatı, istehsalat, elm və incəsənətdə dünya miqyaslı uğurlar qazandıqları dövrüdür. Onlarla kənd zəhmətkeşi əməkdə qazandıqları nailiyyətlərə görə Sovetlər Birliyinin ən ali mükafatı olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüş, SSRİ-nin və Azərbaycanın Dövlət mükafatlarını almış, qanunvericilik və dövlət orqanlarında yüksək vəzifələr tutmuş, hətta bir müddət Azərbaycan Ali Sovetinin sədri qadın olmuşdur. Bu əsrdə ədəbiyyatımızda Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli kimi xalq şairlərimiz, Qəmər Almaszadə, Şövkət Məmmədova, Zeynəb Xanlarova, Fidan Qasıмова kimi SSRİ xalq artistlərimiz, Maral Rəhmanzadə, Elmira Şahtaxtinskaya kimi xalq rəssamlarımız və neçə-neçə sənət korifeylərimiz yetişmişdir. Azərbaycan qadınlarının elm sahəsində uğurları da çox möhtəşəm olmuşdur. Sevil və Almaz rollarının milli kinomuzda ilk ifaçısı olmuş, kimya sahəsində elmi məktəb yaratmış akademik İzzət Orucova, botanika sahəsində uğurları ilə tanınmış akademik Validə Tutayuy,

oftalmologiyanın aktual problemlərinə aid görkəmli nailiyyətlər qazanmış akademiklərimiz Ü. Musabəyova və Zərifə Əliyeva kimi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycan qadını sovet hakimiyyəti illərində də həm elm, həm mədəniyyət sahələrində bir çox uğurlar qazanmış və qısa müddət ərzində böyük inkişaf yolu keçib.

Azərbaycan qadını tariximizin çox çətin və gərgin dövründə

XX əsrin sonunda Azərbaycana qarşı yönəldilmiş erməni təcavüzünün qızğın çağında da, 1988-ci ildən respublikamızda cərəyan edən mürəkkəb proseslərdə də kişilərlə bərabər addımlamış, Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına çalışan sovet rəhbərliyinə etiraz edən insanların, müstəqillik yollarında gedən mübarizələrin ön sıralarında yer almışlar. 1990-cı ildə azadlıq hərəkatını boğmaq üçün Azərbaycana yeridilmiş sovet tanklarının və qoşunlarının qarşısına qadınlarımız və qızlarımız cəsarətlə çıxıb, hətta şəhid olmaqdan belə çəkinməyiblər.

1993-cü ilin yayında Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra qadının cəmiyyətdəki fəallığının artırılması üçün qlobal addımlar atıldı və qadın hərəkatına dövlət tərəfindən qayğı xeyli dərəcədə artdı. Bunun nəticəsidir ki, çağdaş Azərbaycan qadını ana olmaqla yanaşı, həm də bacarıqlı siyasətçi, iş adamı, dövlət məmuru, xalqın inanıb səs verdiyi deputatdır. Bu fəallıq, Azərbaycan qadınının malik olduğu tarixi ənənələrlə yanaşı, ölkəmizdə həyata keçirilən gender siyasətinin mahiyyətindən, onlara cəmiyyətin təmnhüquqlu üzvü kimi bütün imkanlardan bərabər istifadə üçün zəruri şəraitin yaradılmasından irəli gəlir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan qadını ilə bağlı fikirləri olduqca qiymətlidir: "Azərbaycan xalqı həmişə qadına, onun cəmiyyətin həyatında oynadığı rola, tutduğu yüksək mövqeyə böyük hörmətlə

yanmışdır. Xalqın ən əziz, qiymətli və müqəddəs hesab etdiyi vətən, torpaq, dil anlayışları ana adı ilə bərabər tutulmuşdur. Qadın adına göstərilən dərin ehtiram, sonsuz ana məhəbbəti söz və sənət abidələrimizdə öz parlaq təcəssümünü tapmışdır. Ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələri öz əsərlərində Azərbaycan qadınının mərdliyini, gözəlliyini, mənəvi saflığını vəsf etmişlər”.

Ümumilli lider Heydər Əliyevin sayəsində Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq edib və demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaradıb. Konstitusiyanın qadın hüquqlarının müdafiəsinə etibarlı zəmin formalaşdıran 25-ci maddəsində hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, habelə kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olduğu birmənalı şəkildə təsbit edilib. Həmin maddənin üçüncü hissəsi cinsindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verməklə yanaşı, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının cinsi mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırılmasını da qadağan edir.

Azərbaycan maarifçilik hərəkatında qadın izi (XIX əsrin sonu, - XX əsrin əvvəlləri)

XIX əsr Azərbaycan maarifçilik hərəkatı üçün olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir dövrdür. Həmin dövrdə xarici ölkələrdə təhsil alıb, həmin ölkələrin mədəni dəyərlərinə, biliklərə yiyələnərək ölkəmizə geri dönmə ziyalı təbəqəsi xalqımızın maarifçilik ideyalarının yaranmasına, inkişafına birbaşa təsir ediblər. Bunun nəticəsində də Azərbaycanda özünəməxsus dəyərlərə sahib olan və özünə xas xüsusiyyətləri ilə seçilən maarifçilik cərəyanı yaranmağa və inkişaf etməyə başlayıb. XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan qadınları milli kimliklərini dərk edərək maarifləndirmə istiqamətində böyük bir marafona qoşulublar. XIX əsrin 70-ci illərindən yaranmış olan Azərbaycan milli mətbuatı sonrakı dövr ərzində inkişaf etmiş və milli mətbuat xalqın ictimai-siyasi, mədəni-ideoloji həyatının mühüm tərkib hissəsi olmaqda davam etmişdi. Xüsusilə XX əsrin əvvəllərindən, ictimai şüurun inkişafı nəticəsində qadın mətbuatının yaranması, qadın söz azadlığına şərait yaradılması üçün ictimai proseslər inkişaf etmişdi.

XIX əsrin sonu, - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qadınların ictimai fəallığı daha artıq hiss edilməyə başlamışdı. Bəhs edilən dövrdə baş verən siyasi, iqtisadi və mədəni proseslər bu fəallığı bir az da sürətləndirdi. O vaxtın qabaqcıl qadınları kifayət qədər düşünülmüş dərəcədə yeni gender münasibətlərinin kontekstini yaradırdılar. İlk qadın məktəblərinin, qadın yığıncaqlarının və xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaradılması vasitəsilə digər qadınları da bu fəaliyyətə cəlb etməyə çalışırdılar. Azərbaycan cəmiyyətinin kübar qadınları yaxşı təhsil almış və tez-tez xaricdə olmuşdular.

Qızların təhsili ilə bağlı çoxsaylı problemlərin olduğu o dövrdə təsadüfi deyil ki, həmin qadınların sərf etdikləri əsas qüvvə, məhz maarifçilik fəaliyyəti sahəsində olmuşdur. Demokratik qanadın qadınları H.Məlikova, A.Əfəndiyeva, X.Əlibəyova, X.Vəzirova və bir çox başqaları artıq özləri təhsil prosesinin mərkəzində dayanır, onu yaradır və azərbaycanlı qızlar üçün məktəblərdə müəllimlik edirdilər. Beləliklə, Azərbaycanda qadın fəallığı öz yoluna maarifçilik və xeyriyyəçilik ideyalarını yaymaqla başlamışdı. Çünki o dövrün görkəmli maarifçiləri çox yaxşı başa düşürdülər ki, təhsilsiz qadın heç bir zaman cəmiyyətdə layiq olduğu mövqeyi əldə edə bilməyəcəkdir.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan qadınının demokratik cəmiyyətin fəal üzvünə çevrilməsi üçün geniş imkanlar açdı. Yaxın Şərqi ilk demokratik dövləti kişi və qadın hüquqlarını bərabərləşdirdi. Buna qədərki dövrdə nəinki Azərbaycan qadınları, hətta kişilərinin də böyük əksəriyyəti səsvermə hüququndan məhrum idilər. Yalnız 1918-ci ildə AXC Şərqdə ilk dəfə olaraq bütün vətəndaşlarına, o cümlədən qadınlara səsvermə hüququ verdi. Bu qadınlar əsasən mədəni-maarif və ictimai sahədə tanınmalar da, kökündə maarifçilik missiyası duran həm pədaqoji, həm də publisistik fəaliyyətlərinə görə kişilərdən geri qalmırdılar. Halbuki, 1918-ci ildə Azərbaycanda bir qadının ziyalı elitada çalışması, bu sahədə çalışan bir kişinin fəaliyyətindən ən azı iki dəfə çətin idi.

Azərbaycan xalqı müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Hökuməti və Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən təhsil sisteminin dağılmasının qarşısının alınması və onun kökündən dəyişdirilərək milli mənafeələrə uyğun yenidən qurulması, məktəb islahatlarının aparılması və tədris-tərbiyə işlərinin milli köklər üzərində yenidən qurulması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə

başlandı. Həmin tədbirlərin həyata keçirilməsində onlarca digər təcrübəli pədaqoqlar və təhsil işçiləri kimi Eynülhəyat Yusifbəyova da yaxından iştirak etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1919-cu il avqustun 6-da keçirilmiş iclasında orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinə rəis təyin edilməsi haqqında Xalq Maarif Nazirinin məruzəsi dinlənilmiş və qərara alınmışdır ki, Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinin rəisi vəzifəsinə Bakı Müqəddəs Nina qadın tədris müəssisəsinin müəlliməsi Eynülhəyat Yusifbəyova təyin edilsin. Tarixi mənbələr təsdiq edir ki, Eynülhəyat Yusifbəyova 06.08.1919-cu ildən 09.02.1920-ci ilədək, təxminən 6 aydan bir qədər artıq müddətdə Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinin rəisi vəzifəsini layiqincə yerinə yetirmişdir. Arxiv materialları və həmin dövrün mətbuatı araşdırılarkən Eynülhəyat Yusifbəyovanın Hökumətin 9 fevral 1919-cu il tarixli qərarı ilə Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblərin idarə edilməsi şöbəsinin rəisi vəzifəsindən azad edilməsi və həmin vəzifəyə F.Rzabəyovun təyin edildiyi haqqında məlumat əldə edilmişdir.

Azərbaycan qadını XX əsrdə - istər Xalq Cümhuriyyəti dövründə, istərsə də sovet hakimiyyəti illərində yaradılan imkanlardan xalqın, dövlətin, cəmiyyətin mənafeyi naminə çox səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan qadını bir çox sahələrdə olduğu kimi savadsızlığın aradan qaldırılması, ibtidai, orta və ali təhsil sahələrinin inkişafında kişilərlə bərabər maarifçiliyə səy göstərmiş, mövhümatın aradan qaldırılmasına dəstək vermişdir. Məhz qadınların dünyəvi təhsilə cəlb edilməsi məsələsi dövrün görkəmli maarifçi, ictimai-siyasi xadimləri tərəfindən birmənalı qəbul olunub və cəmiyyətin inkişafında qadının yüksək yeri müsbət qarşılanıb. XX əsrin əvvəllərində

Azp-319842

Şərqdə ilk demokratik və parlamentli dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə isə qadın təhsilində mütərəqqi dəyişikliklər edilib və milli pedaqoji kadrların hazırlanmasında mühüm nailiyyətlər əldə olunub. Ziyalı qadınlar əsasən mədəni-maarifçi, sosial, ictimai sahədə fəaliyyət göstərirdilər. Həm pedaqoji, həm də publisistik fəaliyyətlərinin kökündə maarifçilik missiyası duran bu xanımlar heç də dövrün kişilərindən geri qalmırdılar. Buna səbəb, əslində Cümhuriyyət hakimiyyətinin qadın məsələsi və qadın hüquqları istiqamətində apardığı düzgün siyasət idi. Şərqdə ilk dəfə olaraq qadına seçkidə iştirak etmək hüququ verildi. Yeni qız məktəbləri açılır, xanımlar hazır kadr kimi cəmiyyət üçün yetişdirilirdi. Məhz bu addımlar qadının rolunu artırırdı.

Azərbaycan xalqının ziyalı qadınlarının yetişməsində Bakı milyonçusu və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 1901-ci ildə Bakıda açdığı qızlar gimnaziyasının rolu danılmazdır. Hansı ki həmin bu məktəbdə gələcəkdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəallıq göstərəcək qadınlarımız yetişib. Rəhilə Hacıbababəyova, Şəhrəbanu Şabanova, Şəfiqə Əfəndizadə, Səkinə Axundzadə, Məryəm Qembitskaya, Naxçıvanda qızlar məktəbi açan Nazlı Tahirova, Bakıda "Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti"ni yaradan Liza Muxtarova və onlarla başqaları bu gimnaziyanın yetirmələri idi. Bu ziyalı xanımların fəaliyyəti, onların açdığı məktəblər, xeyriyyə təşkilatları, maarifçilik işləri xalq üçün dayanmadan xidmət göstərərək və böyük bir maarifçilik cərəyanının, təhsil sistemində qadınların rolunun fəallaşmasının əsasını qoymuş olub.

Bu dövrdə Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının, fəlsəfi görüşlərinin yaranmasında maarifçilərin, mütəfəkkirlərin böyük xidmətləri olub. Onlardan M.Nəvvab, İ.Qutqaşınlı, A.A.Bakıxanov,

M.F.Axundov kimi maarifçi mütəfəkkirlər özlərinin maarifçilik ideyalarını, fəlsəfi-etik və materialist təlimlərini irəli sürüblər. Azərbaycanın görkəmli ziyalıları xalqı maarifləndirmək, ona öz hüquq və vəzifələrini anlatmaq yolu ilə ictimai rəyə təsir göstərməyə çalışır, jurnalist və publisistiklər "qadın bir şəxsiyyət kimi azad olmayınca onun problemləri həll olunmaz qalacaq!" ideyasını irəli sürürdülər. Öz səhifələrində qadın mövzusunda yer verən "Şərqi-Rus", "Həyat", "Səda", "İrşad", "Tərəqqi", "Kaspi", "Füyuzat", "Molla Nəsrəddin", "Dirilik", "Zənbur", "Tuti", "Babayi-Əmir" və s. qəzet və jurnallar qadının əsasən üç mühüm problemindən – təhsil, ailə-nikah və sosial məsələlərdən bəhs edirdi. XX əsrin ilk illərində Azərbaycan qadınlarının mühüm problemlərindən biri təhsil almaq imkanının məhdudluğu idi. Təhsilli qadın təhsilli millət, təhsilli nəsil deməkdir. Azərbaycanda qadınların təhsil alması, qadınlar arasında savadsızlığın aradan qaldırılması, qadın sağlamlığı, onların iqtisadi azadlığının təmin olunması məsələləri daim öz aktuallığını saxlayıb.

Qadın azadlığı uğrunda mübarizənin ön səhnəsinə birinci olaraq imtiyazlı sinfin qadınları çıxıblar. Onlar yaxşı anlayıblar ki, qadın istər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə özünü ifadə etmək istəyirsə, mütləq təhsil almalı, iqtisadi cəhətdən təmin olunmalıdır. Azərbaycan qadınları ictimai-siyasi həyatda da görünməyə başladılar. 1911-ci ildə Xədicə Əlibəyovanın redaktorluğu ilə çıxan "İşiq" qəzeti qadınların hüquqlarının qorunması, onların maariflənməsi üçün bütün ziyalı vətəndaşları səfərbər etdi. Az ömürlü (cəmi iki il) "İşiq" qəzetinin müəllifləri təkcə Azərbaycan maarifçiliyi ideyalarının zirvəsində durmur, hətta bərabər seçki hüquqları uğrunda mübarizədə (Həlilimə Axundova), qadın birliklərinin (Münəvvər Əlixanova), qadın vətənpərvərlik təşkilatlarının (Həyatxanım Çayqıraqlı)

yaradılmasında iştirak edirdilər. Q.Məlikova-Zərdabi, A.Əfəndiyeva, X.Əlibəyova, X.Vəzirova və bir çox başqaları, artıq özləri təhsil prosesinin mərkəzində yerləşir, onu yaradır və azərbaycanlı qızlar üçün məktəbdə müəllimlik edirdilər. Sosial sarsıntılar dövründə əsl təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə fərqlənmiş gənc qadınların - Q.Cavanşir, A.Axundzadə, Q.Qaziyeva və digərlərinin adlarını çəkmək olar. Eyni zamanda, Avropa təhsilli X.Əzizbəyova, Ş.Əfəndiyeva, M.Bayraməlibəyova, R.Əzimzadə artıq özlərini siyasət zəminində axtarırdılar. Onlar maarifçilik və xeyriyyəçilik çərçivəsindən kənara çıxan qadın cəmiyyətləri yaradır və onlarla işləyirdilər. Azərbaycan artıq XX əsrin əvvəllərində müsəlman Şərqində qadınların öz hüquqları uğrunda mübarizə apardığı ilk ölkə idi. Bu sosial hərəkata Avropa ölkələrində dünyəvi təhsil almış qadınlar başçılıq edirdilər. İlk qadın xeyriyyəçilik-qəyyumluq ittifaqını istedadlı pedaqoqlar Məryəm Bayraməlibəyova və Rəfiqə Əzimzadə təşkil edə bildilər.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda maarifçilik, milli oyanma baş qaldırır. 1850-ci illərdə Tiflisdə fəaliyyət göstərən “Müqəddəs Nina” cəmiyyətinin Azərbaycanda eyniadlı qadın təhsil idarəsi fəaliyyətə başlayır. Həmin cəmiyyətin üzvləri arasında 17 nəfər azərbaycanlı qadın olur: Fatma Əsədbəyova, Xədicə Haqverdiyeva, Gövhər Qurtqaşinskaya, Balaxanın Xandəmirova və başqaları maarifçi dünyagörüşlərinə görə fərqlənilir.

1850-ci ildə maarifpərvər qadın Dilbər xanım atası Mirmahmudun köməyi ilə Şamaxıda, öz evində qız məktəbi açır. 1863-cü ilə qədər məktəbdə şəriət, ana dili, nəğmə və s. dərslər tədris olunur. 1865-ci ildə isə İrəvan quberniyasında “Müqəddəs Ripsime” cəmiyyəti qızlar üçün məktəb açır. Bu məktəbdə də fəaliyyət göstərən 65 qızdan 42-si azərbaycanlı olur. 1864-cü ildə Dərbənddə, 1872-ci

ildə Zaqatalada, 1873-cü ildə isə Şuşada qız məktəbləri açılır. Bakıda isə 1874-cü ildə ilk qadın gimnaziyası fəaliyyətə başlayır.

1896-1901-ci illərdə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maliyyə vəsaiti hesabına ilk qadın Rus-Müsəlman Pedaqoji Məktəbi tikilir. Tədris ocağı 9 oktyabr 1901-ci il tarixdən Tağıyevin həyat yoldaşı Sona xanımın rəhbərliyi altında fəaliyyətə başlayır. Maarifçilik tariximizdə, dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində bu məktəbin böyük rolu olur. Məktəbdə onlarca maarifçi qadın xüsusi fəallığı ilə fərqlənir: Rəhilə Hacıbababəyova, Məryəm Sulkeviç, Nabat Nərimanova, Şəhrəbanu Şabanova, Səkinə Axundzadə, Şəfiqə Əfəndizadə, Məryəm Qembitskaya və s. Məktəbin direktoru Hənifə Məlikova-Abayeva (böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı) həm də “Nicat” cəmiyyətinin qadın bölmələrinin yaradıcılarından biri olur.

Rəhilə Hacıbababəyovanın təşəbbüsü ilə 1910-1914-cü illərdə qızlar üçün 2 sinifli ibtidai məktəb açılır. 1906-cı ildə Gəncədə ilk dəfə olaraq Müsəlman Qadın Komitəsi qadınlar arasında xeyriyyə marafonu keçirir. Görkəmli ədib Cəlil Məmmədquluzadənin xanımı Həmidə Cavanşir 1910-cu ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında qadın problemləri ilə bağlı çıxışlar edir. Elə həmin ili Sofiya Şahtaxinskayanın təşəbbüsü ilə Tiflisdə Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradılır. Cəmiyyətə Gövhərxanım Qacar sədr seçilir. 1911-ci ildə Xədicə Əlibəyovanın rəhbərliyi altında “İşiq” adlı ilk qadın jurnalı çap edilir. 1912-ci ildə H.Z.Tağıyevin açdığı rus-müsəlman qız məktəbinin ilk məzunlarından olan Nazlı Tahirova Naxçıvanda qızlar məktəbində müəllim, sonra pedaqoji məktəbin müdiri olur.

“İşiq”ın dünya işığına çıxması tərəqqipərvər adamları, xüsusilə qadınları çox sevindirdi. Azərbaycanın ziyalı qadınları öz təbriklərini,

məqalələrini, şeirlərini bu ilk qadın jurnalına göndərdilər. O zaman mövhumatın və irticanın hökm sürdüyü bir dövrdə qadının jurnal çıxarması, məqalə yazıb qadınların hüquq və azadlığı haqqında fikir söyləməsi böyük cəsarət idi. Maarifi, mədəniyyəti yaymağı qarşısına məqsəd qoyan “İşıq” jurnalının ətrafında onlarca ziyalı qadın toplanmışdı. Gəncədən Asiya Axundzadə, Xuraman Rəhimbəyzadə, Şəkiddən Maral Nəbizadə, Şamaxıdan Gövhər Şövqiyyə, Bakıdan Səidə Şeyxzadə, Nabat Zeynalova “İşıq”ın ən fəal müəllifləri idilər. “İşıq” qaranlıq mühitdə tez söndü. Cəmi iki ilə yaxın ömür sürdü, lakin onun sorağı, sədasi az vaxtda bütün ölkəyə yayıldı. Jurnal öz işıqlı fikirləri ilə Azərbaycan qadınlarına maarifin, mədəniyyətin əhəmiyyətini başa saldı, onların oyanmasında, qadınlar arasında ilk müxbirlərin, yazarların çıxmasına, onların cəsarətlənib dövrü mətbuatımıza qədəm basmalarına yol açdı”.

Münəvvər xanım Əlixanova “İşıq” qadın jurnalında yazırdı: “Əgər biz öz hüquqlarımıza malik olmaq istəyiriksə, lazım və vacibdir ki, qeyrət edərək ciddi bir surətdə müttəfiq olub öz əməl və arzularımızı kəndi əql və fərasətimizlə ələ götürək. Gərək hamımız tamam bacarıqlarımızı hərəkətə gətirib iş dalınca yüyürək, öz yaralarımıza ittihad ilə məlhəmlər qoyaq. Bunu da bilməliyik ki, tək əldən səs çıxmaz, hər bir əqdamtda birlik böyük rol oynayır”.

Münəvvər xanım bu dəyərli məqaləsinin axırında qeyd edirdi ki, qadınları cəhalətdən elm, mədəniyyət, tərbiyə çıxaracaqdır. “Bizə elm ilə bərabər azadlıq da vacibdir”. 106 il bundan əvvəl deyilmiş bu sözlər bu gün də aktualdır.

Qadın azadlığı hərəkətinin nəticəsi olaraq, dövlət səviyyəsində aparılan qadın azadlığı məsələsi həm hüquqi, həm də mədəni-sosial sahədə həll edilib: Azərbaycan qadınlarının siyasi həyatında 1923-

cü ildə mühüm bir hadisə oldu. Həmin il noyabr ayında Azərbaycan Qadınlar Şöbəsinin orqanı “Şərq qadını” jurnalının ilk sayı çapdan çıxıb. İlk sayından, ilk səhifəsindən qarşısına böyük və nəcib bir məqsəd qoyan “Şərq qadını” jurnalının ilk redaktoru Ayna Sultanova, ilk redaksiya heyətinin üzvləri Şəfiqə xanım Əfəndizadə, Mədinə xanım Qiyasbəyli, Mina xanım Mirzəyeva və Xanımnaz Əzizbəyova olub. Jurnal bütün Şərq qadınlarını ayağa qalxmağa, öz azadlığı, hüququ uğrunda mübarizəyə çağırırdı.

Əsrlərlə hüquqsuz yaşamış qadınlar öz ürək sözlərini, arzularını “Şərq qadını” jurnalının səhifələrində görürdülər. Qadınlar onun saylarını səbirsizliklə gözləyirdilər. Jurnalda dərc olunan hər bir yazı könüllərə yol açır, zəkaları nurlandırır. Nəşr köhnə dünyanın tör-töküntülərini, cəhalətpərəst adamları tənqid edir, Azərbaycanda həyata keçirilən böyük mədəni inqilabı tənqid edir, qadınların ictimai həyata qoşulmasına çalışırdı. “Şərq qadını” Azərbaycanda qadın azadlığı hərəkatına istiqamət verən, yol göstərən bir mayak kimi işıq saçırdı, Azərbaycanın ən ucqar yerlərində belə jurnalın nüsxələri əldən-ələ gəzirdi. Uzun müddət jurnalın redaksiyasında işləmiş Lətifə Biryukova qeyd edirdi ki, “Şərq qadını”ndan mövhumatpərəst kişilər qorxurdular. Onlar çalışırdılar ki, jurnal qadınların, qızların əlinə keçməsin. Azərbaycanın ilk ictimaiyyətçi qadınlarından Fatma Hacıyeva da müsahibəsində deyib ki, “Şərq qadını” jurnalı qadın azadlığı və təhsili uğrunda mübarizə aparan gənclərin köməyinə gəlib.

“Şərq qadını” müsəlman Şərqində gözlərə nur çiləyən bir məşəl kimi şölə saçıb. Onun azadlıq, bərabərlik, maarif və mədəniyyət ruhlu səsi Şimali Azərbaycanın hüduqlarını aşıb bir çox ölkələrə yayılıb. Jurnal oyanan, intibah edən odlar diyarının səsi olub. O, bütün Şərq qadınlarını ayağa qalxmağa, öz azadlığı, hüquqları uğrunda mübarizəyə

çağırır. Onun hər sayı ürəklərə sevinc, şüurlara, düşüncələrə azadlıq hissi gətirir, gələcəyə tikilən gözlərdə ümid şöləsi yandırır.

Jurnalda dərc edilən yazılar könüllərə yol açır, zəkaları nurlandırır. Jurnal köhnə dünyanın tör-töküntülərini, cəhalətpərəst adamları tənqid edib, Azərbaycanda həyata keçirilən mədəni tədbirləri tərənnüm edib, qadınları ictimai həyata səsləyib.

“Şərq qadını” tərəqqipərvər müəllimlərin və ictimai xadimlərin qüvvəsinə arxalanaraq qadın təhsilinin, məktəbəqədər tərbiyənin mühüm problemlərinin həllində görkəmli rol oynayır. Nəşrdə Azərbaycanda qadınların, qızların təhsili, qız məktəblərinin, kursların təşkili, burada aparılan təlim-tərbiyə işi məsələlərinə müntəzəm yer verilib. Onun hər sayı bu yolda irəliləyən qadınlar üçün bir təlimat və proqram olub.

Jurnalın səhifələrindən ucalan azadlıq səsi Türkiyənin, İranın, Əfqanıstanın qadınlarını da hərəkətə gətirir. Redaksiyanın ünvanına İstanbuldan, Qəzvindən, Tehrandan, Təbrizdən məktublar gəlib. 1926-cı ildə İranın Rəşt şəhərindən alınmış məktubda yazılıb: “Şərq qadını” jurnalının nəşri İran qadınları arasında da böyük intibah yaradıb. İndi İran qadınları öz hüquqlarının qeydinə qalmağa çalışırlar. Belə ki, Rəşt şəhərində ilk dəfə ziyalı qadınlardan Mərziyə Zərabi xanım təşəbbüs göstərərək “Nameyi-Nisvani-Şərq” adlı məcmuə nəşr etməyə başlayıblar”. “Şərq qadını” jurnalının bir tarixi rolu da odur ki, bu azad nəfəsli, xoşməramlı mətbuat orqanının ətrafında Azərbaycanın bütün savadlı, oxumuş, mübariz qadınları toplaşıblar. Jurnal qadın publisistlərin, şair və yazıçıların yetişməsi üçün bir məktəb rolunu oynayır. Elmə, mədəniyyətə, incəsənətə, təbabətə marağı olan qadınların, qızların ilk məqalələri bu jurnalın səhifələrində dərc edilib. Azərbaycanın ilk yazıçı və jurnalist qadınları ilə bərabər, görkəmli bədii

söz ustalarının - C.Məmmədquluzadənin, S.S.Axundovun, A.Şaiqın, S.Hüseyninin, Y.V.Çəmənəminlinin, T.Şahbazinin, H.Cavidin və başqa yazıçıların öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qoşulan qadınlarımızın həyatlarına həsr etdikləri hekayə və şeirləri tez-tez çap olunub.

Yirminci illərin axırları və otuzuncu illərin əvvəllərində Azərbaycanda quruculuq işləri həyata keçirilib. “Şərq qadını” bu sahədə əldə edilən nailiyyətləri fəxrə ilə qeyd edib. Bu dövrdə “Şərq qadını” jurnalının mövzu dairəsi daha da genişləndi. Jurnalın kənd müxbirliyindən redaktoru səviyyəsinə yüksəlmiş Gülarə Köylü qızı “Şərq qadını yeni vəzifələr qarşısında” adlı məqaləsində yazıb ki, qadınların savadlanması, mədəni həyata qaynayıb-qarışması üçün jurnal böyük rol oynayır: “Lakin indi qarşımızda yeni vəzifələr durur. İstehsalatda qadınların artması, ictimai-siyasi həyatda onların fəallaşması bir sıra problemlərin həllini tələb edir. Qadınların hüquqlarının qorunması, onların irəli çəkilməsi, yeni uşaq bağçalarının, körpələr evlərinin təşkili, qadınların mədəni-məişət işinin, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və başqa məsələlərin həlli jurnalın fəaliyyətinin əsas məqsədi olmalıdır”.

“Şərq qadını” 1938-ci il fevral ayından “Azərbaycan qadını” adı ilə nəşr olunmağa başlayıb. Repressiya nəticəsində həbs edilib sürgünə göndərilmiş görkəmli ictimai xadim, alovlu publisist, jurnalın redaktoru Gülarə Köylü qızının yerinə qısa müddətdə - 1937-1940-cı illərdə o zaman biliyi, təcrübəsi az olan Zəhra Kərimova, Barat Kərimova, Züleyxa Əliyeva redaktor təyin edilib. Jurnalın bir çox müəllifi, müxbiri həbs olunub. Belə bir dövrdə jurnal böhran vəziyyətinə düşüb.

“Şərq qadını” jurnalının ilk sayında “Məqsədimiz” sərəlvhəli baş məqalədə əsrlər boyu əsarətdə yaşayan qadınların azadlıq hərəkatına

qoşulmalarından, qadınların öz hüquqları uğrunda mübarizəsindən bəhs olunur. İlk sayda eyni zamanda cəhalətin, mövhumatın Azərbaycan qadınının həyatına gətirdiyi faciələrdən bəhs edən oçerklər, bədii və sənədli hekayələrdə Azərbaycan qadınının keçmiş ağır, acı həyatının mənzərəsi təsvir edilib. Azərbaycanın ilk qadın yazıçısı, publisisti Şəfiqə xanım Əfəndizadənin “Qız ilə anası arasında mübahisə”, “Bəhriyyədən Minirəyə” adlı hekayələrində Azərbaycan qadınının həyatı, taleyi öz əksini tapıb. Beləcə jurnalın ilk sayından başlayaraq Azərbaycan, eləcə də bütün müsəlman qadınlarını cəhalət, nadanlıq girdabından qurtarmağa, onları maarif və mədəniyyətə, öz azadlığı və hüquqları uğrunda mübarizəyə səsləyib. “Şərq qadını” jurnalı müəllimlərin və ictimai xadimlərin qüvvəsinə arxalanaraq qadın təhsilinin, məktəbə qədər tərbiyənin mühüm problemlərinin həllində əhəmiyyətli rol oynayıb. Azərbaycanın maarifpərvər və ictimaiyyətçi qadınlarından Ayna Sultanova, Şəfiqə Əfəndizadə, Məryəm Bayraməlibəyova, Cəmilə Sulyanova, Minaxanım Mirzəyeva, Cəmilə Nuşirəvanova, Xanımana Müftizadə, Gülarə Köylü qızı və başqaları jurnalda qadın təhsili, tərbiyə məsələləri mövzusunda tez-tez məqalələr dərc etdiriblər. Azərbaycan mətbuatı içərisində ilk dəfə yeni əlifbaya keçən “Şərq qadını” jurnalı savad kurslarına cəlb edilmiş qadınlara kömək məqsədi ilə 1929-cu il 4-cü nömrəsindən başlayaraq “Azsavadlılar üçün” xüsusi səhifə açıb. Klara Setkin və Həmidə xanım Cavanşir jurnalın nəşri münasibətilə öz ürək sözlərini ünvanlayıb, təbrik məktubu yazıblar. Həmin məktublarda jurnalın 10-cu nömrəsində çap olunub. Jurnal 1938-ci il fevral sayından başlayaraq “Azərbaycan qadını” adı ilə nəşr olunmağa başlayıb. 1941-45-ci illərin ağır müharibəsi jurnalın fəaliyyətinə də zərbə vurub. Həmin qanlı-qadalı illərdə onun fəaliyyəti müvəqqəti olaraq dayandırılıb.

Bir növ Azərbaycan qadınlarının həyatının aynası rolunu oynayan “Azərbaycan qadını” 1951-ci ilin mart ayından nəşrə başlayıb. Özü də yeni keyfiyyətdə. Onun məzmunu da, poliqrafiya cəhətdən keyfiyyəti də xeyli yaxşılaşıb. Artıq jurnal qadınların elm, mədəniyyət, təsərrüfat, ictimai-sosial sahələrdə qazandığı uğurlardan yazır, qadınların məişət və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması məsələlərini işıqlandırır. Əsrin əvvəllərindən incəsənətə, teatra böyük maraq göstərən, bu yolda maneələri cəsarətlə dəf edən Azərbaycan qadınları 70-80-ci illərdə inkişafın ən yüksək mərhələsinə qalxıblar. Bunları görmək üçün “Azərbaycan qadını” jurnalının səhifələrini nəzərdən keçirmək kifayətdir.

“Azərbaycan qadını” gənc nəslin bədii-estetik və mənəvi tərbiyəsi məsələlərinə həmişə xüsusi fikir verir. “Gözəllik aləmində”, “Mədəniyyət tariximizdən”, “Teatr”, “İncəsənət”, Mənəvi tərbiyə” və s. daimi rubrikalar altında jurnalda respublikamızın tanınmış incəsənət xadimləri, filosofları, yazıçıları tez-tez çıxış edib. Jurnalı vərəqlədikcə onun solub-saralmış səhifələrində Mirzə Cəlil, Hüseyn Cavidin, Məmməd Səid Ordubadinin, Seyid Hüseynin, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin, Süleyman Sani Axundovun, Qafur Əfəndi Qantımirin, Məmmədsadiq Axundovun, Tağı Şahbazinin, Abdulla Şaiqin, Xəlil Rza Ulutürkün ürək döyüntülərinin, əsarət, cəhalət, buxovlarında inləyən Şərq qadınlarını işıqlı sabaha, azadlığa səsləyən alovlu çağırışlarının izlərini görürük. Azərbaycanda qadın jurnalistlərinin və yazıçılarının yetişməsində “Şərq qadını” - “Azərbaycan qadını” jurnalının böyük rolu olub. Onun səhifələrini çevirdikcə orada yüzlərlə qadın imzasına rast gəlmək olar.

“Azərbaycan qadını” jurnalı xalqımızın keşməkeşli taleyinin, həyatının, əlamətdar və faciəli günlərinin salnaməsidir. Əgər

onun keçmiş olduğu yolu diqqətlə araşdırsaq, burada Həsən bəy Zərdabinin və onun ideya ardıcılları maarifpərvər ziyalılarımızın arzularının həyata keçdiyini aydın görürük. Vaxt olub ki, onun redaktorları məhşər ayağına çəkilib, danlanıb, vəzifədən kənar ediləblər. Zamanın hökmləri bəzən bu azadlıq qarçısının məzmununa, bədii səviyyəsinə, hətta zahiri görkəminə təsir göstəribsə də, onun vətənsəvər əməkdaşları jurnalın milli-mənəvi ruhunu, qadın amalı qoruyub saxlaya bilibdirlər.

1965-1972-ci illərdə Şəfiqə xanım Ağayeva, 1972-1996-cı illərdə isə yazıçı Xalidə xanım Həsəlova jurnala başçılıq edib. Onların böyük səyi nəticəsində jurnalın ideya-bədii səviyyəsi xeyli yaxşılaşmış, tirajı 30 mindən artıb və 320 mini ötüb. Bu dövrdə “Gözəllik aləmində”, “Mədəniyyət tariximizdən”, “Açılmamış səhifələr”, “Teatr”, “İncəsənət”, “Poeziya yarpaqları”, “Mənəvi tərbiyə”, “El sənətkarları”, “Xarici rəfiqələrimizin həyatı”, “Uşaq səhifəsi” və s. yeni rubrikalar altında respublikamızın tanınmış alimləri, incəsənət xadimləri, yazıçılar tez-tez çıxış ediblər. Onlar öz elmi-nəzəri və bədii fikirləri ilə oxucuların zövqünün, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə çalışmaqda yanaşı, xalqımızın istedadlı qadınlarını da öz məqalələri, yazıları ilə tanıdıblar. “Azərbaycan qadını” jurnalının yubileyləri həmişə respublikada mədəni hadisəyə dönmüş, qadınlarımızın fəallaşmasına kömək edib. Jurnalın yarım əsrlik yubileyi isə onun tarixində ən əlamətdar hadisə kimi qalacaqdır. 1974-cü ildə dövlət səviyyəsində keçirilmiş bu böyük təntənədə respublikamızın Ulu öndəri Heydər Əliyev iştirak edərək, geniş nitq söyləyib. Jurnal “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif edilib.

Dövrün maarifpərvər qadınlarından olan Liza Muxtarova 1914-cü ildə Hənifə Zərdabinin (1908-ci ildə) təşkil etdiyi ilk qadın xeyriyyə

cəmiyyəti əsasında Bakı “Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti” ni yaradıb. Cəmiyyətin fəaliyyətində İsmət Aşurbəyova, Pəri Topçubaşova, Sürəyya Axundova kimi ziyalı qadınlar iştirak edir. İsmət Aşurbəyova fars, alman, fransız dillərini sərbəst bilən, poeziyanı çox sevən, yüksək mədəniyyətə malik bir xanım idi. Şövkət Məmmədova o dövrdə İtaliyada ilk vokal musiqi təhsili alan yeganə qadın olub. O, Kiyevdə təhsil alarkən xeyriyyə konsertləri təşkil edir. Topladığı vəsaitlə azərbaycanlı tələbələrə köməklik göstərir.

Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından Şəfiqə xanım Əfəndizadənin xalqı maarif və mədəniyyətin inkişafına səsləyən çağırışları “Şərqi-rus”, “Açıq söz”, “Azərbaycan” qəzetlərinin, “Dəbistan”, “Məktəb”, “Dirilik”, “Şərq qadını” və başqa mətbuat orqanlarının səhifələrindən eşidilirdi. H.B.Zərdabinin ömür-gün yoldaşı, görkəmli maarifçi Hənifə xanım Məlikova Şəfiqə xanımın Şərq aləmində əks-səda salan publisistik fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək deyirdi: “Qadın təhsili məsələsində sən Həsən bəydən daha çox iş görə biləcəksən”.

1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının erməni və bolşevik hərbi birləşmələrindən azad edilən tarixi gündə demokratik ruhlu mətbuatımızın ailəsində şərəfli yer tutan milli azadlıq və müstəqil dövlətimizin ilk mübariz orqanı “Azərbaycan” qəzeti qadınlarımızın həyatına, azadlıq, tərəqqi yollarına işıq saçmağa başladı.

“Azərbaycan” qəzeti Şəfiqə xanım Əfəndizadənin əqidəsi, arzusu, publisistik fəaliyyəti üçün geniş meydan oldu. Bu azad, milli duyğular tərənnümçüsü mətbu orqanın redaksiya heyətinə üzv seçildi. Qadınların həyatı, mübarizəsi, hüquqları, təhsili, maariflənməsi haqqında bir sıra dəyərli məqalələr, hekayələr yazdı. Qəzetin 5-ci sayında onun “Təşkilatın qadınlara təsiri”, “Seçki və

qadınlar”, “Milli bayram və qadınlarımız” (1919, 5 iyun), “Vətən bizim anamızdır” (1919, 25 iyun), “Analar! Qızlarınızı oxudunuz!” (1919, 25 iyul) və başqa məqalələri mətbuat tariximizdə dəyərli səhifələrdir.

Öz maarifpərvər ideyalarını yayaraq məktəb açan, həmin məktəblərdə dərs keçən azərbaycanlı qadınların bir niyyəti vardı, o da, xalqın qız övladlarını savadlandırmaq, cəhalət girdabından çıxararaq cəmiyyətin inkişafına töhfə verən layiqli vətəndaş yetişdirmək arzusu idi. Onlar bununla həm də öz müəllimlərinin arzusunu həyata keçirirdilər. O dövrdə evdə qızlara dərs deyən maarifpərvər ziyalılarımızın da arzusu Azərbaycanda qız məktəblərinin açılması idi. Bu istəklə yaşayan maarifpərvər ziyalılarımızın arzusunu, vaxtilə evdə dərs keçdikləri qız şagirdləri çin edirdi.

Yalnız təhsil sahəsində deyil, xeyriyyəçilik sahəsində də ziyalı Azərbaycan qadınları silinməz izlər qoyublar. Ziyalı xanımlar xeyriyyə günləri təşkil edir, aclara, yetimlərə, ehtiyacı olanlara yardım ediblər. Sona Tağıyeva, Liza Muxtarova, Hənifə Məlikova, Məryəm Bayraməlibəyova, Sara Vəzirova, Sürəyya Axundova, Pəri Topçubaşova kimi vətənpərvər Azərbaycan qadınlarının xeyriyyə işləri xalq üçün unudulmazdır.

Azərbaycanda mədəni-maarif işləri sahəsində fəaliyyət göstərmiş “Nəşi-maarif” xeyriyyə cəmiyyətini fəaliyyətinin ilk mərhələsində “Bakı quberniyası müsəlman əhalisi arasında savadı artıran cəmiyyət” də adlandırıldılar. Cəmiyyətin həm qız, həm də oğlan məktəbləri fəaliyyət göstərirdi ki, qız məktəbində N.Axundova, İ.Heydərova, H.Məlikova, D.Muradxanova, Ş.Əfəndiyeva kimi görkəmli pedaqoqlar və ali seminariya təhsilli müəllimlər çalışırdılar. “Nəşi-maarif” cəmiyyəti AXC dövründə də ölkənin mədəni-maarif həyatında mühüm rol oynamış,

əhalinin maariflənməsinə, milli mədəniyyətin inkişafına xidmət etmişdir.

1919-cu ildə Bakıda fəaliyyət göstərən milli gimnazianın müdiri Peterburqda Bestujev adına Ali Pedaqoji Kursu bitirmiş Səlimə xanım Yaqubova təyin edilmişdi. Azərbaycanın təcürbəli pedaqoqları- Xədicə xanım Ağayeva, Reyhan xanım Axundova, Cənnət xanım Muğranskaya, Mina xanım Minasova burada gələcək müəllimlərin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olurdular.

Gəncədə ziyalı qadınlar xeyriyyə cəmiyyəti yaratmışdılar. Bu işdə Cavahir xanım Rəfibəyli, Həcər xanım Şeyxzamanova, Bilqeyis xanım Qazıyeva böyük səy göstərir, qadınlar üçün teatr tamaşaları təşkil edir, ermənilərin törətdikləri qırğınlar nəticəsində kimsəsiz, yetim qalmış, qaçqın düşmüş uşaqları öz himayələrinə alırdılar.

Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından biri hesab olunan Şəfiqə Əfəndizadə də uzun müddət Aleksandr qız “Rus-müsəlman məktəbi”ndə müəllim işləmişdir. Cənubi Qafqaz müsəlman qadın müəllimlərinin Kazan şəhərində çağırılmış qurultayına nümayəndə seçilmiş, qurultayda çıxış etmişdir. Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra ərizə verərək istefaya çıxmışdır.

Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı və silahdaşı Hənifə Məlikova Tiflisdə Müqəddəs Nina qız gimnaziyasını bitirdikdən sonra pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. AXC dövründə birinci qadın türk məktəbində müdir vəzifəsində çalışmışdır (1918-1920).

Azərbaycanın görkəmli sənayeçisi, milyonçu və xeyriyyəçi Murtuza Muxtarovun həyat yoldaşı Liza Muxtarovanın sədrlik etdiyi Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin yoxsul qızlar üçün açdığı peşə məktəbi 1918-ci il mart soyqırımı zamanı bağlanmış, 1919-cu ilin əvvəllərində fəaliyyətini yenidən bərpa etmişdir. Liza xanım ehtiyacı olan gənclərə qayğı göstərir, yardım edirdi.

Azərbaycanda qadın təhsilinin inkişafına çalışırdı. O, Müqəddəs Nina qız məktəbinin qəyyumluq şurasının sədri olmuşdur.

Görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi Nəsim bəy Yusifbəylinin həyat yoldaşı Eynülhəyat Yusifbəyli Sankt-Peterburq ali qadın kurslarının fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə maarif sahəsində çalışmış, Bakı Müqəddəs Nina qadın gimnaziyasında, Bakı real məktəbində riyaziyyat müəllimi, Maarif Nazirliyinin inspektoru olmuşdur.

AZƏRBAYCANIN MAARİFPƏRVƏR QADINLARI

ŞƏFIQƏ ƏFƏNDİZADƏ

Cümhuriyyət dövrünün ziyalı qadınları əsasən mədəni-maarifçi, sosial, ictimai sahədə fəaliyyət göstərirdilər. Həm pedaqoji, həm də publisistik fəaliyyətlərinin kökündə maarifçilik missiyası duran bu xanımlar heç də dövrün kişilərindən geri qalmırdılar. Buna səbəb əslində Cümhuriyyət hakimiyyətinin qadın məsələsi və qadın hüquqları istiqamətində apardığı düzgün siyasət idi.

Bu dövrün ən fəal xanımı Şəfiqə xanım Əfəndizadə hesab olunur. O, ali təhsil almamasına baxmayaraq həm publisist, həm də pedaqoq kimi çox dəyərli fəaliyyətə sahiblənib. Şəfiqə xanım sonradan imtahan verərək gimnaziyada dil və şəriət müəlliməsi işləyir. XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazda ilk Azərbaycan dili müəlliməsi, ilk Azərbaycan qadın jurnalisti və publisisti olmuş Şəfiqə xanım Əfəndizadə Azərbaycan ictimai fikrinə, Azərbaycan qadınının savadlanmasına öz dəyərli töhfələrini vermiş maarifpərvərlərimizdəndir.

Şəfiqə Əfəndizadə 1883-cü il mart ayının 19-da Tiflis quberniyasının Axalsix qəzasının Azqur kəndində tanınmış pedaqoq Məhəmməd Əmin Hafiz Şeyxzadənin ailəsində anadan olub. Şəfiqə xanımın adı Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi və III Aleksandrovski kişi gimnaziyası tərəfindən verilmiş sənədlərdə "Əsma Soltan" kimi qeyd edilib.

Atası Məmmədəmin Şeyxzadə övladlarının təhsil alması ilə

şəxsən özü məşğul olurdu. Şəfiqə də bacısı Səidə ilə təhsillərini məhz atasından alır. On dörd yaşında ikən o, Nuxa (indiki Şəki) şəhərinə gəlir. Burada atasının çalışdığı “Darrüssiyada” məktəbinin nəzdində qızlar üçün açılmış xüsusi qrupda dərs deyir. Lakin burada çox qalır. Həmin il Bakıya gəlir. Qadın savadsızlığına qarşı mübarizə aparan ziyalılarla çiyin-çiyinə çalışır.

1906-cı ildə o Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayının iştirakçısı olmuşdur. 1910-cu ildən 1920-ci ilədək Ş.Əfəndizadə şəhər rus-tatar (azərbaycan) qadın məktəbinin müəllimi olmuşdur. 1915-ci ildən həmçinin qadın pedaqoji məktəbindəki pedaqoji kurslarda da dərs demişdir. 1917-ci ildə Cənubi Qafqaz müsəlman qadın müəllimlərinin Kazan şəhərində çağırılmış qurultayına nümayəndə seçilmiş, qurultayda iştirak edərək söylədiyi nitqində Şərq qadınlarının hüquqsuzluğundan danışıq, yeni məktəblərin, teatrların açılmasını tələb etmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra 1919-cu ilin aprelində Bakıya dönmüş, pedaqoji işə bərpa olunmuş, 1920-ci ilin fevralında ərizə verərək istefaya çıxmışdır. Şəfiqə Əfəndizadə 1920-ci ildə Əli Bayramov klubunun təşkilində fəal iştirak etmiş və orada yaradılmış savadsızlığın aradan qaldırılması kurslarında dərs demişdir. 1920-ci ildən sonrakı dövrlərdə dəfələrlə Zaqafqaziyada, Qafqazda, Moskvada keçirilmiş qadınlar konfransında və qurultaylarında nümayəndə kimi iştirak etmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində mədəni quruculuq işlərinə cəlb olunmuş, 1920-1926-cı illərdə “Darülmüəllimat”da (qadın müəllim kadrları hazırlayan pedaqoji məktəb) dərs demiş, 1923-cü ildə “Şərq qadını” jurnalı fəaliyyət göstərməyə başlayan andan Şəfiqə Əfəndizadə jurnalla fəal əməkdaşlıq etməyə başlamış, redaksiya heyətinin üzvü seçilmiş, jurnalın məsul katibi və bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri

olmuşdur. Şəfiqə Əfəndizadə, həmçinin 1923-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdir.

O, cəhalətin hökm sürdüyü bir vaxtda müəllimə rəfiqəsi Səkinə Axundzadə ilə birlikdə dram dərnəyi yaradır. Qızlara teatr mədəniyyəti, aktyorluq sənəti barədə məlumatlar verir, dövrün mətbuat xülasələri ilə tanış edir. Şagirdlərdə Azərbaycan ədəbiyyatına maraq və həvəs yaradır. Qızlara nəinki ədəbi əsərləri, dərslikləri oxumağı, o cümlədən sərbəst, aydın, savadlı yazmağı da öyrədir. Gənc qızların yüksək təhsil almasına çalışan Şəfiqə xanım 1910-cu ilədək bu məktəbdə müəllimə kimi çalışır. Fars, rus və ərəb dillərini, Şərq klassik ədəbiyyatını dərinədən öyrənir. Eyni zamanda, qadın pedaqoji məktəbində müəllimlik kurslarında dərs deyir.

O, həm də ilk qadın jurnalist olaraq publisistik fəaliyyətlə məşğul olur. 1903-cü ildə ilk qələm təcrübəsini “Şərq-rus” qəzetində dərc etdirir. Sonralar qəzetdə dərc etdirdiyi məqalələrində qadınları maarifə, təhsil almağa çağırır. Şəfiqə xanım “Bir çox ümidlərimiz” sərlövhəli məqaləsində yazırdı: “Ümidlərimiz çox böyükdür...Hər bir rəzalətin səbəbi cəhalətdir. Cəhalətdən çıxmağın dərmanı isə elmdir, maarifdir...”

Azərbaycan qadınlarını daim təhsilli, savadlı, dünyagörüşlü görmək istəyən Şəfiqə xanım Əfəndizadə “Analar! Qızlarınızı oxudunuz!” deyər qadınlara müraciət edir. Onun “Azərbaycan” qəzeti ilə əməkdaşlığı Xalq Cümhuriyyətinin süqutunadək davam edir. Sovet hakimiyyəti illərində də maarifpərvər qadın qızların yüksək təhsil alması naminə əvəzsiz xidmətlər göstərir.

“Şərq qadını” o zaman onun haqqında yazıb: “Şəfiqə xanım bütün Cənubi Qafqazda ilk Azərbaycan dili müəlliməsi, jurnalisti və yazıçısı olmuşdur” (1924-cü il). Qeyd edim ki, Şəfiqə Əfəndizadə 1932-ci ilə qədər pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur.

EYNÜLHƏYAT YUSİFBƏYLİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə təhsil sisteminin kökündən dəyişdirilərək milli mənafeələrə uyğun yenidən qurulması, məktəb islahatlarının aparılması və tədris-tərbiyə işlərinin milli köklər üzərində yenidən qurulması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində kişilərlə yanaşı, qadın pedaqoqlarımızın da əhəmiyyətli rolu olub. Onlardan biri də Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəb şöbəsinin müdiri Eynülhəyat Yusifbəyli olub.

Eynülhəyat Yusifbəyova 1887-ci il mayın 30-da Rusiyanın Penza şəhərində dünyaya gəlib. Görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Xalq Maarif Naziri, IV və V hökumət kabinetinin sədri Nəsim bəy Yusifbəylinin həyat yoldaşı olan Eynülhəyat xanım həyatı boyu təhsilə yüksək qiymət verib və daim özünün elmini və təhsilini artırmağa çalışıb.

Cümhuriyyət illərində o, təhsil sahəsində millətə xidmət göstərmiş. 1918-1920-ci illərdə Eynülhəyat xanım Bakıda Nina gimnaziyasında, Bakı realnı məktəbində riyaziyyat müəllimi işləyib və bir neçə ay Maarif Nazirliyinin inspektoru vəzifəsində çalışıb. 1921-ci ildən 1936-cı ilə kimi Bakı Dövlət Universitetində işləyib. 1921-1927-ci illərdə universitetin fəhlə fakültəsində dekan müavini və türk şöbəsinin müdiri, 1928-1936-cı illər ərzində isə ali riyaziyyat kafedrasının dosenti vəzifələrini yerinə yetirib. 1936-cı ildə işdən çıxarılan Eynülhəyat xanım həbs ediləcəyini bilərək gecə ikən gizli yolla Daşkəndə, bacısının yanına qaçmış. Bir müddət burada gizli yaşayan Eynülhəyat xanım sonra Daşkənd Maliyyə-İqtisad İnstitutunda müəllim işləyib. İşlərinin yaxşı getməsinə baxmayaraq, yenidən 1944-cü ildə Bakıya qayıdıb və Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda müəllimlik peşəsini davam etdirməyə başlayıb.

Təhsil sisteminin dağılmasının qarşısının alınması və onun kökündən dəyişdirilərək milli mənafeələrə uyğun yenidən yaradılması, məktəb islahatlarının aparılması və tədris-tərbiyə işlərinin milli köklər üzərində yenidən qurulması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsində onlarca digər təcrübəli pedaqoq və təhsil işçiləri kimi Eynülhəyat Yusifbəyli də yaxından iştirak edib.

HƏMİDƏ XANIM CAVANŞİR-MƏMMƏDQULUZADƏ

Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə 1873-cü ildə Şuşa qəzasının Kəhrizli kəndində zəmanəsinin görkəmli maarifçi ziyalı, tarixçi Əhməd bəyin ailəsində dünyaya gəlib, Cəlil Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı olub.

Qarabağ xanlığının bünövrəsini qoyan Pənahəli xan Cavanşirin oğlu Mehri bəyin nəticəsi olan Əhməd bəy Peterburqda hərbi məktəbi bitirib, 6 il rus ordusunda xidmət etdikdən sonra, Kəhrizli kəndinə qayıtmış, burada 50 il quruculuq işləri, xeyriyyəçiliklə məşğul olmuşdur. Aqrar sektorda o dövr üçün çox qabaqcıl texnoloji vasitələri tətbiq edən, kənddə daim yeniliyi, mədəniyyətin ən sivil formalarını yayan Əhməd bəy Cavanşir 7 “Qarabağnamə”dən ən məşhurunu - “Qarabağ xanlığının siyasi vəziyyətinə dair” əsərini yazmışdır. Onun çoxsaylı şeirləri və tərcümələri 1906-cı ildə Tiflisdə “Qeyrət” mətbəəsində kitab kimi nəşr edilmişdir.

Tək Kəhrizlidə deyil, elə ətraf kəndlərdə də indi Əhməd bəyi kasıbların böyük himayədarı, alicənab kişi kimi ehtiramla xatırlayırlar. Belə bir nəcib insanın ailəsində dünyaya göz açan Həmidə xanımın Azərbaycan mədəniyyətinə və ədəbiyyatına həsr olunan böyük ömür yolu da məhz ailəsindən gələn dəyərlər ilə tam uzlaşır.

Ailə məktəbində təhsil alan Həmidə xanım hələ yeniyetmə illərində rus dilini səlis qavrayaraq, o dövrün kənd qızları üçün səciyyəvi olmayan yüksək intellektə, geniş dünyagörüşə malik olub.

Həmidə xanım 1912-ci ildən Kəhrizlidə öz vəsaiti hesabına məktəb açır və burada dərs deyir. Mirzə Cəlilin vəfatından sonra da ölkənin ictimai-ədəbi həyatında fəal mövqə tutan Həmidə xanım Yazıçılar İttifaqına üzv seçilib, ömür-gün yoldaşının əsərlərini tərcümə etməklə yanaşı, bu böyük sənətkarla bağlı kövrək xatirələrini böyük ustalıqla qələmə almışdır.

Tarix Həmidə xanım Cavanşiri böyük xeyriyyəçi və cəfəqəs insan kimi yaddaşlara həkk edib. Tək Kəhrizli kəndinin deyil, bütün Qarabağın ona kömək üçün pənah gətirən insanların əlindən tutan, qayğılarını həll edən bu xanım həm də o dövrün yardımı ehtiyacı olan ziyalıların da problemlərini həll edib. Ciddi xəstəliyi olan Mirzə Ələkbər Sabir məhz Həmidə xanımın məsləhəti ilə Mirzə Cəlil tərəfindən Tiflisə müalicə üçün dəvət alıb. Sabir bu hadisəni Abbas Səhhətə yazdığı məktubda belə xatırlayır: “Mirzə Cəlil və Həmidə xanım cənablarından çox razıyam. Bilmirsən mənə nə qədər ehtiram edirlər! Bu neçə müddətdə təmam məxaricimi və zəhmətimi mütəhəmmil olublar. Mənim mehmanxana, ya xəstəxanada yatmağıma razı olmadılar. Öz evlərində mənzil verdilər. Xülasə, bilmirəm nə dil ilə təşəkkür edim”.

Daim əhalinin ümid yeri olan Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə çəkinmədən öz varidatını el yolunda xərcləmişdir. Bölgədə xəstəliklər kütləvi yayılarda isə özü şəxsən kəndin körpələrini faytonuna mindirərək, növbə ilə mərkəzə aparar, onlara peyvənd vurduraraq, sağlam yaşamalarını təmin edərmiş.

LEYLİBANU ŞAHTAXTİNSKAYA

Azərbaycanın ziyalı, Avropaya təhsil almaq üçün gedən ilk qadını Şahtaxtinskaya Leylibanu İsasultan qızıdır. O, Şahtaxtinskilər nəslinin nümayəndələrindən biri olan, publisist, alim və ictimai xadim İsasultan Şahtaxtinskini qızı olub. Ziyalı ailədə dünyaya gələn Leylibanu xanım Tiflis Nüçəba Qızlar İnstitutunu bitirdikdən sonra Peterburq Qadın Tibb İnstitutunda ali təhsil almaq qərarına gəlib. Leylibanu Şahtaxtinskaya Peterburq Qadın Tibb İnstitutunda (Bestujev kurslarında) yalnız bir il oxuyub, 1906-cı ilin sentyabrında daha mükəmməl ixtisas təhsili almaq üçün İsveçrəyə yola düşüb.

İsveçrədə Tibb Universitetinə daxil olan Leylibanu xanım təhsilini başa vurmasına iki il qalmış xəstəlikdən vəfat edib.

Leylibanu Şahtaxtinskaya öz iradəsinin gücü və mübarizə əzmi ilə sübut etmişdi ki, Azərbaycan qızlarının ağılı və intellekti heç də başqa millətlərin qadınlarından az deyil.

ADİLƏ XANIM ŞAHTAXTİNSKAYA

İsasultan Şahtaxtinskini ailəsində yetişmiş başqa bir gənc xanım – Leylibanunun kiçik bacısı Adilə xanım Şahtaxtinskaya ilk azərbaycanlı qadın tibb professorlarından idi. O, Azərbaycanı beynəlxalq miqyasda təmsil edən məşhur ginekologiya mütəxəssisi kimi tanınıb, tibb elminin həmin sahəsinə dair kitab və məqalələr yazıb.

Bütün SSRİ-nin ilk genekoloq qadınlarından biri olan Adilə xanım həm də 1933-cü ildən Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun

mamalıq və ginekologiya kafedrasına başçılıq edirdi. Adilə Şahtaxtinskaya həm də Azərbaycanda ilk qadın kafedra müdiri olub.

HƏNİFƏ MƏLİKOVA–ZƏRDABI

Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından olan Hənifə Məlikova–Zərdabi Bakıda ilk qız məktəbinin yaradıcısı kimi tarixə düşüb. Gördüyü böyük işlərlə xalqımızın yaddaşında dərin izlər qoymuş bu fədakar qadın 1856-cı ildə Şimali Qafqazda, Nalçikdə dünyaya göz açıb. Təhsilini Tiflisdə “Müqəddəs Nina” qız məktəbində alıb. Həmin dövrdə müsəlman qızların xristian ölkəsində təhsil almaları çox nadir hadisə idi. Hənifə xanım Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının öncüllərindən olan Həsən bəy Zərdabi ilə ailə qurub.

Hənifə xanımla evləndikdən sonra artıq onu anlayan, ona dəstək olan bir insanın varlığı Həsən bəyi daha da ruhlandırır. O, maarifçilik yolunda daha uğurlu, inamlı addımlar atır. 1873-cü ildə şagirdləri ilə birlikdə Bakıda türk dilində ilk teatr tamaşasını təşkil edir. Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” əsəri səhnələşdirilir. 1875-ci il iyulun 22-də isə Azərbaycanda türk dilində ilk qəzet olan “Əkinçi”ni nəşr etdirir.

Hənifə Məlikova–Zərdabi 1875-1877-ci illərdə Həsən bəylə birlikdə “Əkinçi” qəzetinin nəşrində çox əziyyətlər çəkib. Üzləşdiyi əzab-əziyyətlərə rəğmən bu ziyalı xanım xalqa fayda vermək üçün əlindən gələni əsirgəməyib.

Hənifə xanım o illəri xatırlayaraq yazırdı: “Qəzet cəmiyyəti hərəkatə gətirmişdi. Həsən bəy yeni başlayan müxbirlərə və qəzetin əməkdaşlarına olduqca həssas yanaşırdı. Çox vaxt aldığı zəif məqalələri ehtiyatla sahibinə qaytarıb onun nöqsanlarını başa salırdı”.

Hənifə xanım və Həsən bəy Zərdabda yaşadıkları dövrdə - 1881-ci ildən başlayaraq öz evlərində, mənzillərində pulsuz məktəb açıb, yerli din xadimlərinin və o vaxtlar Zərdabda məskunlaşmış ermənilərin əlaltılarının təqib və təzyiqlərinə baxmayaraq, heç bir təmənnə ummadan insanlara elm, savad öyrədiblər.

Bakıda ilk qız məktəbinin yaradıcısı kimi tarixə düşən Hənifə Məlikova 1901-1905-ci illərdə ilk müsəlman qız məktəbinin müdiri işləyib. O, 1909-cu ildən 1919-cu ilədək Bakı şəhər dövlət birinci rus-tatar qız məktəbində müdir vəzifəsində çalışıb. Maarifçilik tariximizdə, dünyəvi təhsilin inkişafında və savadlı mütəxəssislərin yetişməsində bu məktəblərin böyük rolu olub.

Hənifə xanım Azərbaycan qadınlarının taleyində çox mühüm rol oynayıb. 1907-ci ildə Həsən bəyin ölümündən sonra da bu dəyanətli xanım ictimai işləri davam etdirib. Bakıdakı məşhur “Nicat” cəmiyyətinin qadın bölməsinin yaradıcılarından biri kimi qadınların tərəqqisi yolunda çox böyük işlər görüb. Belə ki, 1908-ci ildə Hənifə xanım Məlikova-Zərdabının təşəbbüsü ilə Bakıda “Nicat” cəmiyyətinin bir şöbəsi kimi “Bakı xanımlarının ilk təşkilatı” yaradılıb. Bakı milyonçularından Murtuza Muxtarovun həyat yoldaşı Liza Tuqanovanın sədrlik etdiyi təşkilat tezliklə böyüyərək Bakı Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətinə çevrilib.

Azərbaycanda XIX əsrin ortalarından başlayaraq yüksəliş mərhələsinə qədəm qoyan maarifçilik hərəkatı nəticəsində ölkədə bu kimi bir çox nüfuzlu cəmiyyətlər yaranıb.

Hənifə xanım 1920-1926-cı illərdə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığında məsul vəzifədə işləyib.

NABAT XANIM AŞURBƏYOVA

Nadir şah 1740-cı ildə Azərbaycana gələndə Bakıda və ətraf kəndlərdə özünə arxa yaratmaq üçün əfşar türk tayfalarından bir çoxunu Sabunçu, Zabrat və Keşlə kəndlərində yerləşdirmişdi. Məhz Nadir şahın dövründə Aşur xan Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərinin hakimi və Azərbaycanın sərdarı olub. Aşur xanın beş oğlu olub – Hacı İmamverdi bəy, Allahverdi bəy, Abdullah bəy, Danial bəy, Əliyar bəy.

Teymur bəy, Hacı Əjdər bəy, Bəşir bəy, İsa bəy, Nəsrulla bəy, Hacı Mehdqulu bəy, Əliabbas bəy, Ağası bəy, Mehdixan bəy, Əziz bəy, Hacı Əhmədağa bəy, İsa bəy Aşurbəyovlar da həmin nəslin görkəmli nümayəndələridir. Onların bəziləri qardaş, bəziləri isə əmioğlu, bibioğlu və ya xalaoglu olublar. 1828-ci ildə Rusiyanın Şimali Azərbaycanı işğal etməsindən sonra vəziyyət bir qədər dəyişir. Bəylərin və xanların hüquqları məhdudlaşdırılır. Lakin çar hakimiyyəti əhali arasında yaranan narazılığı gördükdə əhalinin ali təbəqəsi ilə bir qədər yumşaq davranmaq qərarına gəlir. Bu istiqamətdə atılan ilk və mühüm addım bəylərin iqtisadi və hüquqi vəziyyətinin tənzimlənməsi üçün müxtəlif komissiyaların yaradılması olur. Ali təbəqəyə mənsubluğun bilinməsi üçün bəylər özlərinə sonu “ov”la bitən “russayağı” soyadı qəbul etməli idilər. Həmin vaxtdan bəri bu nəslin nümayəndələri cəmiyyətdə Aşurbəyovlar soyadı ilə tanınırlar.

Bu nəslin ən tanınmış nümayəndələrindən biri Nabat xanım Qoça bəy qızı Aşurbəyovadır. O, Hacı İmamverdi bəy Aşurxan oğlunun nəvəsidir. Öz səxavəti və xeyirxahlığı ilə məşhur olan bu əsilzadə xanım varlı Bakı taciri Hacı Musarza Rzayevin həyat yoldaşdır.

Nabat xanım Bakıda neft mədənlərinə və çox böyük imarətlərə sahib olub. Bu xeyirxah müsəlman qadını Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsünə qoşularaq Bakıya su kəmərinin çəkilməsində də bilavasitə iştirak edib.

Nabat xanımın həyatında gördüyü ən böyük iş Bakı şəhərində tikdirdiyi Təzə Pir məscidi olub. Məscidin özlünə birinci daşın qoyulması üçün Nabat xanım öz fəaliyyətinə adi bəna kimi başlayan məşhur xeyriyyəçi, milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevi dəvət edir. Doqquz ildən sonra məscidin baş günbəzinə sonuncu daşı da o qoyur.

Təəssüfki, Nabat xanım öz məscidin tikilib-baş çatmasına cəmi iki il qalmış vəfat edir. Binanın tikintisi onun oğlu Hacı Abbasqulu Rzayev tərəfindən başa çatdırılır. 1914-cü ildə müsəlman aləminin gözəl memarlıq nümunələrini, ornamentlərini özündə birləşdirən möhtəşəm Təzə Pir məscidi Bakı müsəlmanlarının ixtiyarına verilir.

Nabat xanım Aşurbəyovanın xeyriyyəçilik missiyası bununla bitmir. Deyilənlərə görə, olduqca xeyirxah olan Nabat xanım həftənin cümə günləri yaşadığı mənzilin qapılarını taybatay açıq qoyarmış. Bu isə ona işarə idi ki, yoxsullar həmin gün bu xanımın açdığı süfrəsində qonaq ola, öz dərdlərini ona danışa, bir sözlə, Nabat xanımın göstərdiyi mərhəmətin sayəsində mütəşəkkil işlərinə əlac tapa bilərdilər.

MƏRYƏM XANIM BAYRAMƏLİBƏYOVA

Azərbaycanın elə ziyalı qadınları olub ki, onlar ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə biganə qalmayıb, cəhalətə qarşı mübarizə aparıb və həyatları bahasına insanların maariflənməsinə çalışıblar. Belə ziyalı qadınların sırasında Məryəm xanım Bayraməlibəyovanın da adını çəkməmək mümkün deyil.

Məryəm xanım Bayraməlibəyova 1898-ci ildə Lənkəranda müəllim ailəsində doğulub. Atası Teymurbəy Bayraməlibəyov dövrünün savadlı, elmlə ziyalı və ictimai-siyasi xadimi olmaqla bərabər, həm də gözəl pedaqoq, folklorşünas və maarifpərvər insan olub. Teymur bəyin doqquz övladından biri olan Məryəm xanım öz ağılı, savadı, bacarığı və istedadı ilə fərqlənib. Məryəm xanım Bayraməlibəyova Bakıda Hacı Zeynalabidin Tağıyevin açdığı ilk qız məktəbində (1906-1913) təhsil almışdı. 1917-ci ildə Bakıdakı müqəddəs “Nina” adına qızlar məktəbini qızıl medalla bitirən Məryəm xanım Moskva Tibb Institutuna daxil olur. Onun bütün təhsil xərclərini isə Bakı milyonçusu, neft maqnatı Murtuza Muxtarov öz üzərinə götürür və ona təqaüd verməyə razı olur. Lakin oktyabr inqilabı fəlakət kimi gənc qızın həyatına daxil olaraq, dövrünün bir çox ziyalı kimi, onun da taleyini dəyişir. Siyasi kateklizmlər fonunda Məryəm xanım Moskvada iki aydan çox qala bilmir və Bakıya dönmək məcburiyyətində qalır. Bundan sonra o da atası Teymur bəy kimi öz həyatını maarif və mədəniyyət işinə həsr edir. Məryəm xanım 1918-ci ildə Bakıdakı II qızlar gimnaziyasında ana dili müəllimi işləməyə başlasa da, Bakıda uzun müddət qala bilməyərək Lənkərana qayıdır və burada özünün qızlar məktəbini açmaq qərarına gəlir. Bu məqsədini reallaşdırması üçün atası Teymur bəy öz dərs dediyi məktəbin bir otağını ona verir. Dövrün ağır qayda-qanunları qızların məktəbə cəlb olunmasına maneələr yaratdığından, ciddi çətinliklərlə üzləşən Məryəm xanım sonda buraya cəmi doqquz qız cəlb edə bilir. Əksəriyyəti kasıb olan qızları oxutmaqdan ötrü bu maarifpərvər qadın onları dəftər-kitab, qələm, hətta geyimlə təmin etməli olur. Bütün bunları qarşılamaqdan ötrü maliyyə qıtlığı çəkən ziyalı xanım atasına Lənkəranda Qadın xeyriyyə cəmiyyətinin yaradılmasını təklif edir və tezliklə onlar Lənkəranda bu cəmiyyəti yaradır.

Lənkəranda ilk və yeganə qadın müəllim olan Məryəm xanım 1925-ci ildə SSRİ müəllimlərinin I qurultayına nümayəndə göndərilir. O burada təkcə Azərbaycanı deyil, bütün Şərqi qadınlarını təmsil edir və qurultayda etdiyi çıxış əks-səda doğurur. Həmin çıxış hətta ertəsi gün “Pravda” qəzetində dərc edilir. Qurultaydakı təntənəli çıxışından sonra rəhbərliyin yüksək vəzifəli şəxsləri - Leninin həyat yoldaşı Nadejda Krupskaya və Kalininlə Məryəm xanımın görüşü olur. Görüşün ardından onu Moskvada qalıb işləməyə dəvət edirlər, lakin Məryəm xanım “Vətənimə daha çox lazımam” deyərək imtina edir.

Məryəm xanım Bayraməlibəyovanın Lənkəranda iki illik qız məktəbində müəllim (1918 -1919), ardınca isə qızlar gimnaziyasının inspektoru (1919 -1920) vəzifələrində çalışdığı illər Azərbaycanın tarixində ən ağır dövrlərdən sayılır.

BADİSƏBA VƏKİLOVA

Badisəba Mustafa qızı Vəkilova 1881-ci il mart ayının 22-də Qazax mahalının Salahlı qəzasında dünyaya gəlmişdir. Azərbaycan tarixində məşhur soyad olan Vəkilovlar nəslinin nümayəndəsi olan Badisəba xanım sadə, kasıb bir ailədə böyümüşdür. O, xalq şairi Səməd Vurğunun ata qohumlarından idi. Badisəba xanım 1897-ci ildə Firidun bəy Köçərli ilə ailə həyatı qurub.

Badisəba xanım Firidun bəylə ailə quranda heç bir təhsil almamışdı. Lakin Firidun bəy onunla fərdi qaydada məşğul olmuş və sonradan onun təhsil almasına kömək etmişdir. Son dərəcə mədəni, elmlə, yüksək zövqə malik olan Firidun bəyin müasir düşüncəli, açıq fikirli olması Badisəba xanımın həyatında özünün mükəmməl təsirini göstərmişdir. O, təhsil almaqla

yanaşı öz üzərində çalışaraq, cəmiyyətdə layiqli yerini tutmağa səy göstərirdi. O da Firidun bəy kimi millətini savadsızlıqdan, cəhalətdən qurtarmaq üçün mübarizə yolları arayıb, uşaqlar və qadınlar arasında maarifləndirmə işləri aparırdı. Badisəba xanım Firidun bəylə birlikdə uzun illər uşaqların təlim-təربiyəsi, təhsili ilə məşğul olmuş, onların valideyn kimi qayğısını çəkmiş, hər birinin cəmiyyətə layiqli övlad olmasına, şəxsiyyət kimi formalaşmasına çalışmışlar.

Badisəba xanım Köçərli öz şəxsi vəsaiti hesabına Qazaxda ilk dəfə “Yetim və qaçqın uşaqlar evi” açmış və orada məskunlaşan onlarla kimsəsiz uşaqlara analıq etmişdir. Araşdırmalar zamanı Azərbaycanda ilk uşaq evinin tarixçəsi ilə bağlı maraqlı məlumatlarla qarşılaşıyıq. Belə ki, H.Cümşüdlünün “Badisəba” adlı iki hissəli sənədli povestindən aydın olur ki, Firidun bəylə Badisəba xanımın ürəklərindən keçirdikləri “Uşaq evi” açmaq arzusu bir təsadüf nəticəsində həyata keçmişdir.

Badisəba xanım Firidun bəyin rahat və səmərəli işləməsindən ötrü onu həvəsləndirir, əqidə, məslək dostu kimi ona hər cür köməklik göstərirdi. Böyük ədəbiyyatşünasın əsərləri üzərində düzəlişlərindən sonra səbrlə yazılarının üzünü çıxarırdı.

Doğrudur, Badisəba xanım maarifçilik yolunda təkbaşına mübarizə aparmamışdır. Həmin dövrdə bir çox maarifpərvər qadınlarımız da mühitin özünün doğurduğu çətinliklərə baxmayaraq savadsızlığa qarşı ideoloji mübarizə aparırdılar.

O zaman Bakı və Tiflis qadın məktəbinin müəllimi Gövhər Qayıbova (1885-1944), Naxçıvanda ilk qadın müəllim Fatma Hacınskaya, görkəmli dramaturq Nəcəfbəy Vəzirovun həyat yoldaşı Xurşud xanım Vəzirova (1868-1913), qızı Sara xanım Vəzirova

(1889-1961) və başqaları da müəllimlik sənəti ilə bərabər savadsız qadınlar arasında maarifçilik ideyalarını yayırdılar.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra xalq maarifi sahəsində Badisəba xanımın atdığı ilk ciddi və xeyirxah addım onun yenicə təşkil edilməkdə olan xalq məktəblərinə köməyi ilə əlaqədardır. O, Qazax məktəblərinə maddi cəhətdən xeyli kömək etmiş, M.F.Axundovun, C.Məmmədquluzadənin, R.Əfəndiyevin, F.Köçərlinin və başqa yazıçıların əsərlərini, habelə bir çox jurnalların komplektlərini onlara bağışlamışdır. 1991-ci ildə Bakı pedaqoji texnikumuna tərbiyəçi təyin edilən Badisəba xanım işləyə-İşləyə pedaqoji institutda oxumuş, 1925-ci ildə isə pedaqoji texnikum təşkil etmək üçün Zaqatalaya göndərilmişdi. Elə həmin il Badisəba xanım F.Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”nı çap etdirmək üçün Azərnəşrə təqdim etmişdir.

Badisəba Köçərli uzun illər uşaqların təlim-təربiyəsində fədakarlıqla çalışdığına görə “Şərəf Nişanı” ordeni və “Qafqazın müdafiəsinə görə” medalı ilə mükafatlandırılmış, 1945-ci ildə isə Azərbaycan SSR-in Əməkdar müəllimi adını almışdır.

SÜRƏYYA AĞAOĞLU

Böyük mütəfəkkir, Türkiyədəki bir sıra ictimai təşkilatların yaradıcısı Əhməd bəy Ağaoğlunun qızı Sürəyya Ağaoğlu 1903-cü ildə Şuşada anadan olub. 1910-cu ildən Türkiyədə yaşayan Sürəyyə xanımın uşaqlıq və gənclik illəri Türkiyə milliyətçi ocaqları və Mustafa Kamal Paşa Atatürkün yaxın dostları arasında keçib. Bir neçə dəfə atası Əhməd bəy Ağaoğlu ilə birlikdə Mustafa Kamal Atatürklə şəxsən görüşən Sürəyya xanım Türkiyənin ilk qadın

vəkili, Beynəlxalq Qadın Hüquqşünaslar Cəmiyyətinin ilk prezidenti olub. Sürəyya Ağaoğlu İstanbul Hüquq Fakültəsini bitirdikdən sonra ömrünün sonuna qədər vəkilliklə məşğul olub.

Beynəlxalq Qadın Hüquqşünaslar Cəmiyyətinin ilk prezidenti olan Sürəyya Ağaoğlu, Azad Fikirləri Yayma Dərnəyi və Türk-Amerikan Universitetlər Dərnəyinin təməlini qoyub.

Sürəyya Ağaoğlu bütün ömrü boyu Türkiyədə insan haqları və qadın haqları sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. Onun özəlliklə də keçmişdən miras qalmış və feodal düşüncənin əsiri olan ideyaların hüquqi müstəvidə aradan götürülməsində misilsiz xidmətləri olub. O, ərəb-fars düşüncəli ideyaların çağdaş insan hüquqları çərçivəsində aradan qaldırılması sahəsində fəaliyyət göstərmişdir, qütbətdə yaşayan soydaşlarımızın hüquqlarının qorunması, onların məskunlaşması və digər mühüm işlərdə daim bir hüquqşünas kimi aktiv olub. O bütün həyatı boyu Türk qadınının yüksək səviyyədə təhsil alması, inkişaf etməsi ideyalarının alovlu qarçılarından olub.

NİGAR XANIM ŞIXLİNSKAYA

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan qar Rusiyanın işğalı altında olmasına baxmayaraq, bir qrup maarifpərvər və vətənsəvar ziyalımız elm və mədəniyyətin inkişafı üçün çalışmışdır. “Üsuli-cədid tərəfdarları” və ya qısaca “cədidçilər” adlanan bu ziyalılar yenilik tərəfdarı olmaları ilə seçilirdilər və onların ardıcıl fəaliyyəti güclü bir hərəkata çevrilmişdi.

Bu hərəkatın nümayəndələrindən biri Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadə idi. O, Qori Müəllimlər Seminariyasının ilk ərəb və fars

dili müəllimi idi. Mirzə Hüseyn Əfəndi müsəlman mədrəsəsində təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə “Məsaili-ammil-hesab” (Hesab ümumi məsələləri) və ana dilini təzə öyrənənlər üçün “Məbdəyi-təlimi-sıbyan” (Yeniyyətlər üçün başlanğıc) adlı dərs vəsaitlərinin müəllifi idi.

O, həmin dövrün çətinliklərinə baxmayaraq, azərbaycanlı qızların təhsil almasının qayğısına qalırdı. Bu çətin işdə özü əvvəlcə şəxsi nümunə göstərmiş və qızlarını oxutdurmuşdu. Qızlarından Nigar xanım 1889-cu ildə Tiflis Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunu qızıl medalla bitirərək ilk azərbaycanlı ali təhsilli qadın olaraq tarixə düşür.

Nigar xanım Şıxlinskaya rus, ərəb, fars, fransız dillərini mükəmməl bilirdi. 1912-ci ilin yayında Çarskoye Seloya gələn fransız generalı Dezavye onun danışığına valeh olmuşdu. General Dezavye soruşanda ki, neçə il Parisdə yaşamısınız, o, gülümsünüb cavab vermişdi ki, heç vaxt Rusiyadan kənara çıxmayıb. Ona təşəkkür edən general Dezavye demişdi: “Öz gözəl, təmiz fransızca danışığımıza görə məni heyrətə gətirdiniz, madam”.

Birinci Dünya Müharibəsi başlananda zabıt arvadlarının yaralı əsgərlərə yardım göstərmələri üçün Qırmızı Xaç Cəmiyyəti təşkil edilir. Nigar xanım həmin cəmiyyətin sədri seçilir və onun rəhbərlik etdiyi xəstəxana Qırmızı xaç xəstəxanaları arasında ən yaxşısı hesab olunurdu.

Nigar xanım müharibə illərində xəstəxanadakı fəaliyyəti ilə kifayətlənmir, böyük vətənpərvərlik hissi ilə dolu olan məqalələr yazaraq çap etdirirdi.

Nigar xanım həm də Azərbaycan qadınlarının azadlığı və təhsili üçün çalışmışdır. Hələ inqilabdan əvvəl Tiflisdə təşkil olunmuş “Qafqaz qadınlarının xeyriyyə cəmiyyəti”nə ömürlük üzv seçilmişdi.

O, çıxışlarında hökuməti müharibədə ailə başçısını itirənlərə yardım verib, təqaüd kəsməyə çağırırdı. 1921-ci ildə Nigar xanım “Yeni fikir” qəzetində Azərbaycan ədəbiyyatına dair sanballı bir məqalə ilə çıxış etmiş, dilin saflığını korlayan çağdaş qələm sahiblərini tənqid atəşinə tutmuşdu.

Nigar xanım Şıxlinskaya zəngin klassik ədəbiyyatımızı, mədəni irsimizi qoruyub saxlamağı gənc nəsle tövsiyə edir, ədəbiyyatımızı, dilimizi yad ləhcələrdən təmizləməyin doğru-dürüst yolunu göstərirdi. O, 1923-cü ildə “Proletar mədəniyyəti” şüarı altında klassik irsimizə xor baxan, Nizami Gəncəvinin farsca yazmasına görə milliyyətini şübhə altına alanları ciddi tənqid edir, onları savadsız adlandırırdı. O, Nizaminin azərbaycanlı olmasını yazan ilk tədqiqatçılardan biri idi.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra general Əliağa Şıxlinski Nigar xanımla bərabər Bakıya qayıdır. Ordu quruculuğunda general böyük xidmət göstərir. Əliağa Şıxlinski və Nigar xanım Sovet hökuməti qurulduqdan sonra da vətənə sədaqətli xidmətlərini davam etdirirlər.

LİZA MUXTAROVA

Liza xanım Muxtarova (Tuqanova) 1865-ci ilə Rusiyanın Vladiqafqaz şəhərində anadan olub. O, Bakı milyonçusu və xeyriyyəçisi Murtuza Muxtarovun həyat yoldaşı idi.

Liza Muxtarova ictimai fəaliyyətə hələ gənclik illərindən qoşulub. O, vərəmlə mübarizə cəmiyyətinin fəal üzvü olmaqla yanaşı, Bakı müsəlman maarifçilik cəmiyyəti “Nicat”da gərgin iş aparıb, xüsusən uşaq xəstəxanasının yaradılmasında həm maddi, həm də təşkilati cəhətdən iştirak edib. Liza Muxtarova 1914-cü ildə Hənifə

Zərdabinin təşkil etdiyi ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti əsasında Bakı “Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti”ni yaradıb. Cəmiyyətin fəaliyyətində İsmət Aşurbəyova, Pəri Topçubaşova, Sürəyya Axundova kimi ziyalı qadınlar iştirak edib. O, özünün Persidski küçəsindəki möhtəşəm sarayında yetim müsəlman qızlar üçün özünəməxsus pansion təşkil edib. Öz övladı olmayan Liza xanımın dəbdəbəli sarayında yetim və yoxsul ailələrdə böyüyən qızlar təlim-tərbiyə alırdılar. “Murtuza Muxtarov” Səhmdar Cəmiyyəti idarə heyətinin üzvü olan Liza xanım “Nicat” Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinə də dəstək verirdi.

Liza xanım Muxtarova üçün məhz pedaqoji, maarifçilik fəaliyyəti əsas idi. Cəmiyyətin bütün məsələləri, görüləcək işlər onun evində müzakirə olunur, məhz onun təşəbbüsü ilə tez-tez mədəni tədbirlər həyata keçirilirdi. Bundan başqa, qız məktəbində tamaşalar təşkil edir, qızlara ana qayğısı ilə yanaşırdı.

ZƏRİFƏ ƏLİYAROVA

Zərifə Əliyarova 1935-ci il may ayının 8-də Naxçıvan şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Anası çox cavan ikən dünyasını dəyişdiyindən o, kiçik yaşlarından valideyn nəvəsişindən məhrum olmuş, üstəlik də, atası repressiyaya məruz qalaraq Qazaxıstana sürgün edilmişdi. Ona görə də Zərifə xanım uşaqlıqdan həyatın ağrı-acılarını yaşamışdır. 1951-ci ildə Naxçıvan şəhərindəki 2 nömrəli qız orta məktəbini əla qiymətlərlə bitirərək Azərbaycan Dövlət Universitetinin Fizika-riyaziyyat fakültəsinin Fizika ixtisasına qəbul edilmişdir. Universitetdə keçirilən Tələbə Elmi Cəmiyyətinin yığıncaqlarında müntəzəm iştirak etmiş, maraqlı

tədqiqatları ilə müəllimlərinin diqqətini çəkmişdir. Zərifə Əliyarova universitetin 1956-cı il buraxılışında fiziklər arasında yeganə qırmızı diplom alan gənclərdən biri olur. Hətta onun yazmış olduğu buraxılış işi AMEA-nın "Xəbərlər" jurnalında çap edilir. O, sonra akademik Yusif Məmmədəliyevin təqdimatı ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika-Riyaziyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil olur, 1959-cu ildə yarımkeçiricilər fizikası sahəsində namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Azərbaycanlı qadınlar arasında ilk fizika-riyaziyyat elmləri namizədi adını qazanır. 1975-ci ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir. Həmin dövrdə Zərifə Əliyarovanın adı bütün SSRİ məkanında və xarici ölkələrdə yarımkeçiricilər fizikası ilə məşğul olan görkəmli alimlərlə bir sırada çəkilirdi.

VALIDƏ TUTAYUQ

Azərbaycanın ilk qadın akademiki, biologiya sahəsində bir çox kəşflərə imza atan alim, Şuşanın məşhur Tutayuqlar nəslinin nümayəndəsi Validə Tutayuq 1914-cü il sentyabrın 23-də Şuşada anadan olub. Burada doqquzillik məktəbi bitirdikdən sonra Gəncə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun bağçılıq və bostançılıq fakültəsinə daxil olub.

Uşaqılıqda meşəbəyi atasının evində SSRİ-nin bir çox biolog ekspedisiyaçıları qonaq olardı. O da sevimli və kiçik qız kimi onların yanında gələr, bioloqlardan bütün çiçək və bitki növləri ilə maraqlanarmış.

Uşaqılığı böyük faciələr içində keçən V.Tutayuq atasını, daha sonra isə başqa ailə üzvlərini itirir. Yaşadığı sarsıntılardan sonra isə Validə Tutayuyu ancaq təbiətə və bitki səltənətinə sevgi xilas edir.

Akademik xanım sonradan da xatirələrində qeyd edəcəkdə ki, onun bir alim kimi formalaşmasında görkəmli rus alimləri ilə birlikdə çöl ekspedisiyalarında iştirak etməsinin mühüm rolu olub.

O, həm də Azərbaycan elmi tarixində institut direktoru olan ilk qadındır. 1957-ci ildə Botanika İnstitutuna direktor təyin olunarkən bu sahədə bir çox mərkəzlərin yaradılmasının əsas təşəbbüskarı olub. V.Tutayuq ilk dəfə bitki anatomiyası və morfologiyası, sitologiyası və filogeniyası sahəsində elmi işlər aparıb, Azərbaycanın milli bitki anatomiyası məktəbini yaradıb, eyni zamanda Azərbaycan dilində ilk "Bitki anatomiyası və morfologiyası" dərsliklərini yazıb.

XURŞİD XANIM VƏZİROVA

Bakıdakı Xeyriyyəçi qadınlar cəmiyyətinin üzvü, Nəcəf bəy Vəzirovun həyat yoldaşı Xurşid xanım Vəzirova 1868-ci ildə Şuşa şəhərində dünyaya göz açıb. O, Dağıstanın Teymurxan Şura şəhərində progimnaziyada təhsil alıb.

Xurşid xanım Vəzirova dövrünün maarifpərvər ziyalıların xeyirxah işlərinə rəğbət bəsləmiş, Bakının mədəni həyatında önəmli rol oynamış, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında layiqli xidmətləri olmuş övladlar tərbiyə etmiş, N. Vəzirovun ədəbi irsini səliqəli qoruyub saxlamış, dramaturqun ilk oxucusu, ilk tənqidçisi olmuşdu. 1913-cü ilin sentyabr ayında, ölümündən bir neçə gün əvvəl demişdi: "Cavanlığımın ən yaxşı illərini mən xalq müğənnisi Dərvişə (Nəcəf bəy Vəzirovun publisist ləqəbi-Ə.Ç.) həsr etmişəm, onu əzizləmişəm, həyatını qorumuşam. Əgər mənim nəzarətim olmasaydı onun əsərləri itib-batmışdı. Müvəffəqiyyətsiz əsərlərini belə göz bəbəyim kimi saxlamışam, bəzən də qadın psixologiyasının əlamətlərini ora əlavə

etmişəm. Mən ağır dəqiqələrdə Dərvişlə birlikdə vuruşmuşam və mübarizəni dəyanətlə davam etdirmişəm”. Xurşid xanım 1913-cü ildə Bakı şəhərində vəfat edib.

SARA XANIM VƏZİROVA

Daima maarifin, elmin inkişafına dəstək olmuş və Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, ədəbiyyatına böyük və ünlü şəxsiyyətlər bəxş etmiş məşhur Vəzirovlar nəslinin nümayəndəsi olan görkəmli yazıçımız Nəcəf bəy Vəzirovun ailəsində dünyaya gəlmiş Sara Vəzirova Şuşada anadan olub.

Bakıda Gimnaziya, Peterburqda Universitet, Moskvada Akademiya təhsili alan Nəcəf bəy Qarabağda sayılıb-seçilən Vəzirovlar nəslindən idi. Onlar xeyirxahlığı ilə daima maarifin, elmin inkişafına dəstək olmuş və Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, ədəbiyyatına böyük və ünlü şəxsiyyətlər bəxş etmişlər. Nəcəf bəyin ömür yoldaşı Xurşid xanım da Ədürrəhman bəy Haqverdiyevin nəslindən olub və Şuşada Mirzə Abbas bəyin ailəsində dünyaya gəlir. Xurşid xanım ilk təhsilini Şuşada rus-tatar məktəbində aldıqdan sonra Dağıstanda Teymurxan Şura şəhərində proqimnaziya davam etdirir. Bakıda Xeyriyyəçi Qadınlar Cəmiyyətinin üzvü olan Xurşid xanım Nəcəf bəyin təkə ömür yoldaşı olmayıb. “Nəcəf bəyin əsərlərinin ilk oxucusu və tənqidçisi də mən idim” deyən Xurşid xanım, Nəcəf bəyin həm də məslək, amal yoldaşı olub. Birlikdə üç övlad (Şamil, Sara, Sürəyyə) böyüdüb, tərbiyə ediblər. Ailədə nizam-intizamın, təhsilə marağın olması uşaqların sağlam düşüncəli böyüməsi, formalaşması həm də Xurşid xanımın böyük əməyinin nəticəsi idi.

Ailənin maddi durumu o qədər də yaxşı olmasa da, Nəcəf bəy

də, Xurşid xanım da övladlarının təhsil üçün heç nəyi əsirgəmədilər. Ailənin ilki Şamil 1882-ci ildə anadan olub. Evdə ata-anasından yazıb-oxumağı öyrənən Şamil sonra Bakı realnı məktəbində oxuyub.

Qardaşından 8 il sonra Sara dünyaya gəlir. Ailənin ikinci övladı olan Sara daha çevik, işgüzar və bacarıqlı idi. Saranın ilk müəllimi də elə anası olur. O, Bakıdakı “Müqəddəs Nina” məktəbinə oxumağa gedərkən yazıb-oxumağı bacarırdı. Bacısı Sürəyya xanımla birlikdə gedərdilər məktəbə. Sürəyya “Müqəddəs Nina” məktəbini qurtardıqdan sonra Bakıda əl işləri, biçmə-tikmə dərslərini demək üçün xüsusi kurs keçmiş və dərs demək hüququnu əldə etmişdir. 1907-ci ildə məktəbi əla qiymətlərlə başa vuran Sara isə ilk olaraq Bakıda rus-müsəlman qızlar məktəbində hesab fənnindən dərs deməyə başlayır və tez bir zamanda həmin məktəbə müdir təyin edilir.

MƏDİNƏ XANIM QIYASBƏYLİ

Azərbaycanın ilk qadın pedaqoqlarından biri olan Mədinə Qiyasbəyli 1889-cu ilin aprelində Qazax qəzasının Salahlı kəndində maarifpərvər Mehdi ağa Vəkilovun ailəsində doğulmuş, ilk dini-dünyəvi təhsilini valideynlərindən, sonralar Tiflisdə “Müqəddəs Nina” pedaqoji məktəbində almışdır. Daha sonra birillik pedaqoji kursu bitirmiş, müəllimlik şəhadətnaməsi almışdır. Təhsilini başa vurduqdan sonra 17 yaşlarında ikən doğma Salahlı kəndində – öz yaşadığı evdə birsinifli ilk kənd qız məktəbini açmışdır (1906), orada dərs demişdir. Ömrü boyu maarif və mədəniyyətin inkişafına çalışmışdır. Qazax və Gədəbəy bölgələrində məktəb təşkil etmiş, Qazax qəzasında xalq məktəblərinin inspektoru olmuşdur. Bakıya köçəndən sonra burada

yaşadığı mənzildə kurslar açmışdır. Sonra azərbaycanlı qızlar üçün Darülmüəllimat-qız məktəbləri üçün ibtidai sinif müəllimləri hazırlayan ilk pedaqoji təhsil ocağını yaratmışdır. Sonra Bakıda orta məktəblərdə, Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda müəllimlik etmişdir. “Şərq qadını” jurnalının yaradıcılarından biri kimi savadsızlığa qarşı mübarizəyə qoşulmuşdur. Tərcüməçilik fəaliyyəti ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. Səməd Vurğun A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanının poetik tərcüməsi üzərində çalışarkən onun tövsiyələrinə diqqət ilə yanaşmışdır. Rus oxucuları onun tərcüməsi ilə M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, Əbülhəsən Ələkbərzadənin “Yoxuşlar” romanı ilə tanış olmuşlar.

1920-1933-cü illərdə Bakı-Darülmüəllimatının müdiri, Bakı ali məktəblərinin rus dili müəllimi olmuş, milli pedaqoji kadrlar hazırlamışdır.

SƏKİNƏ AXUNDZADƏ

Səkinə xanım Axundzadə Azərbaycanın ilk qadın dramaturqu və müəllimlərindən biridir. Yazıçı Mirzə Heybət Axundzadənin qızıdır. 1865-ci ildə Qubada anadan olub və ibtidai təhsilini orada alıb. Atasını Mirzə Heybət “Fəda” təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı və A.A.Bakıxanovun təşkil etdiyi “Gülüstən” ədəbi məclisinin üzvü idi. 1900-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçən Səkinə xanım Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qızlar məktəbində şəriət və ədəbiyyat dərslərini tədris edib. Bakıda və Qubada xalqın maariflənməsi yolunda böyük işlər görüb, qız məktəblərinin açılmasına, təhsil alan şagirdlərə müntəzəm olaraq maddi yardım göstərmişdir.

Səkinə Mirzə Heybət qızı Axundzadə teatr həvəskarları ilə

yaradıcılıq əlaqələri saxlayıb, “Elmin bəhrəsi” pyesini və “Gəlin və qaynana” komediyasını yazıb.

Səkinə xanım bu illərdə həm də milli folklorumuz əsasında “Əbülfəz və Rəna” hekayəsini qələmə alıb, bu əsər əsasında isə eyniadlı opera librettosu işləyib. O, Türkiyə ədəbiyyatından bir neçə maraqlı əsəri də dilimizə tərcümə edib. Namiq Kamal yaradıcılığından hazırladığı “Bəxtsiz bala”, “Zülmün səmərəsi” adlı dramları uzun illər Azərbaycan səhnəsində Hüseyn Ərəblinskinin, Abbas Mirzə Şərifzadənin iştirakı ilə tamaşaya qoyulub. Səkinə xanım Axundzadə məşhur fransız bəstəkarı Leo Delibin “Lakme” operası əsasında “Zülmün səmərəsi” adlı dram əsərini yazıb. Bu əsər ilk dəfə 1914-cü ildə Tiflisdə tamaşaya qoyularaq uğur qazanıb.

Milli teatr sənətinin inkişafında özünəməxsus xidmətlər göstərmiş Səkinə Axundzadə nəinki Azərbaycanda, həm də müsəlman Şərqi pyes, nəsr əsərləri yazan ilk azərbaycanlı qadın yazıçı, görkəmli maarif işçisi, ana dilində orta məktəb dərslərinin müəllifi kimi ictimai və ədəbi fikir tariximizdə hər zaman yaşayacaq.

XƏDİCƏ QAYIBOVA

Xədicə Qayıbova 24 may 1893-cü ildə ailəsinin altıncı uşağı olaraq Tiflisdə dünyaya gəlib. Atasını torpaq idarəsində çalışan və Tiflisin məşhur ruhanilərindən olan Osman bəy Müftizadə, anası isə XIX əsrdə burada məskunlaşan tatar əsilli Terequlovlar ailəsinə mənsub Züleyxa xanım idi. Atasını qızına mükəmməl təhsil vermək arzusunda idi. Ona görə də bütün imkanlarından istifadə edərək onun Müqəddəs Nina Qızlar məktəbinə daxil olmasına

nail oldu. Xədicə xanım burada orta təhsillə yanaşı, eyni zamanda mükəmməl fortepiano təhsili də alıb. 1911-ci ildə Xədicə xanım “Qızıl xaç nişanı” ilə orta təhsilini başa vurur, o cümlədən professor N. Nikolayevin fortepiano sinfində xüsusi kurs keçərək Qızıl haşiyəli diploma layiq görülür.

Sonrakı bir neçə ildə qadınlar üçün nəzərdə tutulan rus-müsəlman məktəbində dərs deməyə başlayan Xədicə xanım 1919-cu ildə ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçdü. Sovet ordusunun Bakını işğal etməsindən sonra Azərbaycan SSR Xalq Təhsil Komissarlığında Şərq musiqisi şöbəsinə rəhbər təyin edildi. Onun təşəbbüsü və birbaşa iştirakı ilə Azərbaycanlı qadınları üçün musiqi-dram studiyası yaradılır. O illərdə qurulan Şərq konservatoriyasının banilərindən hesab olunan Xədicə xanım fortepiano ifa etdiyi klassik muğam əsərləri ilə qısa zamanda şöhrət qazandı. Şərq və Avropa musiqisinin gözəl bilicisi kimi o, respublikanın mədəni həyatında fəal iştirak edir, Ü.Hacıbəyov, R.M.Qliyer (sovet bəstəkarı), Bülbül, H.Sarabski, M.L.Presman, L.Rudolf, L.Ab, Q.Primov kimi sənətkarlarla əlaqə saxlayır, Azərbaycan musiqi folklorunun toplanmasında böyük rol oynayır.

1934-cü ildən Dövlət Konservatoriyasında elmi-tədqiqat işi aparmağa başlayan Xədicə xanım Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının tədqiqat heyətinə daxil oldu və Azərbaycanın musiqi mirasının araşdırılması ilə vəzifələndirildi.

QEYSƏR KAŞIYEVA

1893-cü ildə Tiflisdə anadan olan Qeysər xanım Kaşiyevanın yeddi yaşında valideynləri onu Tiflisdəki qız pansionuna qoyurlar. Pansionda oxuduğu illərdə rus dilini öyrənir, daha sonra təhsilini Gimnaziyada davam etdirmək qərarına gəlir. Gimnaziya illəri onun həyatını rəssamlığa qırılmaz tellərlə bağlayır. Bu illərdə o, rəssamlıq marağı ilə yanaşı, bədii qurama və bədii toxuma işlərinə də maraq göstərir. Lakin onun həyatının həlledici uğurları qabaqda idi.

Onun təhsil aldığı illərdə Qafqazda xüsusi rəssamlıq məktəbi yox idi. Bir müsəlman qızının da Avropada rəssamlıq təhsili almasına din, adət-ənənə, mentalitet kimi amillər mane olurdu. Tiflis Qafqazın mədəni mərkəzi idi. Bu kiçik, sevimli mərkəzdə hər istedadlı insanın parlaması o qədər asan olmasa da, Qeysərin həm daxili, həm xarici gözəlliyi, həm də rəssamlıq istedadı onu tezliklə ədəbi-mədəni dairələrdə tanıtdı. O vaxt “Molla Nəsrəddin” jurnalı üçün karikaturalar çəkən karikaturacı-rəssam Oskar Şmerlinq də onun sorağını alan ilk insanlardan idi.

Oskar Şmerlinq onun sorağını alır və onunla tanış olmaq qərarına gəlir. Əl işlərinə baxdıqdan sonra işə təhsilini davam etdirməsini məsləhət görür.

Yaradıcılığının ilk dövrlərində Tiflisdəki qadın xeyriyyə cəmiyyətlərinin təşkil etdiyi mədəni tədbirlər üçün afişa və məramnamələr hazırlasa da, onun portret janrına xüsusi marağı var idi. Təhsil illərində çəkdiyi portretlər Tiflisin sərgi salonlarını bəzəyir və ona böyük uğur, həm də şöhrət gətirir.

TAHİRƏ TAHİROVA

Tahirə Əkbər qızı Tahirova 1913-cü il noyabr ayının 7-də Türkmənistanın Bayraməli vilayətində ziyalı ailəsində anadan olub. O, 1935-ci ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunu (AzSİ) bitirib. T.Tahirova neft sənayesi üzrə ali təhsil alan ilk azərbaycanlı qadın-mütəxəssis olub. Əmək fəaliyyətinə 1936-cı ildən elmi işçi kimi başlayıb, daha sonra 1940-cı ildə o, Azərbaycan Neft Elmi-Tədqiqat İnstitutuna direktor təyin olunur. 1942-ci ildən etibarən T.Tahirova Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində çalışarkən, Böyük Vətən müharibəsi dövründə cəbhənin fasiləsiz neft təchizatına cavabdeh idi. 1949-cu ildə işə partiya işindən AzSİ-nin “Neft yataqlarının istismarı kafedrası”nda elmi-pedaqoji fəaliyyətinə qaydıraraq, o, 1953-cü ildə texniki elmlər namizədi dərəcəsinə alır.

1954-cü ildən başlayaraq, T.Tahirova yenə ayrı-ayrı rəhbər vəzifələrdə çalışır (Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Şurasının, Azərbaycan SSR Nazirlər Şurası nəzdində Dövlət Elm və Texnika Komitəsinin sədri, Nazirlər Şurası sədrinin müavini).

1954 ildən AHİŞ sədri, 1957 ildən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti yanında Dövlət Elm-Texnika Komitəsinin sədri, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti Dövlət Elmi-Tədqiqat İşlərini Əlaqələndirmə Komitəsinin sədri, 1963 ildən Nazirlər Soveti sədrinin müavini, 1959 ildən Azərbaycan SSR Xarici İşlər naziri işləyib.

1957-ci ildə T.Tahirova Xarici işlər naziri vəzifəsinə təyin olunur. Lakin vəzifəsinin praktiki icrasına o, yalnız 1959-cu ildə öz təşəbbüsü ilə SSRİ XİN-nin Diplomatik Akademiyasını bitirdikdən sonra başlayır. 1968-ci ilədək olan dövrdə o, SSRİ-nin müttəfiq

respublikalarında (BMT-də öz nümayəndəlikləri olan Ukrayna SSR və Belorusiya SSR istisna olmaqla) mövcud olmuş qaydaya əsasən, Xarici işlər nazirinin vəzifəsini digər vəzifələrlə yanaşı icra etmişdi. Lakin Tahirovanın səyləri nəticəsində Azərbaycan Ukrayna və Belorusiyadan sonra ilk müttəfiq respublika oldu ki, bu vəzifə o biri nazir vəzifələri kimi ayrıca vəzifə şəklində icra olunmağa başladı. Beləliklə, 1968-cu ildə öz xahişi ilə başqa hökumət vəzifələrindən azad olunaraq, Tahirə xanım bütün gücünü diplomatik fəaliyyətə səfərbər etmişdir.

O, nazir işlədiyi müddətdə Azərbaycan diplomatlarının SSRİ-nin səfirliklərində işləməsinə, Diplomatik Akademiyada oxumasına daima diqqət yetirmişdir.

Bundan əlavə, o, Sovet hökumət və parlament nümayəndə heyətlərinin üzvü olaraq, BMT Baş Assambleyasının iclaslarında iştirak edərək, eləcə də Respublikamıza səfər edən bəzi yüksək səviyyəli qonaqları qəbul edərək, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsinə çalışırdı. 1976-cı ildə Tahirə Tahirova diplomatik fəaliyyətdə xüsusi xidmətlərinə görə SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin təqdimatı ilə “Xalqlar Dostluğu” ordeni ilə təltif olunmuşdur. SSRİ Ali Sovetinin (4-cü çağırış), Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (3,5-7-ci çağırış) deputatı olmuşdur.

SƏNUBƏR EYYUBOVA

Quba Qızlar Seminariyasının direktoru, Stalin respublikalarının qurbanı, BDU-nun prorektoru.

1905-ci ildə Qazax bölgəsinin Dağ Kəsəmən kəndində anadan olub. 1920-ci ildə ali təhsil almaq üçün Bakıya gəlir və 1924-cü

ildə Sənubər daha 16 nəfər gənc qızla birlikdə Azərbaycan Ali Pedaqoji Qadın İnstitutunu bitirir. İnstitutu bitirdikdən sonra onu təyinatla Qubaya göndərilir. Sənubər Əyyubova dörd il Quba Qızlar Seminariyasına rəhbərlik edir. O, qızların təhsilinə, təlim-tərbiyə işlərinə çox ciddi yanaşırdı. Özü təbiət dərslərini tədris edirdi. Seminariyanı bitirən məzunları müxtəlif yerlərə müəllim işləməyə göndəridilər. Sənubər xanımın səyi ilə Qubada qadınlar klubu da açılır. İllər ötür. Qızlar Seminariyasının açılmasında olmanın çətinliklərə rast gələn Sənubər xanım qubalıların sevimlisinə çevrilir.

Gənc müəllimə 1928-ci ildə Qubanın prokuroru Mehdi Məhərrəmovla ailə qurur. Onlar Bakıya qayıdırlar, Mehdi Məhərrəmov Respublika prokurorunun müavini, Sənubər xanım isə maarif komissarlığında şöbə müdiri olur. 1935-ci ildə Sənubər xanım Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-coğrafiya fakültəsinin dekanı təyin edilir.

1956-cı ildə bir çox günahsız repressiya olunmuş şəxslər kimi ona və ərinə (ölümündən sonra) bəraət verilir. Bakıda yaşamaq hüququ bərpa edilir. Pedaqoji fəaliyyətə qayıdır, BDU-nun prorektoru vəzifəsində çalışır. 1967-ci ildə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif edilir.

GÜLARƏ QƏDİRBƏYOVA

Gülarə Qədirbəyova 1903-cü ildə Nuxa qəzasının Baş Göynük kəndində molla ailəsində anadan olub. 1920-ci ildə Şəkiddə pedaqoji kursu bitirib doğma kəndində müəllimlik edir. Tezliklə ictimai-siyasi fəaliyyətə cəlb olunur, 20 yaşında Qəza qadınlar şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkilməmiş, Şəki, Şamaxor

(indiki Şəmkir), Quba və Bakıda Qadınlar şöbəsinə rəhbərlik etmiş, 1927-ci ildə Azərbaycan MİK Qadınlar şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkilməmiş, “Şərqi qadını” jurnalının redaktoru olmuş, 1930-1937-ci illərdə isə Əli Bayramov adına qadınlar klubunun müdiri vəzifəsində işləmişdir. “Şərqi qadını” jurnalı ilk fəaliyyətə başladığı gündən onun səhifələrində çıxış edən ilk müxbir qız olmuşdur. O vətəninin, millətinin tərəqqisi naminə qətiyyətlə mübarizə aparmış, mətbuat səhifələrindəki alovlu publisist yazıları ilə Azərbaycan qadınlarının maariflənməsində böyük xidmətləri olmuşdur.

CEYRAN BAYRAMOVA

Ceyran Bayramova - o daha çox Bakıda qadınlar klubunun yaradıcılarından biri kimi tanınır. Ötən əsrin 20-ci illərinin kübar Bakı mühitində aktiv ictimai fəaliyyəti, siyasi dairələrdə qadınlar mövzusunun ən müxtəlif aspektlərdə müzakirəçisi, onların hüquqlarının müdafiəçisi kimi adından tez-tez söz etdirirdi.

Qadın azadlığı, onların təhsilə cəlb olunmasında, idarə və müəssisələrdə çalışması üçün şəraitin yaradılmasında, qadınlarla bağlı qurultay və toplantılarda hər zaman ön sıralarda yer alar, ötkəm danışar və bir az özündənrazı görkəmi ilə liderlik iddiasında da olardı. Onu xarakterizə edərkən Avropasayağı görkəmi, fərqli geyim tərzii, saç düzümü kimi zahiri özəlliklərini də xüsusi qeyd edirlər.

Bir sözlə, 20-ci illərin tipik komsomolçu qadın görünüşündən fərqli “imic”ə malik idi. Bütün bunların fonunda məlum siyasi maraq və mənsubiyyətdən başqa o bir xanım, ana, həyat yoldaşı, xalqının qadınları üçün mütərəqqi planlar cızan irəli düşüncəli ziya sahibi idi. Onun tərcümeyi-halı qısa və lakonikdir. Gördüyü işlər böyük

gələcəyə hesablanmış olsa da. 1896-cı ilin 22 martında Qubanın Zərqova kəndində doğulan Ceyran Şirin qızı Bayramova ilk təhsilini Bakıdakı rus-tatar qız məktəbində almışdı. Sonra şəhərdəki məşhur qızlar gimnaziyasından da məzun olmuşdu. Ali təhsil almaq üçün Rusiyaya getmək istəsə də, dövrün çaxnaşmaları, 1917-ci ilin inqilabi hadisələri onun bu arzusunı ürəyində qoymuşdu.

Gimnaziyanı bitirdikdən sonra ictimai fəaliyyətə atılan gənc qız ailə həyatı qurduqdan sonra taleyini həmişəlik Bakı ilə bağlamışdır. Qadınlarla bağlı ilk ictimai qurumlardan biri, qayını, inqilabçı Əli Bayramov adına klubun açılmasında xüsusi fəallıq göstərərək onun fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə nail olmuşdur. Beləliklə, 1920-ci ildə Bakı və ətraf rayonların qadınlarını fəal ictimai həyata cəlb etmək üçün Əli Bayramov adına Qadınlar Klubu açıldı. O vaxtkı qəzetlərdən birində klubun fəaliyyətini əks etdirən yazı bunu bir daha təsdiqləyir: “Başda Ceyran Bayramova və onun yaxın köməkçiləri Məsmə Məmmədova, Hökumə Məmmədova, Mələknisə Məlikova olmaqla, klub rəyasət heyətinin bir neçə fəali qərara alırlar ki, qadınları kluba cəlb etmək üçün müsahibə, ucadan qiraət, yığıncaqlardan başqa, onları tikiş emalatxanasının işinə geniş şəkildə cəlb etmək vacibdir. Bu işin təməlini elə o bir neçə qadın qoydu, onlar ərləri və atalarından gizli evdən öz tikiş maşınlarını gətirdilər və kiçik tikiş emalatxanası təşkil etdilər”.

Ceyran Bayramova 1929-cu ildə Bakıda Azərbaycan qadınlarının birinci qurultayında iştirak edərək qadınlar, onların ictimai fəaliyyəti, təhsil və iş şəraitlərinin yaxşılaşdırılması, müəyyən idarə və təşkilatlarda vəzifələrə cəlbə istiqamətində alovlu çıxış edərək məqsədlərini bir daha bəyan edir. Beləcə, Bakının kübar qadın mühitinin tanınmış siması ətrafına toplaşanların say sırasını daha da

genişləndirir. Onun istər iş, istərsə də şəxsi həyatı, gözəl ailəsi və övladları başqa qadınlara nümunə kimi göstərilirdi.

NAZLI NƏCƏFOVA

Qadınlarımızın savadlanması uğrunda mübarizə aparan qadın maarifçilərimizdən olan Nazlı xanım Məmməd-ağa bəy qızı Nəcəfovanın adı xüsusilə qeyd edilməlidir. Nazlı xanım Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Qızlar Məktəbinin ilk məzunlarından olmuşdur. Dövrün məşhur ziyalılarından olan Mirzə Ələkbər Sabir, Nəcəf bəy Vəzirov, Həsən bəy Zərdabi, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kimi aparıcı maarifçilərdən səkkiz il dərs alan Nazlı xanım bu illər ərzində elmin sirlərinə yiyələnmiş və müəllimlik peşəsinin parlaq nümayəndəsinə çevrilmişdir.

8 il təhsil aldıqdan sonra Nazlı İrəvana, ailəsinin yanına qayıdır. O zamanlar Nazlının ailəsi İrəvanda yaşayırdı. İrəvana gəlməzdən əvvəl Nazlı Cəlil Məmmədquluzadə ilə görüşür. Cəlilin ideyaları onun dünya görüşünə güclü təsir göstərir və o, İrəvanda oğlan məktəbinin nəzdində müsəlman qızları üçün ayrıca sinif açdırmağa nail olur. Onun Bakıda təhsil almasından məmnun olan Mirzə Cəlil ona deyir: “Qızım, sən təhsil almısan, get Naxçıvana, qadınların maariflənməsinə çalış, cəsarətli ol, heç nədən qorxma!”

1912-ci ildə Tahirovlar ailəsi Naxçıvana qayıdır və Nazlı yeni açılmış kiçik bir qızlar məktəbində dərs deməyə başlayır. İlk öncə o, məktəbdə müəllimə, daha sonralar isə pedaqoji məktəbdə direktor vəzifəsində çalışmışdır.

AMEA Naxçıvan Bölməsinin böyük elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Musa Quliyev “Unudulmaz maarif fədaisi” adlı məqaləsində

Nazlı xanım haqqında qiymətli məlumatlar vermişdir: “1912-ci ildə ailəsi Naxçıvana köçdüklərindən Nazlı xanım da Naxçıvana qayıdır. O, Naxçıvan şəhərində qızlar üçün məktəb açdırır və həmin məktəbdə dərs deməklə bərabər, həm də məktəbə müdirlik edir. 1917-ci ildə baş verən siyasi hadisələrlə əlaqədar məktəbin fəaliyyəti dayansa da, 1920-ci ildə Naxçıvan Maarif Komissarlığının nəzdində yaradılan qızlar məktəbində Nazlı xanım fəaliyyətini davam etdirir”.

Nazlı xanım Tağıyev məktəbindən tanıdığı rəfiqəsi Ayna Sultanovanın köməyi ilə Naxçıvanda bir qadın klubu, bunun ardınca isə yerli müəllimlərin hazırlıq məktəbində qızlar üçün xüsusi bölmə və Ordubadda qızlar məktəbi təsis etmişdir. Nazlı xanım teatrın gənc rejissoru Rza Təhmasibin dəstəyi ilə məktəbdə şagirdlərdən ibarət dram dərnəyi yaradır. 1921-ci ildə o, Naxçıvanda ilk dəfə qızlar teatrının təsis olunmasına müvəffəq olmuşdur. Nazlı xanımın həyat yoldaşı Nəcəfqulu Nəcəfov onun maarifçilik ideyalarının həyata keçirilməsinə dəstək göstərirdi.

ŞƏFİQƏ XANIM QASPIRALI

Şəfiqə Qaspiralı - XX əsrin əvvəllərində Kırmda fəaliyyət göstərən kırım tatarlarının “Kırım müsəlman qadınlarının icraiyyə komitəsi”nin lideri (“Kadınlar günü”), məşhur Kırım tatar ictimai xadimi İsmayıl Qaspiralının qızı, Azərbaycan ictimai siyasi xadimi Nəsim bəy Yusifbəylinin həyat yoldaşdır.

14 oktyabr 1886-cı ildə Bağçasarayda məşhur türk ziyalısı İsmayıl bəy Qaspiralının ailəsində anadan olur. Şəfiqə xanım mətbuata 1903-cü ildə atasının rəhbəri olduğu “Tərcüman” qəzeti vasitəsilə gəlir.

1906-cı ildə imperiyada yaşayan türklərin ilk qadın jurnalı olan “Qadın dünyası” (“Aləmi-nisvan”) dərgisini nəşr etdirir. Bu dövrdən etibarən artıq “Tərcüman” təkcə Qaspiralının deyil, Şəfiqə xanım və Nəsim bəyin də dəstəyi ilə çap olunur, sol düşüncəli Nəsim bəy Qaspiralı ilə fikir mübadiləsindən sonra millətçi görüşə sahiblənir.

Çar Rusiyasında baş verən dəyişikliklərdən sonra Şəfiqə xanım fəaliyyət sahəsini genişləndirir, daha böyük planlar üzərində çalışır. 1917-ci ilin aprelində o, Kazan şəhərində keçirilən Rusiya müsəlman-türk qadınları konqresinə nümayəndə seçilir. 1917-ci ilin aprelindən Şəfiqə xanımın rəhbərliyi ilə Kırmda “Qadın komitələri” yaradılır. 1917-ci ilin dekabrında o, Gözləvdən Tatar Milli Qurultayına, 1918-1919-cu illərdə isə iki dəfə Kırım Millət Məclisinə üzv seçilir. Bağçasarayda İsmayıl Qaspiralı adına Darülmüəllimatın və Milli Muzeyin yaradılmasında, Gözəl Sənətlər Məktəbinin təsis edilməsində önəmli rol oynayır.

O, Xalq Maarifi Nazirliyi yanında uşaq bağçaları üçün tərbiyəçilər hazırlayan kurslar təşkil edir.

PƏRİ XANIM TOPÇUBAŞOVA

Maarifçi qadınlarımızdan biri də böyük ziyalı Həsən bəy Zərdabinin qızı, görkəmli ictimai-siyasi xadim Əlimərdan bəy Topçubaşovun həyat yoldaşı Pəri xanım Topçubaşovadır.

Pəri xanım Topçubaşova 1873-cü ildə Zərdab rayonunda Həsən bəy Zərdabinin ailəsində dünyaya göz açıb. Dörd uşaqly ailənin ilk övladı olan Pəri xanımı atası oxutmaq, ona yaxşı təhsil vermək arzusunda idi. Ancaq dövrə hakim olan ağır mühit, gerilik onun bu istəyinin qarşısına müxtəlif maneələr çıxarırdı.

XIX əsr çar Rusiyasının tərkibindəki Azərbaycanın mətbuat sahəsindəki ağır mühiti nadan və cahil müsəlmanların səyi nəticəsində xüsusilə dözülməz hal almışdı. Bu o zamanlar idi ki, təhsilli insanlar, maarifə meyl edən şəxslər asanlıqla öldürülə bilərdi. Buna görə də ictimai fəaliyyət göstərən ziyalıların işi bu şəraitdə xüsusilə çətin idi. Belə ziyalılardan olan Həsən bəy Zərdabini hökumət 1878-ci ildə Bakı realnı məktəbindəki müəllimlik vəzifəsindən azad edir. İki il Bakıda işsiz qalan Həsən bəy 1880-ci ildə ailəsi ilə birlikdə doğma kəndinə Zərdaba köçür. Bu zaman onun böyük qızı Pərinin 7 yaşı var idi. Ailənin maddi vəziyyətinin ağır olmasına baxmayaraq, Həsən bəy qızını oxutmaq arzusundan vaz keçməmişdi. Ancaq bu arzusunun özü də bir çox maneələrə rast gəlirdi. Onlardan ən vacibi isə Azərbaycanda qız məktəbinin olmaması idi. Bu səbəbdən də o, qızını Tiflisə aparır və vaxtı ilə Hənifə xanımın təhsil aldığı rus qız gimnaziyasına qoyur.

Tiflis mətbu orqanları və ziyalıları ilə mütəmadi əlaqə saxlayan Həsən bəy tez-tez gimnaziyaya gəlir, qızının dərsləri ilə maraqlanırdı. Qısa bir müddətdə Pəri xanım həm təhsili, həm də yüksək ədəb-ərkanı ilə müəllimlərinin hörmətini, sevgisini qazanır.

Bir müddət sonra gimnaziya təhsili ilə kifayətlənməyən Pəri xanım Peterburqa gedir və 1889-cu ildə Peterburq Universitetinin Hüquq fakültəsini əla qiymətlərlə başa vurur. Tiflisdə, Bakıda məhkəmə köməkçisi, dairə məhkəməsinin katibi, vəkil və s. işlərdə işləyir. Təbii ki, öz hüququndan xəbərsiz azərbaycanlı qadınının nümayəndəsinin hüquq sahəsində çalışması o dövr üçün çox böyük nailiyyət idi.

XƏDİCƏ ƏLİBƏYOVA

Xədicə Ələddin qızı Əlibəyova 1884-cü ildə Tiflisdə anadan olub. Atası Tiflisin hörmətli ziyalılarından biri idi və qızının təlim-tərbiyəsi ilə yaxından məşğul olmuşdu. Xədicə xanım Tiflis Qızlar Gimnaziyasını bitirdikdən sonra tibb sahəsində ali təhsil alır. Hüquqşünas, ictimai xadim, publisist Mustafa Bəy Əlibəyov ilə (1872-1942) ailə həyatı qurur. Bundan sonra o, ictimai və mədəni həyatda daha fəal iştirak edirdi. Xədicə xanım Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin, Mustafa bəy isə “Yaşıl qələm”in, “Hidayət” xeyriyyə cəmiyyətinin katibi, həmçinin “Möhtaclara kömək” cəmiyyətinin, “Əhrar” partiyasının üzvü olmuşdu. “İşiq”ın redaktoru X.Əlibəyova qəzetdə “Vəzayefe-beytiyə” başlığı altında məqalələr verirdi. Ailə-məişət mövzusunda yazılmış bu materiallar qəzetin əksər nömrələrində dərc olunmuşdur. “Təbəbətə dair” bölməsindəki materialları çox zaman Xədicə xanım özü və həkim Əminə xanım Batrişina yazırdı.

Qəzet bir tərəfdən mədəni tərəqqi və elm öyrənməyin əhəmiyyətindən bəhs edir, digər tərəfdən çadranı təbliğ edərək örtülülüyə haqq qazandırır, din məsələlərini, müsəlmançılığı üstün tuturdu.

XƏDİCƏ AĞAYEVA

Xədicə Ağayeva 1985-ci ildə Daşkənddə, Ufa türklərindən Xolan çar ordusunun istifadədəki polkovniki Sadıq Əbdürrəhmanovun ailəsində anadan olmuşdur. O bacısı Zeynəblə birlikdə 1902-ci ildə Daşkənd gimnaziyasında təhsil almışdır. Onların

ikisi də gimnaziyada əla oxumuş – Zeynəb oranı qızıl, Xədicə isə gümüş medalla bitirmişdir.

Daha sonra ali təhsil almaq məqsədilə bacıların ikisi də imperiyanın paytaxtı Peterburqa gedib. Zeynəb sənədlərini “Nəcib qızlar pansionu”nun tibb fakültəsinə, Xədicə isə o dövəmdə kübar xanımlar üçün ən nüfuzlu məktəb sayılan Nüceba Qızlar İnstitutuna verib. Xədicə müəllimlik, bacısı Zeynəb isə həkimlik üzrə təhsil almışdır.

Xədicə Ağayeva 1904-cü ildə Azərbaycan Cümhuriyyəti Məclisi-Məbusanı (Parlamenti) sədrinin birinci müavini Həsən bəy Ağayevlə ailə həyatı qurmuşdur. Çox keçmədən cütlüyün üç qızı olmuş: Xurşid 1905-ci, Gülrux 1908-ci, sonbeşik Nəzakət isə 1910-cu ildə dünyaya gəlmişdir.

Xədicə xanım Ağayevanın həyatı və faliyyəti akademik Rafael Hüseynov tərəfindən araşdırılmışdır. Akademik R. Hüseynov yazır: “Xədicəyə xaçpərəstliyi qəbul edərsə gimnaziyada müəllim yeri təklif edilmişdi. Lakin o, özünü, ailəsini, dini heysiyyətini təhqir olunmuş sayaraq qapını çırpıb çıxmışdı. Və Xədicə günlərin birində bacısından məktub alır ki, Peterburq qəzetlərində elan var, Bakıda Tağıyevin qız məktəbinə müsəlman qızlarından müəllimlər tələb olunur. Xədicə dərhal Hacıya məktub yollayır və tezliklə müsbət cavabla birgə yolpulu da gəlir...”.

1901-cı ildə Tağıyevin qız məktəbi açılıb və Xədicə burada işə başlayıb. 1902-1906-cı illər ərzində məktəbdə müəllim işləyən Xədicə xanım 1906-cı ildə həyat yoldaşı Həsən bəy Ağayevlə birlikdə Güney Azərbaycana köçərək 1907-ci ilə qədər burada yaşayıb. Daha sonra Bakıya 1909-cu ildə isə Bakıdan Həsən bəyin anadan olduğu Gəncə şəhərinə gələn Xədicə xanım, Gəncədə Əsgər ağa Adıgözəlov

(Gorani) tərəfindən açılan qız məktəbinin müdiri vəzifəsində çalışıb.

O, burada Gəncənin ictimai işlərində də fəallıq göstərmiş. Xədicə Ağayeva 1915-ci ildə Gəncə Müqəddəs Nina yerli qadın xeyriyyə cəmiyyətinin qurucularından və idarə heyəti üzvlərindən biri olmuşdur.

4 sentyabr 1919-cu ildən o, Bakıdakı Azərbaycan birinci milli qadın gimnaziyasının (keçmiş “Müqəddəs Nina” qız məktəbinin) müfəttişi təyin edilib. Sonrakı illərdə Bakı Darülmüəllimatında (qadın müəllimlər texnikumunda) müəllim kimi çalışıb.

AZƏRBAYCAN TARİXİNDƏ İZ QOYAN QADINLAR

ZƏRİFƏ ƏLİYEVA

Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki Zərifə Əziz qızı Əliyeva 1923-cü il aprelin 28-də qədim Naxçıvanın Şahtaxtı kəndində görkəmli ictimai və dövlət xadimi, xalqımızın böyük oğlu Əziz Əliyevin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Atasının ömür yolu onun üçün əsl həyat məktəbinə çevrilib.

Zərifə xanım Əliyeva müasir, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, bütün mənalı ömrünü Vətəninin və xalqının tərəqqisinə həsr etmiş dahi şəxsiyyətin - Ümummilli lider Heydər Əliyevin vəfali ömür-gün yoldaşı, sədaqətli dostu və etibarlı silahdaşı olub. Vaxtilə Əziz Əliyevin ailəsində görüb-götürdükleri yaxşı bir təcrübə kimi ölkənin birinci şəxsinin xanımı olduğu zamanlarda köməyinə çatıb. O, Ulu öndərimizə mənəvi dayaq, arxa olub.

1942-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra o, Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olub və 1947-ci ildə həmin institutu bitirib. Sonra o, Moskva şəhərində Mərkəzi həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda oftalmologiya üzrə ixtisaslaşdırma kursu keçib.

Zərifə Əliyevanın elmi tədqiqatlara olan sonsuz marağı onu Azərbaycan Oftalmologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutuna gətirib çıxarmış və o, orada həkim-ordinator kimi işə başlamışdır. Zərifə Əliyeva 1950-ci ildə aspiranturaya daxil olmuş, aspiranturayı bitirdikdən sonra respublika Oftalmologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutunda elmi işçi olmuşdur.

1960-cı ildən 1967-ci ilədək Zərifə xanım Oftalmologiya İnstitutunda böyük elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. 1963-cü ildə SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası ona ixtisası üzrə böyük elmi işçi adı vermişdir.

1967-ci ildə Zərifə Əliyeva Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasına dosent vəzifəsinə dəvət olunmuşdur.

1968-ci ildən başlayaraq Z.Ə.Əliyeva məqsədyönlü şəkildə görmə orqanının patalogiyası ilə məşğul olmağa başlamışdır.

Çoxillik müşahidələrin, klinik tədqiqatların və eksperimentlərin nəticələri Zərifə xanım Əliyevanın doktorluq dissertasiyanın əsasını təşkil etmişdir. O, "Azərbaycanın bir sıra kimya müəssisələri işçilərinin görmə orqanının vəziyyəti" mövzusunda yazdığı dissertasiya işini dünyanın ən nüfuzlu oftalmologiya mərkəzlərindən birində - H.Helmqolts adına Moskva Elmi-Tədqiqat Göz Xəstəlikləri İnstitutunda müdafiə etmişdir. Zərifə Əliyevanın dissertasiya işi alim-oftalmoloqların yüksək qiymətini almış, oftalmologiyanın bu sahəsində ilk işlərdən biri olmuşdur. 1977-ci ildə Zərifə Əliyevaya tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsi verilmişdir.

Böyük xidmətlərinə, çoxillik elmi- tədqiqat işlərinə görə professor Zərifə Əliyeva 1983-cü ildə Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmişdir. Akademik Zərifə Əliyeva ömrü boyu böyük ictimai iş aparmış, keçmiş SSRİ-nin Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini, "Bilik" Cəmiyyəti İdarə Heyətinin üzvü və keçmiş İttifaqın Oftamoloqları Elmi Cəmiyyəti İdarəsinin "Oftalmologiya xəbərləri" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü idi.

O, dünyada ilk dəfə olaraq görmə orqanının peşə patologiyasını

araşdıran elmi-tədqiqat laboratoriyası yaratmış və praktiki olaraq elm aləmində yeni bir istiqamətin - "peşə oftalmologiyası"nın əsasını qoymuşdur. Oftalmologiyada peşə xəstəlikləri probleminin öyrənilməsi Zərifə xanım Əliyevanın adı ilə bağlıdır. Oftalmologiyanın sənaye ilə bağlı problemlərinin öyrənilməsinə həsr etdiyi fundamental tədqiqatları alimə böyük şöhrət gətirmiş və onu dünya oftalmologiyası məkanında məşhurlaşdırmışdır.

1981-ci ildə oftalmologiyanın inkişafına verdiyi böyük töhfəyə - görmə orqanının peşə patologiyası sahəsində apardığı elmi tədqiqatlara görə professor Zərifə Əliyeva oftalmologiya aləmində ən yüksək mükafata - SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademik M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görüldü. Qeyd olunmalıdır ki, professor Zərifə Əliyeva həmin mükafata layiq görülən ilk qadın idi.

Zərifə xanım Əliyeva elmdə ilk dəfə olaraq yod və şin sənayesi işçilərinin görmə orqanında yaranan peşə xəstəliklərini öyrənmiş və bu xəstəliklərin profilaktikası tədbirlərini işləyib hazırlamışdır. Onun bu istiqamətdə apardığı elmi-tədqiqat işləri dünya ədəbiyyatında bənzəri olmayan nadir tədqiqatlar sırasındadır. Böyük alim uzun illər respublikanın ondan artıq iri sənaye müəssisələrində genişmiqyaslı elmi-tədqiqat işləri aparmışdır. Göstərilən istiqamətdə apardığı elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri alimin "Şin istehsalatında gözün peşə patologiyası", "Xronik yod intoksikasiyası zamanı oftalmologiya" və "Yod sənayesində gözün peşə xəstəliyinin profilaktikası" kimi qiymətli monoqrafiyalarında öz əksini tapmışdır.

Akademik Zərifə Əliyevanın alim kimi qazandığı böyük uğurlar Azərbaycan tibb elminin tarixində ayrıca bir mərhələ təşkil edir. Onun elmi fəaliyyəti çox zəngin və əhatəli olmuşdur. İstedadlı alim kimi oftalmologiyanın aktual mövzularına həsr edilmiş çoxprofilli

tədqiqatlar aparıb və dəyərli elmi-tədqiqat işləri yazıb. Müxtəlif göz xəstəliklərinin müalicə və profilaktika tədbirlərinin işlənilib hazırlanması ilə məşğul olan Zərifə xanım özünün tədqiqat işlərini traxomanın müalicəsi ilə bağlı məsələlərə, habelə traxomanın və onun ağır nəticələrinin müalicəsi zamanı o dövrdə yeni olan antibiotiklərin imkanlarından səmərəli istifadə etməyin öyrənilməsinə həsr edib.

Azərbaycan oftalmologiyasını dünya səviyyəsində tanıdan akademik Zərifə xanım Əliyeva, təbabətdə öz dəst-xətti olan novator bir alim idi. O, elmi-pedaqoji fəaliyyətində təkcə çoxşaxəli elmi-tədqiqat işləri aparmaqla kifayətlənməmiş, yüksək ixtisaslı gənc alim kadrların yetişdirilməsinə və oftalmoloq-həkimlərin ixtisaslarının artırılması işinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Dünya şöhrətli oftalmoloq akademik A.Nesterov demişdir: "Zərifə Əliyeva çox ağıllı insan və böyük professional idi. Mən onu öz sahəsinin məşhur alimi hesab edirəm".

Zərifə Əliyeva bir sıra orden və medallara layiq görülmüş, Azərbaycanın əməkdar elm xadimi fəxri adını almışdır. Zərifə xanımın fəxri adları, elmi titulları, mükafatları çoxdur. Bu adların hər biri qürur, iftixar mənbəyidir. Ancaq bu adlar sırasında ən şərəfli Ana adıdır. Zərifə xanım Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin siyasi xəttinin layiqli davamçısı, Prezidentimiz İlham Əliyevin anasıdır.

AIDA İMANQULİYEVA

Elm aləmində nadir istedadla malik elə şəxsiyyətlər var ki, onların elmə gətirdiyi yenilik və çəkdikləri zəhmətin tam həcmi zaman və elmi təfəkkür inkişaf edib zənginləşdikcə aydın dərk edilir. İstedadlı alim, ictimai xadim, gözəl qadın və ana olan Aida İmanquliyeva belə alimlərdən, belə şəxsiyyətlərdəndir.

Aida Nəsir qızı İmanquliyeva 1939-cu il oktyabrın 10-da Bakı şəhərində anadan olub. Atası görkəmli jurnalist, pedaqoq, əməkdar elm xadimi Nəsir İmanquliyev Azərbaycan mətbuatının bünövrəsini qoyanlardan biri olub, uzun müddət “Bakı” və “Baku” qəzetlərinin baş redaktoru işləyib. Anası Gövhər İmanquliyeva (Sultanzadə) Şamaxıda əsilzadə ailəsində anadan olub.

Aida xanımda Azərbaycan qadınlarına xas olan ən nəci b keyfiyyətlər təcəssüm edirdi. Onun ömür yolu həyatın, varlığın əsasında duran mənəvi bağları qurmağa, tamlığa, vəhdətə can atan bir insan idrakının, bir ana, bir qadın ruhunun təcəssümü olub. Onun bütün elmi-bədii yaradıcılığı, ictimai fəaliyyəti də bütövlüyə, vəhdətə can atan xarakterin ifadəsi olub. Bəlkə də elə bu xarakterin ifadəsidir ki, xalqımızın tarixində ilk azərbaycanlı qadın - ərəbşünas - elmlər doktoru olan bu böyük alim öz həyatını xalqının tarixinin, ənənələrinin minillik dərin köklərlə bağlı olduğu Şərq mədəniyyətini və ədəbiyyatını öyrənməyə sərf edib və özünün şəxsiyyəti və yaradıcılığı timsalında dünənimizlə bugünümüz arasındakı əlaqə bağlarını bərpa etməyə çalışıb.

Aida xanım İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslıq elminin beynəlxalq aləmdə tanınmasında, onun şöhrətinin geniş miqyasda yayılmasında misilsiz xidmətləri ilə fərqlənən görkəmli şərqşünas alimdir. Onun adı şərqşünaslıq, eləcə də qərbşünaslıq problemlərini Şərq-Qərb münasibətləri kontekstində tədqiqata cəlb edən, şərqşünaslığımızda yeni elmi təhlil istiqaməti müəyyənləşdirən, bu sahədə ilk dəfə müqayisəli metodun tətbiqi ilə tədqiqatların səmərə və effektivliyini artıran və ümumilikdə yeni şərqşünaslıq məktəbinin əsasını qoyan cəfəkeş alim kimi Azərbaycan şərqşünaslıq elminin tarixinə qızıl hərflərlə yazılıb. Aida xanım İmanquliyeva

ilk azərbaycanlı şərqşünas qadın, elmlər doktoru, professor kimi Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkişafında, bu sahədə ixtisaslı kadrların hazırlanmasında xüsusi xidmətlər göstərən, şərqşünaslıq problemlərinin öyrənilməsində yeni elmi sistem yaradıb.

Aida xanım İmanquliyeva aktiv bir ərəbşünas - alim, elmi ictimaiyyətin hörmətini qazanmış nüfuzlu elm xadimi idi. O, Azərbaycan şərqşünaslar məktəbinin nümayəndəsi kimi, Moskvada, Kiyevdə, Sankt-Peterburqda, Poltavada, Düşənbədə, Tbilisidə və başqa şəhərlərdə keçirilən elmi konqreslərdə, simpoziumlarda, sessiyalarda məruzələr edib.

Aida İmanquliyeva bir mütəfəkkir alim kimi düşüncə sistemi və təfəkkür tərzii ilə Qərbin və Şərqi mərkəzində yerləşən bir Azərbaycan modelidir. Aida İmanquliyevanın qələmi ilə düşüncələrdə çəkdiyi “İpək yolu” - dünyanın Qərbi ilə Şərqi birləşdirən ədəbi-fəlsəfi fikir sistemi özlüyündə həm dünya mədəniyyətinin, ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin öyrənilməsi, həm də və ən başlıcası isə milli özünüdərkini ifadəsi olub.

Aida xanımın elmi yaradıcılığı çox zəngindir. Onun nəzəri tədqiqat dairəsini ümumiləşdirən “Ərəb filologiyası məsələləri”, “Şərq filologiyası məsələləri”, “Şərqi problemləri: tarix və müasirlik” və onlarca digər məqalə və elmi əsərləri alimin elmi maraq və tədqiqat əhatəsinin çox geniş və müxtəlif sahələrə, yalnız filologiya elminin deyil, digər ictimai-humanitar elmlərin sərhədlərinə də nüfuz etdiyinin göstəricisidir. Aida xanım İmanquliyevanın elmi fəaliyyətinin maraq dairəsi geniş və çoxşaxəlidir. Onun çoxsaylı elmi əsərlərində (3 monoqrafiya (“Mixail Nuayme və “Qələmlər birliyi””, “Cübran Xəlil Cübran”, “Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri”) və 70-dən artıq elmi məqalə) Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezi, yaradıcı

üslubun inkişafı və yeni bədii cərəyanların təşəkkül tapması tədqiq olunur ki, bu da nəinki ərəb ədəbiyyatının, həmçinin bütün yeni Şərq ədəbiyyatlarının gələcəkdə tədqiqi üçün çox mühüm zəmin yaradır. O, ərəb-məhcər ədəbiyyatı ilə yanaşı, Azərbaycan-ərəb, rus-ərəb və qərb-ərəb ədəbi əlaqələri problemləri istiqamətində sanballı elmi əsərlər yazıb, nüfuzlu beynəlxalq konfranslarda elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən məruzələr oxuyub, xarici ölkələrdə Azərbaycan şərqşünaslıq elmini ləyaqətlə təmsil edib, Ümumittifaq Şərqşünaslıq Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının üzvü olub.

Aida xanım İmanquliyevanın ərəb ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsindəki xidmətləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Mixail Nuaymə, Süheyl İdris, Sahib Camal, Məhəmməd Dib və digər sənətkarlardan etdiyi tərcümələr Aida İmanquliyevanın Azərbaycan və ərəb dillərinin incəliklərinə bələdçiliyindən, yüksək bədii zövqə sahib olmasından və peşəkar tərcüməçi qabiliyyətindən xəbər verir. Lakin Aida xanım geniş ictimai-siyasi, elmi-ədəbi fəaliyyət dairəsində xidmətlər göstərsə də, o, ilk növbədə şərqşünaslıq elmimizin korifeyi kimi diqqəti cəlb edir. Tərcüməçilik xidmətləri istisna edilərsə, onun şərqşünaslıq fəaliyyəti əsasən ərəb milli, ərəb-rus, ərəb-qərb ədəbiyyatlarının tədqiqi aspektində üç istiqaməti əhatə edir. Göründüyü kimi, Aida xanımın şərqşünaslıq fəaliyyətinin hər üç istiqamətində ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi əsas yer tutur.

Aida xanım İmanquliyevanın şərqşünaslıq fəaliyyətinin mərkəzində ilk növbədə problemə müqayisəli, elmi-fəlsəfi və tarixi-tipoloji baxış dayanır. Bu cür baxış və yanaşmanın nəticəsində Azərbaycan şərqşünaslıq elmi məhdud sərhədləri aşaraq beynəlxalq

arenaya çıxış edib və bir sıra vacib problemlərin həllinə nail olub.

Beləliklə, Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatı üzrə ilk elmlər doktoru, ilk professor - qadın olan Aida İmanquliyeva vəzifə pillələrində irəliləməkdə davam edirdi. O, 1991-ci ilin avqustundan Şərqşünaslıq İnstitutunda direktor vəzifəsini icra etməyə başlayıb və həmin ilin dekabrında isə direktor vəzifəsinə təyin olunub.

Aida xanım İmanquliyeva elmi işlərlə yanaşı, pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul idi. O, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində ərəb ədəbiyyatından dərs deyirdi. Elə məhz buna görə də SSRİ Nazirlər Soveti yanında fəaliyyət göstərən Ali Attestasiya Komissiyasının qərarı ilə ona "Xarici Asiya və Afrika xalqları ədəbiyyatı" ixtisası üzrə 1991-ci ilin mart ayında professor elmi rütbəsi verilib.

Aida İmanquliyevanın elmi, ictimai-siyasi fəaliyyətindən danışarkən onun tərcüməçilik fəaliyyətini də unutmamaq olmaz. Məsələn, o, 70-ci illərdə universitetin Şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb dili müəllimi, filologiya elmləri namizədi M.Qarayevlə birlikdə "İnsan və quş" adlı hekayələr məcmuəsini çap etdirir. Bundan əlavə, "Ərəb filologiyası" şöbəsinin əməkdaşlarının tərcüməsində İraq yazıçılarının əsərlərindən ibarət kiçik bir antologiyanın tərcüməsində və çapında da Aida xanımın gərgin əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. "Ağ günlərin sorağında" adlanan həmin məcmuədə Aida xanımın tərcüməsində İraq yazıçısı Mahmud əz-Zahirin "Boğulmuş hıçqırıqlar" adlı hekayəsi də öz əksini tapıb.

Bütün bunlarla yanaşı, gözəl və nümunəvi ana olan Aida xanım özündən sonra ölkənin birinci xanımı, bu gün hər bir azərbaycanlı ailəsinin sevimlisi olan Mehriban xanım Əliyeva kimi, tanınmış

alimimiz, nadir istedadlı ziyalı qadınımız Nərgiz Paşayeva kimi iki gözəl övlad yetişdirib.

ZÜLEYXA SEYİDMƏMMƏDOVA

Azərbaycan SSRİ ictimai təminat naziri, ilk azərbaycanlı qadın təyyarəçi, II Dünya müharibəsində hərbi təyyarəçi olmuş kapitan Züleyxa Seyidməmmədova.

Züleyxa xanım ilk fərdi uçuşunu hələ tələbə aeroklubuna üzv olduğu illərdə edib. O, öz yolunu seçir və bu yolda uğurla addımlamağa davam edir. Beləcə Züleyxa Seyidməmmədova 1938-ci ildə imtahan verərək Moskvada Jukovski adına Hərbi-Hava Akademiyasına qəbul olunan ilk şturman qız olur.

O, ikinci dünya müharibəsində qırıcı təyyarəçi və qadınlardan ibarət qırıcı aviasiya polkunun komandir müavini olub, 500-dən artıq döyüş uçuşu keçirib. Züleyxa xanım müharibədən qəhrəman aviasiya kapitanı kimi dönür. O, sosial təminat naziri postunda çalışan ilk qadın nazir olub.

AYNA SULTANOVA

İctimai-siyasi xadim Ayna Sultanova Azərbaycan SSRİ-nin Maarif Xalq Komissarı, “Şərq qadını” jurnalının redaktoru, Azərbaycan tarixinin ilk qadın naziri, Xalq Ədliyyə Komissarı və Ali Məhkəmə sədri vəzifələrində çalışıb. Siyasi fəaliyyətinin böyük bir qismini Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsinə həsr edib.

Müəyyən müddətdən sonra yeni qurulmuş rejimin onun uğrunda

çalışdığı rejim olmadığını görmüş, Stalinlə görüşüb şikayətlərini bildirmək üçün Moskvaya gedən Ayna xanım ilə vəğzaldaca həbs olunub. Xüsusi mühafizə dəstəsinin müşayiəti ilə Bakıya gətirilib və SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi Kollegiyası Səyyar Sessiyasının 1938-ci il 3 iyul tarixli hökmü ilə ən yüksək cəzaya - güllələnməyə məhkum edilib.

1930-1937-ci illərdə Azərbaycan SSR xalq maarif komissarının müavini, maarif komissarı və bir qədər sonra ədliyyə komissarı və digər vəzifələrdə çalışıb. 1938-ci ildə A.Sultanova qardaşı Qəzənfər Musabəyov və həyat yoldaşı Həmid Sultanovla birlikdə repressiyaya məruz qalmış və xalq düşməni kimi güllələnib.

QƏMƏR SALAMZADƏ

1908-ci ildə anadan olan Azərbaycanın ilk qadın kinorejissoru, ssenaristi Qəmər Salamzadəni əmisi Rzaqulu Nəcəfov təربيyə edərək böyüdü. Şair Əliqulu Qəmküsarin qızı olan Qəmər xanım elə bir vaxtda özünə kinorejissorluq sənətini seçmişdi ki, hələ də Azərbaycanda qadınlar köhnəlik buxovundan bütövlükdə xilas olmamışdılar.

Qəmər xanım Moskvada Ali Kinematoqrafiya İnstitutunu bitirib. O, ötən əsrin əvvəllərində dünyada məşhur olan rejissorlarla görüşüb, onların emalatxanasında rejissorluq sənətini öyrənib. Arzusu milli kinomuzun inkişafına xidmət olsa da 30-cu illərin repressiyaları bu xanımın geniş fəaliyyət göstərməsinə mane olub. Üzləşdiyi təzadlar onu da sarsıdıb. Çox vaxt azərbaycanlı xanımı hansısa çəkiləcək bir filmə rejissor təyin etsələr də son anda ya bir erməni, ya da Moskvadan gəlmiş kimsə bu vəzifəni yerinə yetirib. Azərbaycanın ilk qadın kinorejissoru həm öz niyyətini, həm də ömrü

yarıda qırılmış atası Əliqulu Qəmküsarin arzularını həyata keçirməyə qismən nail olub.

ŞÖVKƏT MƏMMƏDOVA

İlk professional Azərbaycan qadın müğənnisi, SSRİ xalq artisti, Azərbaycan opera ifaçısı və müəllimi, Azərbaycan SSRİ Ali Sovetinin deputatı Şövkət Məmmədova 2 dəfə Lenin ordeni, 2 Qırmızı Əmək Bayrağı və “Şərəf nişanı” ordenləri ilə təltif edilib.

Şövkət xanım 1911-ci ildə Zeynalabdin Tağıyev və həyat yoldaşı Sonanın köməyi ilə İtaliyada, Milan şəhərində musiqi məktəbinə daxil olur. Lakin 1912-ci ildə ona olan kömək kəsilir və Məmmədova Rusiyaya qayıtmalı olur. O təhsilini Tiflis musiqi məktəbində davam etdirir.

Tiflisdə musiqi məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün 1911 ildə Milana gedib, burada məşhur müğənni D.Ambroziodan dərs alır. 1917- 1921 illərdə Kiyev Konservatoriyasında oxumuş, burada R.Qlierlə birgə verdikləri konsertlərdə Azərbaycan musiqisini təbliğ edib. Onun təşəbbüsü ilə 1923-cü ildə Bakı Teatr Texnikumu açılıb, not nəşriyyatı təsis edilib.

Onun ifa etdiyi Rozina, Lakme, Cilda, Şahsənəm, Nərgiz, Gülçöhrə və digər partiyaları ilə Azərbaycanın opera sənəti tarixində yeni səhifələr açılıb.

SARA AŞURBƏYLİ

Sara Aşurbəyli Azərbaycan alimi, tarixçisi və şərqşünası, Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixinin bilicisi olmaqla yanaşı, həm də rəssam və musiqiçi idi. Sara xanım dram teatrında rəssam və

dekorator, məktəbdə müəllim işləmiş, müəllimi Üzeyir Hacıbəyovun dəvəti ilə 15 il Konservatoriyada xarici dildən dərs deyərək öz çəkdiyi rəsm əsərlərini sataraq dolanıb. Sərgilərdən birində onun “Göygöl” əsərini Meksika nümayəndələri tərəfindən satın alınıb ki, bu əsər indi Meksika muzeylərindən birində saxlanır. 1946-cı ildə Sara xanım Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilir.

Aşurbəylər soyunun son və mətin təəssübkeş qadını, yüksək intellekt və ensiklopedik məlumat sahibi olan Sara xanımın yaradıcılıq spektri çox geniş və rəngarəngdir. O bütün ömrünü vətən tarixinin öyrənilməsinə həsr etmişdir. Onu demək kifayətdir ki, ortaçağlar tarixinin ən önəmli, lakin mənbəşünaslıq baxımından həlli olduqca çətin və mürəkkəb görünən problemlərindən biri - Bakı şəhəri və paytaxtı Bakı olan minillik Şirvanşahlar dövlətinin tarixi problemlərinin həlli Sara xanımın adı ilə bağlıdır. Onun çeşidli arxeoloji, etnoqrafik, numizmatik, epiqrafik artefaktlar və ərəb-fars-türk dilli yazılı qaynaqlar üzərində apardığı son dərəcə əziyyətli və dəqiq araşdırmalar nəticəsində ərəsəyə gətirdiyi və elmi yaradıcılığının şah əsərləri sayılan “Bakının ortaçağlar tarixi oçerki - VII-IX yüzillər” və “Şirvanşahlar dövləti” adlı monumental monoqrafiyaları müəllifin ana yurduna, ata ocağına olan sonsuz sevgi və sayqısının məhsuludur.

Rus, ingilis, alman, ərəb, fars, türk dillərini sərbəst bilən, rəssam, pedaqoq kimi fəaliyyət göstərən, bir neçə kitabları tərcümə edən, müxtəlif dövlət mükafatlarına, orden və medallara layiq görülmüş Sara xanım Aşurbəylinin 120-dən çox məqaləsi və elmi monoqrafiyaları “Orta əsrlər Bakısının tarixi oçerkləri” (VIII-XIX əsrlərdə), “Şirvanşahlar Dövləti”, “Azərbaycanın orta əsrlərdə Hindistanla iqtisadi və mədəni əlaqələri”, “Bakı şəhərinin tarixi. Orta əsrlər dövrü”, həmçinin əlyazması Tarix İnstitutunun Arxivində saxlanılır.

Bu tədqiqatlarına görə Sankt-Peterburqda tarix elmləri namizədi, Tbilisidə isə 1966-cı ildə tarix elmləri doktoru adına layiq görülmüşdür. Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə həsr etdiyi məqalələrinə, tədqiqatlarına görə isə o, Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı, “Şöhrət” ordeni və respublikanın əməkdar elm xadimi adı ilə mükafatlandırılmış, Xəzər Universitetinin Fəxri Doktoru adını alıb.

AĞABACI RZAYEVA

Ağabacı Rzayeva Azərbaycanın ilk qadın bəstəkarı, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimidir. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında Üzeyir Hacıbəyovun kompozisiya sinifində təhsil alaraq onun ən sevimli tələbələrindən biri olub. O həm Azərbaycanda, həm də bütün Şərqdə peşəkar musiqi təhsilini almış ilk qadın-bəstəkarıdır. A.Rzayeva Üzeyir Hacıbəyovun ölümünün ildönümünü ilə əlaqədar Hüseyn Abbaszadənin sözlərinə “Sənin xatirən” adlı qəzəl-romans yazır və unudulmaz müəlliminin əziz xatirəsini əməli yaradıcılıq işi ilə anaraq ona qarşı bəslədiyi səmimi hisslərini ifadə edir. A.Rzayevanın könül tərənlərini ifa etmiş müğənniləri sadalamaqla bitməz – Bülbül, R.Behbudov, Ş.Ələkbərova, R.Muradova, G.Məmmədov, F.Mehrəliyeva, M.Salmanov, T.Əliyeva, T.İsmayılova, L.İmanov və b. O, geniş kütlələrə ünvanlanan bir sıra əsərlərini xor üçün bəstələyib. 1960-cı ildə ona əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilib.

ŞÖVKƏT SƏLİMOVA

Şövkət Səlimova iqtisad elmləri namizədi, ikinci dünya müharibəsi dövründə dünyada iki qadın gəmi kapitanından biri olub. İkinci dünya müharibəsi illərində Xəzər gəmiçiliyi idarəsində gəmi kapitanı müavini və gəmi kapitanı işləyib. Müharibə illərində Aralıq, Mərmərə, Egey və Qara dəniz limanlarına qədər gedib çıxan xanımın gəmi ilə neft, silah daşınmasında böyük əməyi olub. 1954-1974-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda siyasi iqtisad kafedrasının dosenti, tərbiyə üzrə prorektor və kafedra müdiri, 1974-1989-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında ictimai elmlər kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyib.

1964-cü ildə iqtisad elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alıb.

XURŞİD AĞAYEVA

Xurşid Ağayeva ilk azərbaycanlı musiqişünas qadın, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi olub. O, Üzeyir Hacıbəyli haqqında ilk monoqrafiyanın müəllifidir. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında musiqi tarixindən dərs deyən xanım elmi işlər üzrə prorektor vəzifəsində çalışıb.

Xurşid xanım musiqi nəzəriyyəsi və tarixi üzrə tədris kitablarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi üzərində işləyib.

Xurşid Ağayeva “Ü.Hacıbəyov” monoqrafiyasının, Azərbaycan musiqisinə aid məqalələrin, “XIX əsrdə Azərbaycan musiqi mədəniyyəti ocaqları” əsərinin müəllifidir.

ŞƏFİQƏ AXUNDOVA

Şərqdə ilk opera yazan bəstəkar qadın. Azərbaycanın xalq artisti Axundova Şəfiqə. O, 1972-ci ildə “Gəlin qayası” operasını yazmaqla Şərqi ilk opera yazan qadın bəstəkarı olub. Şəfiqə xanım həm də bir sıra gözəl mahnaların “Ev bizim, sirr bizim” operettasının, simli kvartet üçün pyeslərin, dramatik teatr üçün “Aydın”, “Əlvida, Hindistan!”, “Nə üçün yaşayırsan?” və s. tamaşalarının, “Təlxəyin nağılı”, “Dovşanın ad günü” və s. kimi uşaq tamaşalarının musiqisinin müəllifidir. Onun Azərbaycan şairlərinin şeirlərinə bəstələdiyi gözəl lirik mahnıları və romansları xalq arasında çox məşhurdur.

Bəstəkar mahnı yazmaq ilə kifayətlənməyib mürəkkəb, eləcə də çətin bir janra müraciət edib və Şərqdə ilk opera yazan qadın kimi tarixə düşüb.

QƏMƏR ALMASZADƏ

Almaszadə Qəmər Azərbaycan balerinası, Azərbaycan Respublikası Xalq Artisti, Azərbaycanın ilk balet rəqqasəsi, prezident təqaüdüdür. 1937-ci ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdində Azərbaycan Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblının əsasını qoyur. Üzeyir Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan əyalətlərinə elmi səyahət təşkil edib ilk mənbədən xalq rəqsləri haqqında məlumat toplayır. 1939-cu ildə Bakı Xoreoqrafiya Məktəbində ilk rəqs dərslərini deyir. Daha sonra həmin məktəbin direktoru olur. 1940-cı ildə Əfrasiyab Bədəlbəylinin “Qız Qalası” baletində ilk professional çıxışını edir.

Sonralar Fransada, Hindistanda, Nepalda da çıxış edən Qəmər xanım 1970-ci ildə Bağdada İraq Xalq Rəqsləri Ansamblını qurmaq üçün dəvət olunur. O, 1950-ci illərdə baleti tərk etsə də 1990-cı illərin sonuna qədər Bakı Xoreoqrafiya Məktəbinin direktoru kimi çalışıb.

İZZƏT ORUCZADƏ

Azərbaycanlı kimyaçı alim, Azərbaycanın ilk milli kinoaktrisası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Akademiki (1972), texnika elmləri doktoru (1962), Azərbaycan Əməkdar Elm və Texnika Xadimi.

Orucova həmçinin ilk Azərbaycan kino aktrisalarındandır. O, “Sevil” və “Almaz” filmlərində baş rollarda çəkilməmiş, azadlığa çıxan Azərbaycan qadınının lirik, canlı obrazını yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Lenin ordeni, Oktyabr İnkilabı, Qırmızı Əmək Bayrağı, “Şərəf nişanı” ordenləri və bir sıra medallarla təltif edilmişdir.

İzzət Orucova “Sevil” filminin çəkilişlərində Cəfər Cabbarlının rejissorluq fəaliyyətini xatirələrində belə təsvir edir: “Cəfər çox tələbkar idi. Bəyənmədiyi kadrların dəfələrlə yenidən çəkilməsini israr edərdi. Məsələn, Sevilin çarşabını başından atması epizodu bir neçə dəfə təkrarən çəkildi, amma bu səhnə yenə də Cəfərin xoşuna gəlmədi. O, hər dəfə əllərini bir-birinə vurub deyərdi: – Yox, İzzət, olmadı. Çarşabı başından atmağın çox süni çıxır. Əsərin kuliminasiya nöqtəsi də elə buradır. Sən çarşabı başından elə atmalısan ki, bu səhnə tamaşaçıda cəhalətin və mövhumatın qara pərdəsi olan çarşaba nifrət və qəzəb oyatsın.

Nəhayət, “Sevil” filminin çəkilişi tamamlandı. Film ekranlara buraxıldı. Həmin gün anamı da kinoya baxmağa aparmışdım. Qo-

humlarının çoxu da tamaşaya gəlmişdilər. Hamının biletini C.Cabbarlı özü almışdı. Həmin gün çoxlu azərbaycanlı qadın öz çarşabını həmişəlik olaraq tulladı. O gün çarşabını atanlardan biri də mənim anam idi”.

Bundan sonra Cəfər eyni adlı əsəri əsasında “Almaz” filminin ssenarisini yazır. O, əvvəlki filmlərdə rejissorluq sahəsində lazımı təcrübə topladığı üçün böyük həvəs və ruh yüksəkliyi ilə “Almaz”a quruluş verməyi öz öhdəsinə götürür, rejissor ssenarisini yazır. O, yaradıcı qrupu özü komplektləşdirir. Aktyorlar arasında rolları bölüşdürür. Almaz roluna bundan əvvəl “Sevil” filmində çəkilmiş İzzət Orucovanı təsdiq edir.

SONA VƏLİXAN

Göz həkimi, əməkdar elm xadimi, professor, Azərbaycan Tibb İnstitutunun kafedra müdiri, Azərbaycan ET Oftalmologiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, Azərbaycan Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin sədri. İlk oftalmoloq qadın (1933), İlk Tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsinə layiq olan ilk azərbaycanlı qadını olmuşdur. Elmi işinin dərinliyinin və dəyərinin təsdiqi 1931-ci ildə “Endofalmitin patoloji anatomiyasına dair” məqaləsi Nobel Komitəsinin diqqətini özünə cəlb edib və onun Nobel mükafatına namizədliyi qeydiyyatına alınmış. İkinci dünya müharibəsinin başlanması səbəbindən onun elmi işi müvəffəqiyyət qazanmayıb. Qırmızı ulduz ordeni, Tibb əlaçısı döş nişanı, eləcə də 2 medalla təltif olunmuşdur. İbrahim Rəhimovun qızıdır.

Sona xanım Vəlixan 1908-ci ildə Peterburq Tibb İnstitutunu bitirmiş və Azərbaycanda ilk ali təhsilli həkim qadın olmuşdur.

1923-1939-cu illərdə S.Vəlixan Azərbaycan Tibb İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasında assistent, dosent və professor vəzifəsində çalışmış, 1939-1971-ci illərdə isə Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasının müdiri olmuşdur. 1946-1960-cı illərdə S.İ.Vəlixan Azərbaycan ET Oftalmologiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsini tutmuşdur.

Sona Vəlixan 60-dan artıq elmi əsərin, o cümlədən 2 monoqrafiyanın müəllifidir. Onun elmi işləri əsasən cüzam, sifilis, vərəm və müxtəlif şişlər nəticəsində zədələnmiş görmə üzvünün morfoloji dəyişiklikləri, gözün zədəsi, qlaukoma və traxoma problemlərinə həsr olunmuşdur. S. Vəlixan tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsinə layiq olan ilk azərbaycanlı qadını olmuşdur.

Elmi işinin dərinliyinin və dəyərinin təsdiqi 1931-ci ildə “Endofalmitin patoloji anatomiyasına dair” məqaləsi ilə Nobel Komitəsinin diqqətini özünə cəlb etmişdir. S. Vəlixan ömrünün böyük hissəsini oftalmoloq kadrların hazırlanması kimi nəcib işə həsr etmiş, onun rəhbərliyi altında 3 doktorluq və 18 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Prof. S.İ.Vəlixan kliniki işlə bərabər geniş konsultativ işi də aparır, elmi-pedaqoji, müalicə fəaliyyəti ilə yanaşı ictimai problemlərə də böyük məsuliyyətlə yanaşırdı. 1945-1950-ci illərdə o, Azərbaycan Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin sədri olmuşdur.

Professor Sona xanım Vəlixan Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüş, orden və medallarla təltif olunmuşdur.

CAHAN TALİŞİNSKAYA

Cahan xanım Talışinskaya 1909-cu ildə fevral ayının 9-da Lənkəran şəhərində anadan olmuşdur. O, Mir Rzaxan Talışinski ilə general Səməd bəy Mehmandarovun bacısı Məryəm xanım Mehmandarovanın qızı idi. 1918-ci ildə onun ailəsi Bakıya köçür. Cahan böyük bacısı Bilqeyis xanımın evində qalırdı. Bilqeyis xanım “Yeni yol” qəzetinin baş redaktoru Rzaqulu Nəcəfovun həyat yoldaşı idi. O, Azərbaycan qızlar seminariyasına qəbul olundu və eyni zamanda musiqi və vokal ilə maraqlanırdı. Bacısının evində piano var idi və Cahanın gözəl musiqi qabiliyyəti olduğundan tanış melodiyaları pianoda çalırdı. Beləliklə, xüsusi musiqi savadı olmadan o, pianoda və tarda gözəl ifa edə bilirdi. Xanəndənin oğlu, Azərbaycanın əməkdar memarı Nazim Məmməd oğlu Hacıbəyov öz xatirələrində Cahan xanımın hər hansı bir alətdə, – istər qarmon, istər fleyta, istər qaval olsun, – necə asanlıqla çalmağından danışırdı.

Seminariyada oxuduğu illərdə Cahan xanım o dövrdə Əli Bayramov adına klubun nəzdində təşkil olunmuş bədii özfaaliyyət dərnəyində iştirak etməyə başladı. 1927-ci ildən Bakı şəhərinin radio şəbəkəsində işə daxil olur, sonra Dövlət estradası və nəhayət 1934-cü ildən Azərbaycan Dövlət filarmoniyasının solisti olur. Bu dövr Cahan Talışinskayanın həyatında yaradıcılıq yüksəlişi idi. Onun adı musiqisevərlərin və mütəxəssislərin dilindən düşmürdü.

O, bir çox konsertlərdə çıxış edir, konsert briqadaları ilə Azərbaycanın bir çox rayonlarına və hərbi hissələrə qastrola çıxırdı. Cahan xanım xalq mahnılarının və Azərbaycan muğamlarının gözəl ifaçısı idi. Müasirlərinin xatirələrində deyildiyi kimi, onun ifa etdiyi Şahnaz, Segah, Bayatı-Şiraz və həmçinin Qarabağ şikəstəsi

muğamları dinləyicilərin gurultulu alqışları ilə müşayiət olunurdu. Lakin Qatar muğamı onun ifa etdiyi şah əsəri idi. Çox vaxt onu belə də adlandırırdılar – Qatar Cahan. Cahan xanımın səsinin geniş diapazonu, virtuoz səs aparatına malik olması bu texniki cəhətdən mürəkkəb olan muğamı onun ifasında təkrarolunmaz edirdi

Onun sənətinin nə qədər güclü təsir buraxmağına bir hadisə misal ola bilər. 20-ci illərin axırı – 30-cu illərin əvvəlində Bakıya Avropaya səfərə hazırlaşan Əfqanıstan şahı Əmənulla xan gəlir. Bu yüksək qonağın tərəfinə qonaqlıq verilir və bundan sonra konsert proqramı göstərilir. Konsertdə iştirak etmək üçün Cahan Talışinskayanı dəvət edirlər. Konsertdən sonra şahın xanımı minnətdarlıq əlaməti kimi qızıl qol saatını Cahan xanıma hədiyyə etdi. Ertəsi gün Cahan xanımı NKVD-yə dəvət etdilər və saati bir günə aldılar (yəgin ki, yoxlamaq üçün). Səhəri gün saati qaytardılar: saatin arxa tərəfində “Cahan Talışinskayaya Əmənulla xandan” sözləri yazılmışdı. O dövrdə Cahan xanım Cabbar Qaryağdı, Hüseynqulu Sarabski, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Həqiqət Rzayeva, Qurban Primov, Zülfü Adıgözəlov kimi görkəmli xanəndələr ilə konsert proqramlarında iştirak edərdi. Azərbaycanın xalq artisti Bəhram Mansurov xatirələrinin birində C. Qaryağdı, X. Şuşinski, H. Sarabski, Yavər və Münəvvər Kələntərli, Cahan Talışinskayanın birlikdə oxuduqları Qarabağ şikəstəsinin ifası haqqında danışırdı. Bəhram Mansurovun sözlərinə görə, bu əsərin belə görkəmli artistlər tərəfindən birlikdə ifası dinləyicilərə təsiri dəfələrlə gücləndirirdi. Bundan əlavə, o dövrdə Cahan xanım özünü istedadlı folklorist kimi göstərmişdir. Çox az adama məlumdur ki, “Qubanın ağ alması”, “Uca dağlar”, “Dəli Ceyran”, “Kürdün gözəli” kimi bir çox populyar xalq mahnıları məhz ilk dəfə onun ifasından yazılmış və ifa edilmişdir: bu mahnıları Azərbaycanın rayonlarına etdiyi

qastrol səfərlərində toplamış, bütün vasitələrdən istifadə edərək yeni melodiyaları yadda saxlayaraq onu dinləyicilərə oluğu kimi çatdırırdı. Belə ki, müğənninin oğlunun xatirələrinə görə, Cahən xanım bu mahnılardan bəzilərini ucqar dağ rayonlarında, çay qırağında paltar yuyan bir qadıncan eşitmiş və yazmışdır. İndi məşhur “Qubanın ağ alması” mahnısını isə ona akademik Mustafa bəy Topçubaşovun həyat yoldaşı Reyhan xanım oxumuşdur.

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN QADINI

Müqəddəs varlıq olan qadın bəşər mədəniyyətinin Mıyanmasında və təşəkkül tapmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Cəmiyyətimizdə qadına hər zaman böyük ehtiram, hörmət bəslənilib. Hazırda dinamik inkişaf edən Azərbaycanın əldə etdiyi yüksək nailiyyətlərdə bütün ictimai-siyasi sahələr üzrə fəallıq göstərən Azərbaycan qadınlarının rolu danılmazdır. Azərbaycan qadını milli ənənəyə sadıq qalaraq bu gün də müstəqil Azərbaycanın güclənməsinə töhfələr verir. Azərbaycan qadını öz zəkası, müdriyyəti, sədaqəti, qəhrəmanlığı, vəfası, yüksək analıq keyfiyyəti ilə hər zaman xalqımızın adını uca tutur. Dünya mədəniyyəti xəzinəsinə nadir incilər bəxş etmiş xalqımızın mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında və inkişafında qadınlarımızın rolu böyükdür, Azərbaycan qadınları tariximizin bütün dövrlərində xalqımızın taleyüklü məsələlərinin həll edilməsinə öz sanballı töhfələrini verirlər. Azərbaycan dövlətçilik tarixində, dövlətin inkişafında, ictimai-siyasi mühitin formalaşmasında qadınların xüsusi yeri var. Milli dövlətçilik anlayışının keşiyində duran qadınlarımız dövlətə, dövlətçiliyə, milli məfkurəyə bağlı olub, onun üçün mücadilələr verib. Bu gün də o ənənəni davam etdirirlər. Qadınların dövlətçiliyə bağlılıq, dövlət quruculuğunda iştirak etmək ənənəsini, missiyasını müasir qadınlar çox uğurla daşıyır.

Müasir dünyamızda istənilən cəmiyyətin sürətli inkişafının təmin edilməsinin kökündə duran əsas məqamlardan biri tək güclü yox, həm də zərif cinsin nümayəndələrinin ictimai fəallıq dərəcəsi və bunun üçün yaradılan şəraitdən bilavasitə asılıdır. Bəşər tarixi sübut edir ki, tərəqqisində qadınların da rol oynadıqları cəmiyyətin inkişaf dərəcəsi daha sivilizasiyalı, modern, sürətli

xarakterə malikdir. İradə və mərdliyi, saflığı və sədaqəti, zəka və müdrikliyi ilə seçilən Azərbaycan qadını tarix boyu cəmiyyətimizin milli-mənəvi dəyərlər sisteminin formalaşaraq inkişaf etməsində, eləcə də ümumi tərəqqisində müstəsna rol oynayıb və oynamaqdadır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, zəngin bir keçmişə malik Azərbaycan xalqının tarixində adını qızıl hərflərlə əks etdirən qadınlarımızın sayı kifayət qədərdir.

Dövrümüzdə Azərbaycan qadınının cəmiyyətdə oynadığı rol daha da yüksəlib və zərif cinsin nümayəndələri ana olmaqla yanaşı, dövlət idarəçiliyində, qanunvericilik aktlarının formalaşmasında, diplomatiya aləmində, iş dünyasında, mədəniyyət sahəsində, elmdə, təhsildə, səhiyyədə və digər mühüm sferalarda öz sözünü deməkdədir. Bunun ən önəmli səbəblərindən biri Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlər sistemi ilə bağlıdırsa, digər vacib məqam kimi dövlət tərəfindən həyata keçirilən qadın, gender siyasətidir. Müstəqil Azərbaycanın yeni tarixində bu siyasətin banisi Ümummilli lider Heydər Əliyev olub. Ümumiyyətlə, Ulu öndər fəaliyyətində qadın hüquqlarının təminatı, onların üzləşdiyi problemlərin həllində daim prinsipial mövqə nümayiş etdirib, ictimaiyyətin də bu istiqamətdə səfərbər olunması məqsədilə əməli addımlar atıb. Hələ sovetlər dönəmində qadın məsələlərinin həlli və qadın inkişafı haqqında mövcud olan konsepsiyada diqqətdən kənar qalan amillər, milli və ənənəvi xüsusiyyətlər ulu öndərin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə nəzərə alınır, real həyatda tətbiq olunurdu. Cəmiyyətdə qadınların roluna yüksək qiymət verən dahi rəhbər qeyd edirdi: “Cəmiyyətdə qadınların üzərinə daim çox böyük vəzifələr düşür, onların işi həmişə ağırdır. Ancaq onlar bu vəzifələri şərəflə yerinə yetirir və həmişə olduğu kimi, indi də cəmiyyətdə aparıcı rol oynayırlar”.

XX əsrin 60-cı illərinin sonlarından ölkəmizə rəhbərlik etməyə başlayan Ulu öndər Heydər Əliyev qadın azadlığına və onların bütün sahələrdə irəli çəkilməsinə xüsusi diqqət ayırıb. Buna misal kimi ötən əsrin 70-ci illərinin sonlarında Azərbaycanda həkimlərin 62 faizini qadınların təşkil etdiyini göstərmək olar. O zaman Ali Sovetin deputatlarının 37 nəfərinin qadın olması da, demək olar ki, Şərq qadınına diqqətin, etimadın bariz nümunəsi idi. Müqayisə üçün bildirək ki, o zamanlar ABŞ-da 12, İngiltərədə 26, Fransada 2, İtaliyada 33, İranda 7 qadın deputat var idi. Bu analogiya onu göstərir ki, Azərbaycanda qadınlarla bağlı siyasət hələ o zamandan başlayıb. Hələ o vaxt Ulu öndər Heydər Əliyev ali məktəb və texnikumlarda təhsil alan qadınların sayının artırılmasına və onların elmlə məşğul olmasının stimullaşdırılmasına diqqət verməyi vacib məsələ kimi qarşıya qoyurdu. Bu gün ölkədə həyata keçirilən siyasət dövlətimizin müstəqilliyini daha da möhkəmləndirir, beynəlxalq nüfuzunu yüksəldir, bütün sahələrdə dinamik inkişafını təmin edir. Fərəhli haldır ki, bu proseslərdə qadınlar da fəal iştirak edir, ölkəmizin uğurları naminə səylərini əsirgəmir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda qadın hərəkəti müstəqillik illərində daha da inkişaf edib. Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə ölkəyə rəhbərlik etməyə başlamasından sonra həyata keçirilən dövlət siyasəti qadınların cəmiyyətdəki fəallığını daha da artırdı. O cümlədən qadın hərəkəti dövlət tərəfindən təşviq edildi. “Qadın böyük qüvvədir” deyə Ulu Öndər qadınlara xüsusi hörmət və münasibətini formalaşdırdığı qadın siyasətində ifadə etdi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq etdi və demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaratdı.

Məhz 1993-cü ildən başlayaraq qadın hərəkatının təşkilatlanması, onun beynəlxalq qadın hərəkatı təşkilatları ilə əlaqələr yaratması, dünyada özünə layiq yer tutması üçün konkret təşkilati tədbirlər görülməyə başlandı. Bir sıra hökumət və qeyri-hökumət qadın təşkilatları və birlikləri yarandı: “Sevil” Qadınlar Məclisi, “Şəhid Analar” Cəmiyyəti, “Universitet təhsilli qadınlar” Cəmiyyəti, “Qadın və İnkişaf” Mərkəzi, “Parlament Qadınları” İctimai Birliyi, “Əsgər Anaları” Cəmiyyəti və s. Hazırda bu cür təşkilat və cəmiyyətlərin sayı kifayət qədərdir.

Azərbaycan qadın təşkilatlarının beynəlxalq aləmdə ən mühüm uğurlarından biri onların 1995-ci ilin iyun ayında Pekində keçirilən IV Ümumdünya Qadınlar Konfransında hazırlıq dövründən tutmuş bütün mərhələlərdə layiqincə iştirak etməsi oldu. Konfransda iştirak edən Azərbaycan qadınlarının nümayəndə heyəti ümummilli məruzə hazırlayaraq Respublikamızdakı demokratik proseslər, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış ağır vəziyyət, ərazimizin 20 faizinin erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edilməsi, bir milyon nəfərdən çox vətəndaşımızın, o cümlədən qadınların, uşaqların, qocaların çadırlarda qaçqın və köçkün vəziyyətində yaşaması və sair barədə həqiqətləri dünya qadınlarının nümayəndələrinə layiqincə çatdırma bildilər. Konfransdan sonra qadın təşkilatlarında aparılan geniş müzakirə respublikamızda qadın hərəkatının ümummilli fəaliyyət platformasının işlənilməsi, hazırlanmasında mühüm rol oynadı. 1995-ci ildə ölkəmizin qadın hərəkatının inkişafında daha bir əlamətdar hadisə - Azərbaycan Respublikasının Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” 30 iyun 1995-ci il Konvensiyasına qoşulması oldu.

Xüsusilə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə qadınların irəli çəkilməsi, ən yüksək vəzifələrə təyin edilməsi, cəmiyyətin idarə olunmasında, dövlət quruculuğu işlərində onların böyük nüfuz qazanması diqqəti cəlb edir. Azərbaycan qadınına verilən yüksək qiymət, onların cəmiyyətdəki nüfuzu və ictimai-siyasi fəaliyyəti bu gün də diqqət mərkəzindədir. Bu gün Azərbaycanın siyasi mühitində, Azərbaycan Milli Məclisində, dövlət idarəçilik sistemində və eyni zamanda mədəniyyət, elm, səhiyyə sahəsində qadınların geniş təmsil olunması MDB ölkələri içərisində Azərbaycanı öncüllər sırasında qeyd etməyə imkan verir. Bu gün Azərbaycan Şərqdə, xüsusilə, müsəlman dövlətləri sıralarında qadın ləyaqətini ən uca tutan ölkələrdən biridir.

2000-ci ilin mart ayının 6-da Ulu Öndər Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” fərmanı da ölkədə qadın siyasətinin gerçəkləşməsinə xidmət edən məsələlərdən idi.

Hazırda cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında və idarəetmə sistemində fəal mövqe tutan qadınlar, müstəqil Azərbaycanın daha da inkişafı, dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsi naminə əzmlə çalışırlar. Bu fəallıq Azərbaycan qadınının malik olduğu tarixi ənənələrlə yanaşı, ölkəmizdə həyata keçirilən gender siyasətinin mahiyyətindən - qadınlara cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü kimi bütün imkanlardan bərabər istifadə üçün zəruri şəraitin yaradılmasından irəli gəlir.

MEHRİBAN ƏLİYEVƏ

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanda qadın, ilk növbədə, ailə ocağının qoruyucusudur. Azərbaycan qadınına milli məniyyətimizdə dərin kök salmış ənənələr məxsusdur ki, bu amil özünü tarix boyu göstərmişdir. Nəciblik, xeyirxahlıq, fədakarlıq, mətinlik, qayğıkeşlik və insanpərvərlik. Bu keyfiyyətlər Azərbaycan qadınına xas xüsusiyyətlərdir. Zərifiyi və gözəlliyi ilə seçilən Azərbaycan qadını milli dövlət quruculuğu prosesinin fəal iştirakçısına çevrilib, ölkəmizin sosial-iqtisadi, intellektual-mədəni potensialının artırılması üçün dəyərli töhfələr verir. Azərbaycanda qadın hərəkətindən və ümumilikdə qadınların cəmiyyət həyatındakı fəallığından söz açarkən yada düşən ilk nümunə Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın fəaliyyətidir. Azərbaycan qadını üçün səciyyəvi olan humanizm, qayğıkeşlik və insanpərvərlik kimi ali mənəvi keyfiyyətlər Mehriban xanım Əliyevanın şəxsiyyətində daha parlaq təəcəssümünü tapır.

Mehriban Əliyeva 2013-cü ildən Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini, 2017-ci ilin fevralından isə Azərbaycanın Birinci vitse-prezidentidir. Bu kimi ali postlara təyinat ilk növbədə Azərbaycan qadınına göstərilən yüksək siyasi etimadın göstəricisidir. Bütün bunlar Mehriban Əliyevanın yüksək siyasi potensiala malik olduğunu təsdiqləməklə yanaşı, həm də Azərbaycan qadınına müasir və modern obrazını nümayiş etdirir.

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli və səmərəli fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan qadınlarının ölkənin ictimai-siyasi həyatında aktiv iştiraka marağı artır. Adı cəmiyyətimizdə xeyirxahlıq, insanlara kömək, nəəciblik məzmunu ilə assosiasiya olunan Mehriban xanım Əliyeva sosial

ədalət və humanizm prinsiplərinə sadiqliyinə görə çoxsaylı beynəlxalq mükafatlara layiq görülərək, dünya səviyyəsində Azərbaycan qadınına müsbət obrazının formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır.

Bu gün Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın şəxsinə qadınlarımız dünya səviyyəsində öz sözünü deyir. Şərq və Qərb xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən, milli dəyərlərimizin və mədəniyyətimizin təbliğatçısı, Azərbaycan adət-ənənələrinin qoruyucusu, ümummilli problemlərimizin dünya müstəvisinə çıxarılmasında əvəzsiz xidmətləri olan Mehriban xanım Əliyevanın obrazı Azərbaycan qadınlarının dünyabaxışında, gələcəyində mühüm rol oynayacaq. Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycanın həyatındakı çoxşaxəli fəaliyyəti, xeyirxahlıq missiyası, mədəniyyətimizin bütün dünyada təbliği sahəsində gördüyü genişmiqyaslı işlər qadınlara əsl örnəkdir. Birinci xanım Ümummilli lider Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı kimi respublikamızda xeyriyyəçilik ideyalarının bərqərar edilməsində, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, şifahi ədəbi və musiqi irsinin qorunub saxlanılması yolunda böyük zəhmət sərf edir. Bu gün Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan qadın hərəkətinin önündə gedərək beynəlxalq təşkilatlarda xanımlarımızı ləyaqətlə təmsil edir. Mehriban xanım Əliyevanın həyata keçirdiyi böyük missiya Azərbaycanda qadın hüquqlarının yüksək səviyyədə təmin edilməsinə sübutdur.

Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycan üçün həyata keçirdiyi tədbirlər ölkəmizin ictimai-siyasi və mədəni həyatında danılmaz amillərdir. Yaşadığımız qloballaşma dövründə, Azərbaycanın dünyaya inteqrasiya etdiyi bir zamanda, milli-mənəvi dəyərlərin üzə çıxarılması, Azərbaycanın bir dövlət olaraq, məxsusiliyinin dünyəviləşməsi istiqamətində Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü

işlər tarixin bu günü üçün deyil, əsrlərin yaddaşında iz buraxacaq hadisələrlə bağlıdır. Belə ki, Mehriban xanım Əliyeva milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, mədəniyyətimizin geniş təbliği, elm, təhsil, səhiyyə və idmanın inkişafını təmin edən layihələrin dəstəklənməsi, uşaq və gənclərin sağlam, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq, hərtərəfli biliklərə malik vətəndaş kimi yetişməsi və Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasına yönələn tədbirləri həyata keçirməklə böyük layihələrin müəllifinə çevrilib.

Yaradıcı düşüncə geniş layihələrin gerçəkləşməsi Qərbi və Şərqi sivilizasiyalarının kəsişməsində yerləşən Qədim Azərbaycanın mədəniyyətinə və milli dəyərlərinə yanaşmada yetişən nəsildə mövcud dəyərlərə məhəbbət yaradır. Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan qadını obrazını, artıq dünyada yarada bilib. Dünyanın ən nüfuzlu mükafatlarının daşıyıcısı olan Mehriban xanım Əliyeva gördüyü şərfi işlərin müqabilində bu nüfuzla malikdir.

Azərbaycanın memarı olan Ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlətçilik ideyalarını yeni nəsillərə aşılayan, onun amallarını rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərən, ümumbəşəri mədəniyyətə, sülhə öz töhfələrini verən Fond Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında ölkəmizin dünya miqyasında daha geniş spektrdən tanınmasına, qədim və zəngin mədəniyyətə, söz, muğam sənətinə malik xalqımızın milli dəyərlərinin qorunmasına və təbliğinə əvəzsiz töhfələr verir. Fondun missiyalarını layiqincə yerinə yetirən onun Rusiyadakı nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla Əliyeva isə fərqli mədəniyyətlər arasında dialoqun qurulmasında, xaricdəki Azərbaycan gənclərinin təşkilatlanmasında, ölkəmizin dünyada təbliğində, "Xocalıya ədalət" kimi vacib bir kampaniyanın aparılmasında, eləcə də bu qəbildən olan digər mühüm tədbirlərin reallaşmasında mühüm xidmətlərin müəllifi kimi çıxış edir.

NƏTİCƏ

Qadının istər ailədə, istərsə də cəmiyyətdəki layiqli mövqeyi ilk növbədə xalqın yüksək mənəvi keyfiyyətinin, o cümlədən dövlətin inkişafının və xoşbəxt gələcəyinin göstəricisidir. Fərəhli haldır ki, bu deyilənləri Azərbaycan cəmiyyətində görmək mümkündür. Əminliklə deyə bilərik ki, ölkədə həyata keçirilən siyasət və xalqımızın yüksək mənəvi keyfiyyətləri qadınların cəmiyyətdəki layiqli mövqeyini daim qoruyub saxlayacaq.

Bu gün Müstəqil Azərbaycan qadınları Parlamentdə, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında, bələdiyyələrdə, təhsildə, səhiyyədə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında sahibkar kimi biznes strukturlarında, kənd təsərrüfatında, orduda, idmanda, milli təhlükəsizlik və hüquq-mühafizə orqanlarında, İKT sahəsində kişilərlə bərabər rəhbər vəzifələrdə təmsil olunurlar.

Müasir dövrimizdə Azərbaycan qadını ziyalı, mübariz, iddialıdır. Azərbaycan xalqı tarixin hər dövründə olduğu kimi indi də öz mədəniyyətli, savadlı, müdrik xanımlarıyla qürur duymaqdadır. Dünyanın müxəlif elm-təhsil ocaqlarından, konfranslarından, siyasi arenalarından bu gün Azərbaycan qadınının səsi gəlir.

Azərbaycan qadını günümüzdə dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsi, iqtisadiyyatımızın yüksəlişi, xalqımızın rifahının yaxşılaşması, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması və gənc nəsə ötürülməsində, eyni zamanda, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması öz həyatlarını qurban verən, şəhidlik zirvəsinə yüksələn qəhrəmanların dünyaya gəlməsində səbəb olan insandır. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayan aparıcı qüvvə məhz Azərbaycan qadınıdır.

Bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev ölkənin ictimai-siyasi həyatında qadınların təmsilçiliyinin genişlənməsinə çox böyük diqqət yetirir. Dövlət başçısının sərəncamları ilə həyatımızın müxtəlif sahələrində fərqlənmiş bir çox qadınlar yüksək mükafat və fəxri adlara layiq görülürlər. Ölkəmizdə beynəlxalq təcrübə tətbiq olunur, ailələrin rifahını yüksəldilməsi, qadınların ictimai-siyasi həyata daha çox cəlb olunması yönündə ciddi işlər görülür. Prezident İlham Əliyev həmişə qadınların cəmiyyətdəki fəallığını, siyasi-ictimai proseslərdə iştirakını yüksək qiymətləndirir. Bunu Prezidentin hər il 8 mart Beynəlxalq Qadınlar Günü ərəfəsində qadınlara ünvanladığı təbrikdən də görmək mümkündür.

Dövlət başçısı Azərbaycan qadınlarına təbrikində onların bilik və bacarıqlarını dinamik inkişaf yolunda inamla irəliləyən respublikamızın iqtisadi, mədəni və elmi potensialının artırılmasına sərf etdiklərini bildirir: “Azərbaycan qadınları maarifpərvər sələflərinin davamçıları olaraq son yüz ildə ölkəmizin xüsusən təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sistemlərinin yeni əsaslar üzərində qurulması işində əzmkarlıq göstərmiş və nailiyyətlərlə dolu parlaq bir yol keçmişlər. Onlar müstəqilliyin bərpasından sonra istiqlal ideallarına sədaqətə milli dövlətçiliyin təməlinin möhkəmləndirilməsi və ölkəmizin hazırkı simasının müəyyənlişməsində mühüm rol oynamış, bu gün də bilik və bacarıqlarını dinamik inkişaf yolunda inamla irəliləyən respublikamızın iqtisadi, mədəni və elmi potensialının artırılmasına sərf edirlər. Yüksək ictimai mövqe və nüfuzları Azərbaycan qadınlarının hüquq və azadlıqlarının tam təmin edilməsinin nəticəsi olub, müasir həyatımızın ən əlamətdar hadisələrindəndir”.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda dövlət qadın siyasəti yüksəliş mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Dövlətimizin

qadınlarla bağlı yürütdüyü siyasət bu sahədə Azərbaycanı öncül dövlətlər sırasına gətirib. Ölkəmizdə qadın problemləri daim dövlət qayğısındadır və gender proqramı ardıcıl surətdə həyata keçirilməkdədir.

Qürurla qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan ailəsində qadının yeri və rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan qadını yeni nəslə dünyaya gətirmək, onu tərbiyə etmək, vətənə layiq böyütmək kimi çox vacib bir vəzifəni yerinə yetirməklə bərabər, ailənin möhkəmliyi və bütövlüyünün qorunması məsuliyyətini də könüllü surətdə daşıyır. Azərbaycan qadını öz fəaliyyətini maarifçilik və xeyriyyəçilik ideyalarının yayılmasından başlayaraq, mədəni, dini, milli-mənəvi dəyər və ənənələri də nəzərə almaqla davam etdirir. Hal-hazırda qadınlarımız dövlətin yaratdığı bütün imkanlardan istifadə edirlər. Sərbəst təhsil almaqla, fiziki hazırlıqlarını inkişaf etdirməklə, peşəkarlıq səviyyələrini artırmaqla yanaşı qadınlar həm də, ictimai-siyasi proseslərdə fəal iştirak edərək cəmiyyətin qurucusuna çevrilirlər.

Tarix sübut edir ki, tərəqqisində qadınların da rol oynadıkları cəmiyyətin inkişaf dərəcəsi daha sivilizasiyalı, modern, sürətli xarakterə malikdir. İradə və mərdliyi, saflığı və sədaqəti, zəka və müdrikliyi ilə seçilən Azərbaycan qadını tarix boyu cəmiyyətimizin milli-mənəvi dəyərlər sisteminin formalaşaraq inkişaf etməsində, eləcə də ümumi tərəqqisində müstəsna rol oynayıb və oynamaqdadır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, zəngin bir keçmişə malik Azərbaycan xalqının tarixində adını qızıl hərfələrlə əks etdirən qadınlarımız müasir Azərbaycan qadınının obrazını, xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməklə yanaşı, onun cəmiyyətin, ölkənin inkişafında nə dərəcədə mühüm rol oynadığını və bu istiqamətdə verdiyi töhfələrin əvəzsiz bir əhəmiyyətə malik olduğunu bariz şəkildə nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan qadın ensiklopediyası. Bakı, 2002
2. “Qadın, gözəllik və ülvyyə: ensiklopedik toplu”. S.Məmmədov. Bakı, 2001
3. “Azərbaycanın maarifpərvər qadınları”. S.Məmmədov. Bakı, 1960
4. “Cümhuriyyətə işıq saçan qadınlar”. Bakı, 2018
5. www.president.az
6. www.anl.az
7. www.academia.edu

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
Azərbaycan maarifçilik hərəkatında qadın izi (XIX əsrin sonu, - XX əsrin əvvəlləri)	15
AZƏRBAYCANIN MAARİFPƏRVƏR QADINLARI	33
<i>Şəfiqə Əfəndizadə</i>	33
<i>Eynülhəyat Yusifbəyli</i>	36
<i>Həmidə xanım Cavanşir-Məmmədquluzadə</i>	37
<i>Leylibanu Şahtaxtinskaya</i>	39
<i>Adilə xanım Şahtaxtinskaya</i>	39
<i>Hənifə Məlikova-Zərdabi</i>	40
<i>Nabat xanım Aşurbəyova</i>	42
<i>Məryəm xanım Bayraməlibəyova</i>	43
<i>Badisəba Vəkilova</i>	45
<i>Sürəyya Ağaoğlu</i>	47
<i>Nigar xanım Şıxlinskaya</i>	48
<i>Liza Muxtarova</i>	50
<i>Zərifə Əliyeva</i>	51
<i>Validə Tutayuy</i>	52
<i>Xurşid xanım Vəzirova</i>	53
<i>Sara xanım Vəzirova</i>	54
<i>Mədinə xanım Qiyasbəyli</i>	55
<i>Səkinə Axundzadə</i>	56
<i>Xədicə Qayıbova</i>	57
<i>Qeysər Kaşiyeva</i>	59
<i>Tahirə Tahirova</i>	60
<i>Sənubər Eyyubova</i>	61

<i>Gülərə Qədirbəyova</i>	62
<i>Ceyran Bayramova</i>	63
<i>Nazlı Nəcəfova</i>	65
<i>Şəfiqə xanım Qasıralı</i>	66
<i>Pəri xanım Topçubaşova</i>	67
<i>Xədicə Əlibəyova</i>	69
<i>Xədicə Ağayeva</i>	69

AZƏRBAYCAN TARİXİNDƏ İZ QOYAN QADINLAR.....72

<i>Zərifə Əliyeva</i>	72
<i>Aida İmanquliyeva</i>	75
<i>Züleyxa Seyidməmmədova</i>	80
<i>Ayna Sultanova</i>	80
<i>Qəmər Salamzadə</i>	81
<i>Şövkət Məmmədova</i>	82
<i>Sara Aşurbəyli</i>	82
<i>Ağabacı Rzayeva</i>	84
<i>Şövkət Səlimova</i>	85
<i>Xurşid Ağayeva</i>	85
<i>Şəfiqə Axundova</i>	86
<i>Qəmər Almaszadə</i>	86
<i>İzzət Oruczadə</i>	87
<i>Sona Vəlixan</i>	88
<i>Cahan Talışinskaya</i>	90

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN QADINI.....93

<i>Mehriban Əliyeva</i>	98
-------------------------------	----

Nəticə.....101

Ədəbiyyat siyahısı.....104

apa imzalanmıřdır: 01.07.2019
Kağız formatı: 60x90 1/16
Tiraj: 5000

Azf. 319842